

Видається з 1998 р. (до 2016 р. як "Вісник АПСВ ФПУ")

Вісник
*Академії праці, соціальних відносин
і туризму*

Journal
*of Academy of Labour,
Social Relations
and Tourism*

Visnyk
*Akademiyi pratsi,
sotsial'nykh vidnosyn
i turyzmu*

№ 3 2018

Фахове видання з економічних наук (затверджено наказом МОН України №1222 від 07.10.2016 р.)

Фахове видання з юридичних наук (затверджено наказом МОН України №1604 від 22.12.2016 р.)

Друкується за рішенням Вченої ради Академії праці, соціальних відносин і туризму
(протокол № 11 від 31.05.2018 р.)

Електронна версія "Вісника АПСВТ", умови публікації, архів номерів:

<https://www.socosvita.kiev.ua/publishing/bulletin>

Внесений у: РИНЦ (ліцензійний договір № 206-04/2013 р.), GoogleScholar, Index Copernicus, Directory of Research Journals Indexing, ResearchBib

Видавець: Академія праці, соціальних відносин і туризму м. Київ, Кільцева дорога, 3-А, Київ-187

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 21787-1168ПР від 21.12.2015 р.

© Редакційна колегія, 2018

© Автори статей, 2018

© Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2018

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Вікторія Буяшенко, д. філос. н., Академія праці, соціальних відносин і туризму — *голова редколегії журналу*

Економічні науки

Олена Корчинська, д. екон. н., Академія праці, соціальних відносин і туризму — *редактор тематичного випуску*

Марцін Бакієвіч, PhD з економіки, Варшавський педагогічний університет ім. Януша Корчака (Польща)

Руслан Буряк, д. екон. н., Національний університет біоресурсів і природокористування України

Зоя Васильченко, д. екон. н., Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

Аркадіуш Дурасевіч, PhD з економіки, Варшавський педагогічний університет ім. Януша Корчака (Польща)

Віра Куценко, д. екон. н., Університет менеджменту освіти НАПН України

Лідія Романова, д. екон. н., Міжрегіональна академія управління персоналом

Ігор Чорнодід, д. екон. н., Академія праці, соціальних відносин і туризму

Катерина Якуба, д. екон. н., Академія праці, соціальних відносин і туризму

Юридичні науки

Юрій Оніщик, д. юрид. н., Академія праці, соціальних відносин і туризму — *редактор тематичного випуску*

Амір Алієв, д. юрид. н., Бакинський державний університет (Азербайджан)

Валерій Глушков, д. юрид. н., Академія праці, соціальних відносин і туризму

Олена Майданник, д. юрид. н., Академія праці, соціальних відносин і туризму

Олександр Мотлях, д. юрид. н., Національна академія внутрішніх справ МВС України

Олексій Остапенко, д. юрид. н., Національний університет «Львівська політехніка»

Сергій Петков, д. юрид. н., Донецький юридичний інститут МВС України

Олександр Світличний, д. юрид. н., Національний університет біоресурсів і природокористування України

Євген Соболев, д. юрид. н., Центральноукраїнський державний педагогічний університет ім. Володимира Винниченка

Соціальна робота

Олена Карагодіна, д. мед. н., Академія праці, соціальних відносин і туризму — *редактор тематичного випуску*

Ренате Вайнола, д. пед. н., Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Тетяна Лях, к.пед.н., Київський університет ім. Бориса Грінченка

Мірослав Гревінський, д-р габ., Варшавський педагогічний університет ім. Януша Корчака (Польща)

Сергій Дворяк, д. мед. н., Академія праці, соціальних відносин і туризму

Дар'я Завіршек, PhD з соціальної роботи, Університет Любляни (Словенія)

Анна Метері, PhD з соціальної роботи, Університет Тампере (Фінляндія)

Жанна Петрочко, д. пед. н., Інститут проблем виховання НАПН України

Тетяна Семигіна, д. політ. наук, Академія праці, соціальних відносин і туризму — *головний редактор журналу*

EDITORIAL BOARD

Victoriia Buiashenko, Dr. in Philosophy, Academy of Labour, Social Relations and Tourism – *Chair of the Editorial Board*

Economics

Olena Korchynska, Dr. in Economics, Academy of Labour, Social Relations and Tourism – *Editor of the special issue*

Marcin Bąkiewicz, PhD in Economics, Janusz Korczak Warsaw Pedagogical University (Poland)

Ruslan Buryak, Dr. in Economics, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Zoya Vasilchenko, Dr. in Economics, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Arkadiusz Durasewicz, PhD in Economics, Janusz Korczak Warsaw Pedagogical University (Poland)

Vira Kutsenko, Dr. in Economics, University of Education Management NAPS of Ukraine

Lidya Romanova, Dr. in Economics, Interregional Academy of Personnel Management

Igor Chornodid, Dr. in Economics, Academy of Labour, Social Relations and Tourism

Kateryna Yakuba, Dr. in Economics, Academy of Labour, Social Relations and Tourism

Legal Studies

Yurii Onishchuk, Dr. in Law, Academy of Labour, Social Relations and Tourism – *Editor of the special issue*

Amir Aliyev, Dr. in Law, Baku State University (Azerbaijan)

Valeriy Glushkov, Dr. in Law, Academy of Labour, Social Relations and Tourism

Olena Maidannyk, Dr. in Law, Academy of Labour, Social Relations and Tourism

Olexandr Motlyah, Dr. in Law, National Academy of Internal Affairs, MIA of Ukraine

Olexiy Ostapenko, Dr. in Law, Lviv Polytechnic National University

Sergiy Pyetkov, Dr. in Law, Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine

Olexandr Svitlychniy, Dr. in Law, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Euvgen Sobol, Dr. in Law, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

Social work

Olena Karagodina, Dr. in Medicine, Academy of Labour, Social Relations and Tourism – *Editor of the special issue*

Renate Vaynola, Dr. in Pedagogy, National Pedagogical Dragomanov University

Tetiana Liakh, PhD in Pedagogy, Borys Grinchenko Kyiv University

Miroslaw Grewiński, Dr.hab., Janusz Korczak Warsaw Pedagogical University (Poland)

Sergii Dvoriak, Dr. in Medicine, Academy of Labour, Social Relations and Tourism

Darja Zaviršek, PhD in Social Work, University of Ljubljana (Slovenia)

Anna Metteri, PhD in Social Work, University of Tampere (Finland)

Janna Petrochko, Dr. in Pedagogy, Institute of Education NAPS of Ukraine

Tetyana Semigina, Dr. in Political Sciences, MSW, Academy of Labour, Social Relations and Tourism – *Editor-in-Chief of the Journal*

Зміст

СЛОВО ВІД РЕДАКЦІЇ

Гуляєва Людмила

Впровадження сталих ініціатив у фінансовому секторі Європейського Союзу:
орієнтири для України.....7

ПЕРЕМОЖЦІ КОНКУРСУ

**«РОЛЬ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ У ДОСЯГНЕННІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ
ДОСВІД ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ У НАЦІОНАЛЬНУ ПРАКТИКУ»**

Версаль Наталія, Овсянникова Яна

Паніка вкладників: компаративний аналіз країн ЄС та України14

Вінська Оксана, Токар Володимир

Європейські цінності у корпоративній соціальній відповідальності банківського
бізнесу: український вимір гендерної рівності27

Кулиняк Ігор

Банки з іноземним капіталом: рейтингування та роль у забезпеченні сталого
розвитку фінансового сектору України.....36

Омельяненко Віталій, Красна Олена

Фінансове забезпечення інноваційного процесу у сфері національної безпеки51

Кремень Вікторія, Ковтун Світлана

Оцінювання впливу адекватності капіталу фінансових посередників на
фінансовий та економічний розвиток країн66

Кремень Вікторія, Бочкарьова Тетяна

Логіт-модель прогнозування ймовірності банкрутства банків.....79

НАУКОВЕ ЖИТТЯ АКАДЕМІЇ

**КРУГЛИЙ СТІЛ «МЕРЕЖЕВЕ СУСПІЛЬСТВО: РИНОК ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ,
РОЛЬ ПРОФСПІЛОК»**

Кравченко Олена

Мобінг у трудовому праві90

Сидоренко Ірина

Реалії ринку праці в Україні: тенденції та проблеми92

Співак Віктор

Мережеве суспільство: соціальні аспекти становлення95

Тілікіна Наталія

Вплив сучасних інформаційно-комунікаційних технологій на зайнятість
і територіальну мобільність молоді в Україні97

Слово від редакції

ВПРОВАДЖЕННЯ СТАЛИХ ІНІЦІАТИВ У ФІНАНСОВОМУ СЕКТОРІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ОРІЄНТИРИ ДЛЯ УКРАЇНИ

SUSTAINABLE INITIATIVES IMPLEMENTATION IN THE EUROPEAN UNION FINANCIAL SECTOR: GUIDELINES FOR UKRAINE

Людмила Гуляєва

Канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів Академії праці, соціальних відносин і туризму,
керівник проекту міжнародної технічної допомоги Європейського Союзу «Фінансовий сектор ЄС як
рушій сталого розвитку: європейська інтеграція, реформи, перспективи мережевої економіки»
програми ЄС «ЕРАЗМУС+», напряму «Модуль Жан Моне»

Liudmyla Huliaieva

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Finances, Academy of Labour, Social Relations and
Tourism, coordinator and module leader of the Jean Monnet Module project «The EU Financial Sector
as a Driver for Sustainable Development: European Integration, Policy Reform and Networked Economy
Perspectives» of «Erasmus+» Programme

 orcid.org/0000-0002-0045-8551

 finsectoreu@socosvita.kiev.ua, glp2002@ukr.net

Сталий розвиток та фінансовий сектор

У вересні 2015 р. 193 держави-члени Організації Об'єднаних Націй на Саміті зі сталого розвитку одностайно прийняли нову глобальну програму сталого розвитку, що містить 17 амбітних цілей, яких світ має досягнути до 2030 р. Серед них подолання бідності, голоду, підтримка здоров'я та поширення здорового способу життя, всеохопний та справедливий доступ до якісної освіти, гендерна рівність та інші. Однак, щоб поставлені цілі були втілені у реальне життя, мають відбутися істотні зміни у функціонуванні глобальної та національної економік.

У першу чергу змін потребуватиме фінансовий сектор економіки, що має перейти до сталого функціонування та довести свою здатність спрямовувати потоки фінансових ресурсів економічної системи на фінансування потреб суспільства з огляду на концепції сталого розвитку. За оцінками ООН, досягнення цілей сталого розвитку - глобальний план подолання бідності, боротьби з кліматичними

змінами, захист навколишнього середовища, вже до 2030 р. коштуватиме світу щорічно 5-7 трлн. дол. США [1].

Виникає потреба у формуванні принципово нового - сталого фінансового сектору, що має характерні особливості. Насамперед, цей сектор має бути здатний продукувати ринку новий «сталий» тип фінансових послуг, що надаються фінансовими посередниками з урахуванням соціально-екологічних факторів та спрямовані на фінансування цілей сталого розвитку. З-поміж таких послуг стають популярними «зелені» або «теплі» кредити, «зелені» облігації, пільгове фінансування для соціальних підприємств, соціально-відповідальні інвестиції, соціально орієнтований краудфандинг, програми фінансової підтримки сталих галузей економіки та інші. Більше того цей сектор повинен представляти собою сукупність сталих фінансових інститутів (банків, страхових компаній, інвестиційних фондів та інших посередників), що здійснюють свою діяльність (а не окремі послуги чи продукти) згідно з концепцією сталого розвитку.

Попри те, що вихідна ситуація щодо формування в Європейському Союзі (ЄС) стійкої фінансової системи ще далека від ідеалу, останні роки спостерігаються значні успіхи у впровадженні сталих фінансових ініціатив [2]. Так, Європа традиційно лідирує на світовому ринку соціально-відповідальних інвестицій та «зелених» фінансових операцій: саме ЄС належить 63,7% світового обсягу фінансових активів, менеджмент яких здійснюється на основі ESG-концепції (інноваційний підхід врахування екологічних, соціальних та управлінських факторів, застосовується інвесторами і фінансовими посередниками при формуванні інвестиційного портфеля і фінансування проектів). 47% фінансових установ (переважно банки), які приєдналися до ініціативи «Принципи відповідального інвестування (PRI)», також розташовані у Європі [3] (PRI передбачають врахування соціально-етичних принципів при наданні проектного фінансування). Сукупні обсяги емітованих протягом 2012-2015 рр. зелених облігацій у Франції, Великій Британії та Німеччині в 1,4 рази перевищують аналогічний показник США і в 21 разів показник Китаю [4, с. 55]. У 2016-2017 рр. топ інвестиційних банків світу як найбільш інноваційний інвестиційний банк в сфері кліматичних змін та стійкості за версією «The Banker magazine» очолював європейський банк «BNP Paribas» [5].

З огляду на необхідність реформування фінансового сектора ЄС для посилення його вкладу у досягнення цілей сталого розвитку, ще починаючи з фінансової кризи 2008 р., стабілізація фінансових ринків та їхнього спрямування на сталий розвиток перетворилися у найважливіший пріоритет європейської політики. Від 2008 р. Європейська комісія ухвалила понад 50 нормативно-правових актів покликаних: встановити нові правила для європейської та глобальної фінансових систем; побороти європейську боргову кризу, перетворити фінансовий сектор ЄС на безпечний, відповідальний та такий, що стимулює економічне зростання, сектор економічної системи; створити банківський союз для зміцнення євро [6].

З-поміж важливих правових ініціатив відзначимо наступні: 1) механізм єдиного банківського нагляду на чолі з Європейським центральним банком (Single Supervision Mechanism, SSM, 2012); 2) єдиний механізм роботи з проблемними банками (Single Resolution Mechanism, 2013); 3) створення Європейської схеми страхування вкладів (European Deposit Insurance Scheme, 2015) [7].

Проект в Академії праці, соціальних відносин і туризму

Досвід впровадження сталих ініціатив у фінансовому секторі ЄС (сталі фінансові послуги, соціально-відповідальні інвестиції, інновації фінансового регулювання та нагляду) може стати корисним для реформування фінансового сектору української економіки як у контексті подальшої євроінтеграції України, так і у зв'язку з тривалою фінансовою кризою у банківській системі. Для підвищення поінформованості українського суспільства щодо розвитку фінансового сектора ЄС та його ролі у забезпеченні сталого розвитку регіону, дослідження можливостей для імплементації досвіду ЄС у вітчизняну практику

з 2016 р. в Академії праці, соціальних відносин і туризму (АПСВТ) реалізується освітній проект Модуль Жан Моне «Фінансовий сектор Європейського союзу як рушій сталого розвитку: європейська інтеграція, реформи, перспективи мережевої економіки» програми ЄС «ЕРАЗМУС+» (номер проекту 575275-EPP-1-2016-1-UA-EPPJMO-MODULE) [8; 9].

Ураховуючи сучасні вимоги до розвитку фінансового сектору економічних систем, освітній проект АПСВТ орієнтований на досягнення таких цілей:

- просування інноваційного погляду на фінансовий бізнес в ЄС як на стійкий сектор європейської економіки серед студентів нового покоління, професійних груп та представників громадянського суспільства в Україні;
- підвищення якості професійної підготовки в Україні та ЄС шляхом створення нового курсу з європейських студій «Фінансовий сектор ЄС як рушій сталого розвитку: європейська інтеграція, реформи, перспективи мережевої економіки» для студентів АПСВТ та широкого кола зацікавлених осіб. Набуття слухачами курсу актуальних знань про розвиток фінансового сектору ЄС, формування навичок цінних для їх академічного та професійного зростання, підвищення їх громадянської активності;
- формування нового типу споживачів фінансових послуг, які вимагають від фінансових установ, високої якості послуг та соціально відповідальної поведінки;
- сприяння науковим дослідженням та допомога у отриманні першого викладацького досвіду, поширення результатів наукових досліджень для молодих дослідників фінансового сектору ЄС.

Для реалізації поставлених цілей проект передбачає заходи для широкого переліку категорій стейкхолдерів (студентів, молоді, академічної спільноти, практиків фінансового сектору, зарубіжних фахівців, осіб, що цікавляться проблематикою проекту):

- навчальний курс з європейських студій «Фінансовий сектор Європейського Союзу як рушій сталого розвитку: європейська інтеграція, реформи, перспективи мережевої економіки» (2016-2019 рр.);
- воркшоп «Краудфандинг в ЄС як новий інвестиційний інструмент зі сталим фокусом» (2017 р.);
- конкурс наукових робіт молодих науковців на тему «Роль фінансового сектору у досягненні сталого розвитку: європейський досвід та можливості його впровадження у національну практику» (2017-2018 рр.);
- круглий стіл «Впровадження кращих практик ЄС для створення сталого фінансового сектору України» (2018 р.);
- дослідження «Кращі сталі практики європейської банківської справи» (2018-2019 рр.);
- міжнародна конференція «Фінансовий сектор ЄС та сталий розвиток: європейський досвід, стратегічні орієнтири для України» (2019 р.)

За роки реалізації проекту в АПСВТ отримано вагомі результати. Можемо констатувати, що вже вдалось створити неформальну мережу молодих та досвідчених дослідників, що передбачає розробку спільних проектів за напрямом Еразмус+ та співпрацю щодо інформування учасників мережі про освітні та наукові заходи, що проводяться в організаціях учасників. Учасниками різноманітних заходів проекту стали понад тисячу осіб, що здобули нові знання та навички з фінансової грамотності, пошуку фінансових ресурсів для проектної діяльності, бізнесу, громадських організацій, менеджменту фінансових установ на засадах сталого розвитку, застосування нових інструментів фінансування проектної діяльності організаціями різних сфер та організаційно-правових форм діяльності.

Завдяки цьому проекту АПСВТ перетворюється на майданчик для дискусій, старту нових грантових проектів, підвищення кваліфікації та саморозвитку студентства, аспірантів, науковців та педагогів вищих навчальних закладів, представників громадянського суспільства з активним залученням гостей спікерів та експертів з країн ЄС.

Конкурс молодих науковців

У межах впровадження проекту «Фінансовий сектор Європейського союзу як рушій сталого розвитку: європейська інтеграція, реформи, перспективи мережевої економіки» у вересні 2017 р. - березні 2018 р. було проведено Всеукраїнський конкурс праць молодих учених «Роль фінансового сектору у досягненні сталого розвитку: європейський досвід та можливості його впровадження у національну практику». Конкурс, організований на базі АПСВТ, покликаний мотивувати до співпраці, створити в Україні середовище для дискусій молодих та досвідчених науковців, що досліджують фінансовий сектор ЄС та України у контексті його здатності бути потужним рушієм сталого розвитку суспільства.

Перший етап конкурсу, організованого АПСВТ в рамках проекту Модуль Жана Моне, тривав з вересня 2017р по січень 2018. Учасниками конкурсу могли бути особи, що належать до однієї з категорій:

- молоді науковці, що мають вищу освіту, віком до 35 років (одноосібні праці, праці у співавторстві з молодими науковцями, праці у співавторстві з досвідченими дослідниками);
- мандидати наук незалежно від віку, якщо вони отримали науковий ступінь протягом останніх п'яти років.
- студенти старших курсів у співавторстві з досвідченими науковцями.

Попри складність досліджуваної тематики конкурс мав надзвичайний успіх. Для участі в конкурсі було подано 32 роботи. У конкурсі взяли участь 60 молодих та досвідчених науковців - дослідників європейської тематики. Географія авторів конкурсних робіт охопила 13 областей України. Вік авторів коливався від 18 до 67 років, однак, більшість дослідників були молоддю до 35 років, а 40,5% учасників - це дослідники, що стали кандидатами наук протягом останніх 5 років.

Подані на конкурс роботи розкривають різні аспекти дослідження європейських студій, зокрема сучасний стан фінансового сектору ЄС: структуру, модель управління, тенденції розвитку, виклики та суперечності, реформування фінансового нагляду та регулювання, роль фінансового сектора ЄС в забезпеченні сталого розвитку; посилення інтеграційних процесів в європейському фінансовому середовищі; нові інструменти для фінансування сталого розвитку в ЄС та різні аспекти їх практики: проектне фінансування, ринок соціально-відповідальних інвестицій, краудфандинг, фінансова підтримка соціального підприємництва, стартапів, фінансування малого та середнього бізнесу, корпоративна соціальна відповідальність банківського та фінансового бізнесу; забезпеченні стійкості у фінансовому секторі України: сучасний стан та перспективи розвитку банківських та небанківських фінансових установ, їх проблеми та перспективи у контексті європейської інтеграції, шляхи переорієнтації на забезпечення сталого розвитку економіки України, уроки й можливості впровадження досвіду ЄС для фінансової системи України.

На другому етапі конкурсу (лютий - березень 2018 р.) кожна конкурсна робота пройшла як перевірку на оригінальність тексту програмними засобами «Антиплагіат», так і «сліпе» рецензування трьох рецензентів (роботи та рецензенти розподілялися у випадковому порядку з дотриманням анонімності).

Конкурсна комісія, до складу якої входили провідні українські та європейські науковці та представники фінансового бізнесу, при визначенні переможців, враховувала такі критерії, як: актуальність, практичне значення поданих на конкурс робіт; самостійність, оригінальність і доказовість суджень, наявність елементів наукової новизни; системність і повнота у розкритті теми, глибина аналізу статистичних даних та закордонних джерел; доцільність та коректність використаних методів дослідження.

Третій етап конкурсу (березень 2018 р.) передбачав підбиття підсумків, визначення переможців та апробація наукових доробків молодих учених на засіданні круглого столу «Впровадження кращих практик ЄС для створення сталого фінансового сектору України» в Академії праці, соціальних відносин і туризму (27 березня 2018 р., м. Київ). Круглий стіл став дружньою зустріччю для нетворкінгу,

обміну ідеями, неформального спілкування молодих учених та досвідчених науковців, представників академічного середовища та студентства.

Круглий стіл пройшов у інноваційному форматі TEDx, що означає серію коротких, доступних та оригінальних виступів спікерів в дусі місії TED «Ідеї, гідні розповсюдження». Основними доповідачами були молоді дослідники - учасники конкурсу молодих учених «Роль фінансового сектору у досягненні сталого розвитку: Європейський досвід та можливості його впровадження у національну практику», а лейтмотивом наукової дискусії стали оцінка можливостей впровадження європейського досвіду в Україні, порівняльний аналіз й прогноз наслідків євроінтеграції для вітчизняного фінансового сектору, визначення завдань та викликів, що стоять перед фінансовим сектором України, у цьому процесі.

У дискусії взяли участь 67 учасників з 13 областей України та 13 провідних вузів України. Створено неформальну мережу молодих та досвідчених дослідників, що впланує розробку спільних проєктів за напрямом Еразмус+ та активно співпрацювати щодо інформування учасників мережі про освітні та наукові заходи, що проводяться в організаціях учасників.

Переможцями Всеукраїнського конкурсу праць молодих учених «Роль фінансового сектору у досягненні сталого розвитку: Європейський досвід та можливості його впровадження у національну практику» визначені:

- Овсянникова Яна Олександрівна, Версаль Наталія Іванівна (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), конкурсна робота: «Паніка вкладників: компаративний аналіз країн ЄС та України»;
- Кулиняк Ігор Ярославович (Національний університет «Львівська політехніка»), конкурсна робота: «Банки з іноземним капіталом: рейтингування та роль у забезпеченні сталого розвитку фінансового сектору України»;
- Омеляненко Віталій Анатолійович, Красна Олена Миколаївна (Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка), конкурсна робота: «Фінансове забезпечення інноваційного процесу у сфері національної безпеки».

Кращими у окремих номінаціях конкурсною комісією визначені:

- у категорії «Перспективні дослідження» - Кремень Вікторія Михайлівна, Ковтун Світлана Валеріївна (Сумський державний університет), конкурсна робота: «Оцінювання впливу адекватності капіталу фінансових посередників на фінансовий та економічний розвиток країн»;
- у категорії «Перспективи сталого банківництва» - Вінська Оксана Йосипівна, Токар Володимир Володимирович, конкурсна робота: «Європейські стандарти корпоративної соціальної відповідальності банківського бізнесу в Україні: перспективи імплементації гендерної рівності»;
- у категорії «Використання сучасних методів аналізу у дослідженні економічних процесів» - Кремень Вікторія Михайлівна, Бочкарьова Тетяна Олександрівна (Сумський державний університет), конкурсна робота: «Логіт-модель прогнозування ймовірності банкрутства банків».
- у категорії «Фінансове забезпечення сталого розвитку» - Жорнова Олена Іллівна, Жорнова Ольга Іллівна, Хоменко Наталія Вікторівна (ГО «Академія моніторингу і експертизи»), конкурсна робота: «Становлення краудфандінгу в Україні крізь призму викликів для потенційного реципієнта».

Шість статей на основі конкурсних робіт переможців конкурсу пропонуються вашій увазі у поточному номері Вісника Академії праці, соціальних відносин і туризму.

Огляд матеріалів цього номеру

Низька адекватність банківського капіталу, нестабільна робота банків в сучасних умовах зумовлює недовіру вкладників до банківських установ та появу ефекту «паніки вкладників», коли власники

депозитів масово забирають свої кошти з банківської системи, що фактично призводить до системної кризи та може супроводжуватися масовими банкрутствами банків. **Яна Овсянникова та Наталія Версаль** у статті «Паніка вкладників: компаративний аналіз країн ЄС та України» проаналізували динаміку банківських депозитів в окремих країнах ЄС та Україні у 2007-2016 рр. Було з'ясовано, що у банках України, так само як у більшості нових членів ЄС, спостерігається тенденція до зростання ролі депозитів у формуванні банківських ресурсів та переважання депозитних джерел над недепозитними. Застосування запропонованого авторами підходу до оцінки інтенсивності паніки вкладників для дослідження банківських систем Німеччини, Хорватії та України дало змогу однозначно ідентифікувати паніку вкладників в Україні в 2009 р. та 2014 р.

Згаданий фактор довіри до банків з боку вкладників не зумовлюється тільки фінансовими чинниками, адже водночас значним є вплив нефінансових факторів, зокрема, позиції банку щодо корпоративної соціальності відповідальності. У контексті цієї тематики пропонуємо статтю **Оксани Вінської та Володимира Токаря** «Європейські цінності у корпоративній соціальній відповідальності банківського бізнесу: український вимір гендерної рівності». У ній розглянуто гендерний вимір через призму корпоративної соціальної відповідальності у фінансовому секторі в цілому та національних банках європейських країн, а також у комерційних банках України. На основі ретроспективного аналізу публічних статистичних даних проведено дослідження гендерної структури європейського фінансового сектору, а також національних банків країн-членів ЄС та України.

У зв'язку з глобалізацією та інтеграцією України у європейський фінансовий простір, зростає потреба у систематичній оцінці присутності іноземного капіталу у банківській системі України (зокрема з країн Європейського Союзу). Саме ці питання досліджено у статті **Ігоря Кулиняка** «Банки з іноземним капіталом: рейтингування та роль у забезпеченні сталого розвитку фінансового сектору України». За запропонованою автором методикою вітчизняні банки з іноземним капіталом проранжовано за індексом ефективності діяльності, що дозволило виокремити найефективніші з них за результатами діяльності 2016 р. Методика пропонується для практичного використання інвесторам, вкладникам, регуляторам ринку, фінансовим установам для оцінки ефективності та надійності банки як об'єктів інвестиційних вкладень.

Стаття **Віталія Омеляненка та Олени Красної** «Фінансове забезпечення інноваційного процесу у сфері національної безпеки» розглядає розробку фінансового інструментарію для стимулювання інноваційних процесів у контексті забезпечення інноваційної безпеки, конкурентоздатності та технологічного лідерства. На основі аналізу низки прикладів європейської практики інноваційної політики сформовано основні групи фінансово-економічного стимулювання інноваційної діяльності. Запропоновано складові, принципи побудови та методичні засади формування організаційно-економічного механізму стимулювання розвитку секторів, що забезпечують національну безпеку.

У наступній статті «Оцінювання впливу адекватності капіталу фінансових посередників на фінансовий та економічний розвиток країн» **Світлани Ковтун та Вікторії Кремень** висвітлено сутність концепції адекватності капіталу фінансових посередників та її значущість з позиції впливу на фінансово-економічний розвиток країни. Базуючись на оцінюванні впливу адекватності капіталу на показники розвитку банківського сектору та фінансово-економічного розвитку 22 країн (серед яких більшість європейські), було доведено, що адекватність капіталу фінансових посередників має у переважній кількості країн прямий взаємозв'язок із часткою капіталу в активах банків, рентабельністю активів, рентабельністю капіталу, співвідношенням активів центробанку та ВВП й обернений взаємозв'язок із часткою депозитів у ВВП, рівнем інфляції, рівнем безробіття та ВВП.

Завершує випуск стаття **Вікторії Кремень та Тетяни Бочкарьової** «Логіт-модель прогнозування ймовірності банкрутства банків», у якій на основі аналізу наявних у європейській, світовій та вітчизняній практиці особливостей побудови моделей прогнозування ймовірності банкрутства банків, автори запропонували власну модель для оцінки ймовірності банкрутства банківських установ. Серед

37 показників діяльності банків за допомогою алгоритму Фаррара-Глобера та матриці парних кореляцій було відібрано чотири предиктори - ключові факторні показники, що за умови їх включення у модель здійснювати прогноз ймовірності банкрутства банків з високою точністю. Побудована авторами у програмі STATISTICA логіт-модель прогнозування ймовірності банкрутства банків, має високу якість та може успішно використовуватися для досліджень як регуляторами фінансового ринку, так самими банками в системі їх фінансового менеджменту.

Впевнені, що участь у конкурсі в рамках проекту «Фінансовий сектор ЄС...» для молодих науковців, що є авторами поточного випуску Вісника, у тому числі й завдяки спільній роботі над дослідженнями з співавторами-досвідченими ученими, стане потужним стартом, сприятиме активізації наукових пошуків молоді у галузі європейських студій.

Перелік літератури та джерел інформації

1. Positive Impact Finance Initiative // United Nations Environment Programme. - Finance Initiative (UNEP FI). URL: <http://www.unepfi.org/positive-impact/positive-impact/> (Last access: 05/05/2018).
2. Гуляева Л., Жук Л. Реализация устойчивых инициатив в банковском секторе Европейского союза // Устойчивое развитие (Sustainable development). 2017. №.2. С.51-57.
3. Building a Sustainable Financial System in the European Union: the five 'R' s of market and policy innovation for the green transition // International Environment House, March 2016. URL: http://unepinquiry.org/wp-content/uploads/2016/04/Building_a_Sustainable_Financial_System_in_the_European_Union.pdf (Last access: 05/05/2018).
4. The financial system we need: from momentum to transformation /The UNEP Inquiry, 2nd Edition, October 2016. URL: http://unepinquiry.org/wp-content/uploads/2016/09/The_Financial_System_We_Need_From_Momentum_to_Transformation.pdf (Last access: 05/05/2018).
5. Corporate and institutional banking at a glance //BNP Paribas. URL: https://cib.bnpparibas.com/our-vision/corporate-and-institutional-banking-at-a-glance_a-42-15.html (Last access: 05/05/2018).
6. Business, Economy, Euro // The European Commission. URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro_en (Last access: 05/05/2018).
7. Single Supervisory Mechanism // The European Central Bank. URL: <https://www.bankingsupervision.europa.eu/about/thessm/html/index.en.html> (Last access: 05/05/2018).
8. The EU financial sector as a driver for sustainable development: European integration, policy reform and networked economy perspectives» // the Erasmus+ Project Results Platform. URL: <http://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/projects/eplu-project-details-page/?nodeRef=workspace://SpacesStore/d21367ee-7a9a-4fb3-9a31-2c0d84eca551> (Last access: 05/05/2018).
9. Фінансовий сектор ЄС як рушій сталого розвитку: європейська інтеграція, реформи, перспективи мережевої економіки // Академія праці, соціальних відносин і туризму. URL: <https://www.socosvita.kiev.ua/node/1874> (дата звернення: 05/05/2018).

Переможці конкурсу

«Роль фінансового сектору у досягненні сталого розвитку: європейський досвід та можливості його впровадження у національну практику»

УДК 336.72

ПАНІКА ВКЛАДНИКІВ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ КРАЇН ЄС ТА УКРАЇНИ

THE DEPOSITORS PANIC: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE EU AND UKRAINE

Наталія Версаль

Канд. екон. наук, доцент кафедри страхування, банківської справи та ризик-менеджменту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Nataliia Versal

PhD in Economics, Associate Professor, Department of insurance, banking and risk management, Taras Shevchenko National University of Kyiv

 orcid.org/0000-0002-8801-6351

 nataliia_versal@univ.kiev.ua

Яна Овсянникова

Канд. екон. наук, асистент кафедри страхування, банківської справи та ризик-менеджменту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Yana Ovsiannykova

PhD in Economics, Assistant Professor, Department of insurance, banking and risk management, Taras Shevchenko National University of Kyiv

 orcid.org/0000-0002-0577-5994

 yana.ovsiannykova@knu.ua

Анотація

У статті наведено результати аналізу динаміки банківських депозитів в окремих країнах ЄС та Україні на основі таких показників, як частка депозитів в пасивах банків, відношення депозитних до недепозитних зобов'язань банків, відношення депозитів до капіталу банків упродовж 2007-2016 рр. З'ясовано, що банки України за першими двома показниками мають такі ж тренди, як і банки більшості нових членів ЄС, тобто зростання ролі депозитів у формуванні банківських ресурсів та відповідно переважання депозитних над недепозитними зобов'язаннями. Застосування запропонованого підходу до оцінки інтенсивності паніки вкладників дало змогу встановити, що з трьох аналізованих країн - Німеччини, Хорватії та України - однозначно можна ідентифікувати паніку вкладників в Україні.

Abstract

The purpose of the study is to find out the trends in the dynamics of bank deposits in the EU and Ukraine for 2007 - 2016 and develop approaches to determining the intensity of deposits withdrawal.

The study was carried out using mathematical and statistical methods. Data for calculating indicators of the deposits are the annual data of the International Monetary Fund, which indicate the financial stability of the banking sector. The dynamics of deposits in EU countries (Germany, France and countries that have received EU membership relatively recently: the Baltic States, Poland, Czech Republic, Slovakia, Romania, Bulgaria) and Ukraine are analyzed in the study. The analysis was carried on the basis of indicators such as the share of deposits in banks' liabilities, the ratio of deposits to non-deposit liabilities of banks, the ratio of deposits to banks' capital in the course of 2006-2017.

The study reveals the Ukrainian banks have the same trends as the banks of the majority of new EU members in the first two indicators: the growth of the deposits role in the formation of bank resources and, accordingly, the predominance of deposit on non-deposit liabilities. In addition, the banks of all analyzed countries responded to the global financial crisis by reducing the growth rate of deposits, and in some countries - by their negative values, in particular Ukraine had the highest rates of deposits withdrawal. The approach to assessing the intensity of depositors' panic, based on the concept of scoring with the possibility of using one-factor (the growth rate of deposit volumes) and a two-factor model (the rate of increase in deposit volumes and the ratio of deposits to banks' capital) is proposed. The application of the proposed approach to assessing the intensity of the depositors' panic has made it possible to establish that a one-factor model is adequate. Thus, the depositors panic could be unambiguously identified in Ukraine from three analyzed countries as Germany, Croatia and Ukraine.

Prospects for further research may be, firstly, a deeper analysis of deposits in terms of borrowers types, since depositors panic are more closely associated with withdrawal of the population deposits; and secondly, the search for approaches to an adequate calculation of the deposits indicators taking into account the level of their dollarization.

Ключові слова:

банківська паніка, відтік вкладів, глобальна фінансова криза, частка депозитів у пасивах банків, відношення депозитних до недепозитних зобов'язань банків, відношення депозитів до капіталу банків.

Key words:

banking panic, deposits withdrawal, global financial crisis, share of deposits in banks' liabilities, the ratio of deposits to non-deposit banks' liabilities, the ratio of deposits to banks' capital.

Постановка проблеми

Банківська система, з огляду на її високий рівень чутливості до пертурбацій, може стати об'єктом паніки вкладників. Прикметно, що цей факт добре відомий банкірам. Відтак, по ідеї, мали б бути створені механізми для мінімізації втрати від паніки вкладників, одним з таких механізмів є на сьогодні гарантування (страхування) депозитів населення. Насправді, ситуація виглядає таким чином, що паніка вкладників різної міри інтенсивності повторюється раз у раз, іноді у традиційній формі, іноді - з певними варіаціями. Паніка вкладників може виникати незалежно від наявності системи страхування вкладів. Це підтверджує глобальна фінансова криза 2000-х років, коли паніка спостерігалась у країнах з високим рівнем розвитку банківських систем, систем страхування вкладів та, що надзвичайно важливо, фінансової грамотності населення. Яскравим прикладом може слугувати паніка вкладників

у Великій Британії, коли п'ятий за величиною іпотечний кредитор "Норзерн Рок" (Northern Rock) у середині вересня 2007 р. «...зіштовхнувся зі старомодною банківською панікою, а вкладники створили довжелезні черги перед його відділеннями, щоб зняти свої гроші. Це перша паніка вкладників з моменту банкрутства "City of Glasgow Bank" у 1878 р. Урешті-решт паніку вкладників вдалось стримати заявою уряду щодо гарантування всіх депозитів банку Норзерн Рок» [14, с. 1], але за три дні було знято близько 3 млрд. фунтів стерлінгів [12]. Зрозуміло, що паніка вкладників щодо одного банку не завжди результує в банківську паніку, коли відтік вкладів матиме місце з більшості банків, а саме такі випадки найскладніше передбачити та долати. В цьому контексті нас цікавитиме ситуація з значними відтоками депозитів вкладників у країнах ЄС та Україні в цілому по банківському сектору.

Аналіз досліджень і публікацій

На сьогодні опубліковано достатньо багато наукових праць, в яких висвітлено питання паніки вкладників, а також механізмів її попередження. Однією з ключових робіт із зазначеного питання стала робота Д. Даймонда та П. Дібвіга, в якій на основі функції корисності пояснювалося, що система страхування вкладів може запобігти відтоку вкладів з банків [10]. Ч. Каломіріс та Г. Гортон здійснили дослідження причин банківських панік у США наприкінці XIX - початку XX ст. і детально проаналізували дві теорії: банківські паніки внаслідок випадкових подій - теорія випадкового відтоку вкладів («random withdrawal») та банківські паніки внаслідок наявності асиметричної інформації («assymetric information»). Також вчені запропонували визначення банківської паніки як ситуації, за якої вкладники неочікувано вимагають конвертації боргових вимог у готівку в усіх або багатьох банках, що призводить до збиткової конвертації банківських активів або ж до вчинення колективних дій задля задоволення вимог вкладників [6].

Більш пізні дослідження А. Деміргук-Кунт та Е. Детражіа засвідчили, що система страхування вкладів може мати не тільки позитивні, але й негативні наслідки для стабільності банківської системи, особливо в слабких економіках [9]. Фактично, вище означені праці формують основу подальших досліджень паніки вкладників, зокрема М. Брауна, С. Траутмана та Р. Влаху [5], Дж. Капріо та Д. Клінгбілль [7], С. Чакраварті, М. Фонсека, Т. Каплан [8] та багатьох інших. Що стосується аналізу банківських депозитів в Єврозоні, то вартою уваги видається праця А. Ван Рікстеля А. та Г. Гасперіні, в якій окреслено особливості фондування банків у період глобальної фінансової кризи та наголошено, що бізнес-моделі банків мають бути більшою мірою підтримані стабільними фінансовими ресурсами, і особливо капіталом, а також необхідністю мінімізувати дисбаланси, які виникають у банківській діяльності [13]. Також аналіз, проведений вченими, засвідчив, що більшість європейських банків у післякризовий період почала нарощувати обсяги депозитів, які вважають стабільнішими, аніж запозичення на фінансових ринках, зокрема. через наявність схем страхування вкладів, хоча й відзначається, що паніка вкладників може бути небезпечною [13 с. 11].

Паніка вкладників в Україні також досліджується вченими, про що свідчать праці Н. Версаль, А. Ставицького [1], А. Камінського [2], Р. Корнилюка [3], О. Любіча, Г. Бортнікова, В. Ткачук [3] та інших. Водночас, залишається низка питань, які потребують додаткових досліджень, і зокрема в частині пропозиції підходів до виміру рівня інтенсивності відтоку вкладів та багатьох інших.

Методологія дослідження

Метою дослідження є з'ясування трендів в динаміці банківських депозитів в країнах ЄС та Україні за 2007 - 2016 рр. та розробка підходів до визначення інтенсивності відтоку вкладів та ідентифікації банківської паніки.

Вибірка країн включає: дві країни, які стояли у витоків створення ЄС, а саме Німеччина та Франція; нові країни - члени ЄС: країни Балтії, Польща, Чехія, Словаччина, Румунія, Болгарія; Україна.

У роботі були використані математико-статистичні методи, зокрема розрахунок на основі обраних для дослідження показників темпів приросту, стандартного відхилення темпів приросту тощо. До основних показників, що аналізувалися, включені такі показники, як частка депозитів у пасивах банків, відношення депозитних до недепозитних зобов'язань банків, відношення депозитів до капіталу банків.

Дані для розрахунку показників використані зі звітів з фінансової стабільності обраних для дослідження країн, представлених Міжнародному валютному фонду. Використання даних МВФ обумовлено тим, що в різних країнах існують різні підходи до визначення складових вище наведених показників, а для аналізу дуже важливою є порівнянність показників. Не всі аналізовані країни надавали дані за досліджуваній проміжок часу, а тому існують гепи, які, водночас, не є перепорою в розумінні загальної картини. Згідно із методикою МВФ до депозитів банків зараховані депозити як резидентів, так і нерезидентів, окрім депозитів фінансових установ. Інші показники відповідають традиційним підходам до їх розрахунку.

У нашому дослідженні за базове визначення паніки вкладників ми взяли дефініцію, запропоновану Ч. Каломірісом та Г. Гортоном [6], а саме: банківська паніка виявляється в тому, що вкладники банку (банків) починають масово знімати кошти з поточних рахунків та вимагають дострокового зняття коштів з строкових депозитних рахунків, оскільки мають причини (обґрунтовані чи необґрунтовані) для сумнівів в надійності банку або банків. Два останні слова є надзвичайно важливими, оскільки паніку вкладників щодо одного банку можна зупинити, якщо в цьому є потреба, а от зупинити паніку вкладників щодо банків набагато складніше та дорожче. Зауважимо, що в подальшому ми вживатимемо в тексті статті поняття паніка вкладників та банківська паніка як синоніми.

Основні результати

Необхідно розрізняти внутрішні та зовнішні причини виникнення паніки вкладників. Внутрішні проблеми банку - це цілком проблеми банківського менеджменту, коли банк справді провадив неправильну політику щодо залучення та розміщення коштів, і врешті-решт зіткнувся з проблемою ліквідності за умови стабільного зовнішнього середовища. В принципі, саме на такі випадки розрахована більшість сучасних систем страхування вкладів. Набагато гіршою є ситуація, коли зовнішні чинники провокують виникнення проблем у банків, яких в іншому випадку не було б. До таких зовнішніх чинників можна зарахувати, по-перше, економічну нестабільність. Проблеми в економіці, як правило, призводять до негативних очікувань економічних агентів, а отже, цілком можуть спричинити паніку вкладників, особливо якщо банки не зреагують на це належним чином (варто відзначити суто психологічний момент, на який банки іноді не звертають увагу - черги біля відділень банку. Цей факт вже може спровокувати відтік вкладів). По-друге, політична нестабільність, що особливо притаманно Україні (2004 р., 2013 р.). По-третє, негативна інформація про банки, незалежно від того, чи є вона достовірною або ні, справді зумовлює занепокоєння. По-четверте, форс-мажорні обставини (наприклад, військові дії).

Звичайно, найгіршою є ситуація, за якої відбувається відтік вкладів з декількох або більшості банків. Така ситуація може бути спричинена, як правило, зовнішніми чинниками і обумовлена тим, що банки сприймаються економічними агентами, і насамперед, домогосподарствами як такими, що мало чим відрізняються один від одного. У цьому разі відтік вкладів може набути масового характеру, що небезпечно, оскільки виникає загроза для всієї банківської системи. Графічно цей випадок зображується наступним чином (рис. 1).

Зрозуміло, що припинення паніки вкладників - це усунення її причин або принаймні психологічне прилаштування економічних агентів до існування зазначених причин. У цьому разі психологічні чин-

ники відіграють важливу роль. Це особливо показово на прикладі України, коли мала місце паніка вкладників у 2014-2015 рр., зумовлена всіма вище переліченими причинами, і зокрема веденням військових дій на Сході України. Зараз військові дії тривають, економічна ситуація досить напружена, але поступово домогосподарства повертають кошти до банків у вигляді вкладів.

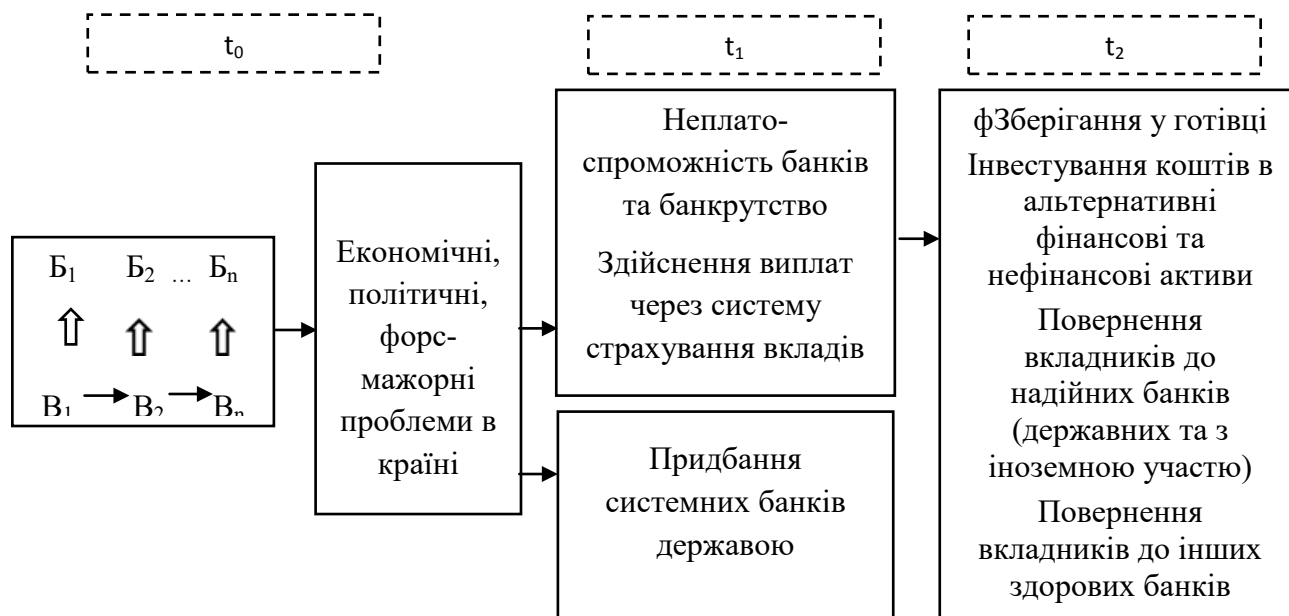

Рис. 1. Паніка вкладників банків, причини, можливі варіанти вирішення проблеми та наслідки, де Б - банки, В - вкладники.

Джерело: побудовано авторами

Наразі відкритими залишаються питання щодо визначення паніки вкладників: 1) які показники можуть характеризувати відтік вкладів з банку; 2) яким має бути відтік вкладів, щоб це справді можна було вважати панікою вкладників, адже є, наприклад, сезонний відтік вкладів, який не можна вважати панікою вкладників; 3) як визначити рівень інтенсивності відтоку вкладів.

Якщо визначати, які показники можуть характеризувати відтік вкладів з банку, то варто зупинити увагу на таких показниках, які в цілому характеризують ситуацію з депозитами банків. Так, це динаміка обсягів та темпи приросту вкладів, динаміка частки депозитів в сукупному обсязі пасивів банків $\left(\frac{D}{P}\right)$, динаміка відношення депозитів до недепозитних зобов'язань банків $\left(\frac{D}{ND}\right)$ та відношення депозитів до капіталу банків $\left(\frac{D}{K}\right)$ та темпи їх приросту. Крім зазначених показників, виникає питання, якими мають бути дані. Зрозуміло, що офіційна статистика дозволяє нам оцінювати щомісячні, щоквартальні та щорічні дані. З огляду на те, що в більшості випадків масовий відтік вкладів, як правило, відбувається впродовж кількох днів чи тижнів, варто особливу увагу звернути саме на аналіз щомісячних даних. З іншого боку, якщо відтік вкладів є таким, що відбувається на постійній основі (як наприклад, в Україні), то варто також аналізувати щоквартальні та щорічні дані.

Зважаючи на те, що джерелом даних є МВФ, проаналізуємо депозити банків на основі щорічних даних. Розглянемо динаміку змін депозитів в аналізованих країнах за 2007-2016 рр. Задля цього вважаємо за доцільне зосередитися на чотирьох показниках:

- щорічні ланцюгові темпи приросту депозитів;

• частка депозитів в сукупному обсязі пасивів банків ($\frac{D}{P}$) дає уявлення про роль депозитів у формуванні ресурсів банків. Відповідно, висока частка депозитів у пасивах банку свідчить про спрямованість банку на депозити економічних агентів, яка може бути обумовлена в тому числі нерозвиненістю фондового ринку;

• відношення депозитів до недепозитних зобов'язань банків ($\frac{D}{ND}$) дає інформацію щодо переваг банків у формуванні ресурсів з депозитних чи недепозитних джерел і фактично деталізує другий показник;

• відношення депозитів до капіталу банків ($\frac{D}{K}$) також деталізує другий показник і його в принципі можна вважати одним з показників, які можуть свідчити про вразливість банку до відтоку вкладів, адже чим вище значення даного показника, тим меншим обсягом капіталу забезпечені депозити вкладників, а отже, в разі критичної ситуації банки не матимуть достатньо капіталу для виконання своїх зобов'язань.

Очевидно, що щорічні ланцюгові темпи приросту депозитів аналізованих країн дають змогу визначити роки, в яких темпи приросту мали негативне значення (тобто відбувся відтік вкладів) і фактично це означає, що цей показник є адекватним з точки зору аналізу паніки вкладників. Так, в 2009-2010 рр., які можна вважати кризовими ми спостерігаємо картину, характерну для відтоку вкладів, у більшості країн. В деяких країнах є певне запізнення, як наприклад, Литві, що обумовлено специфікою економік таких країн (рис. 2).

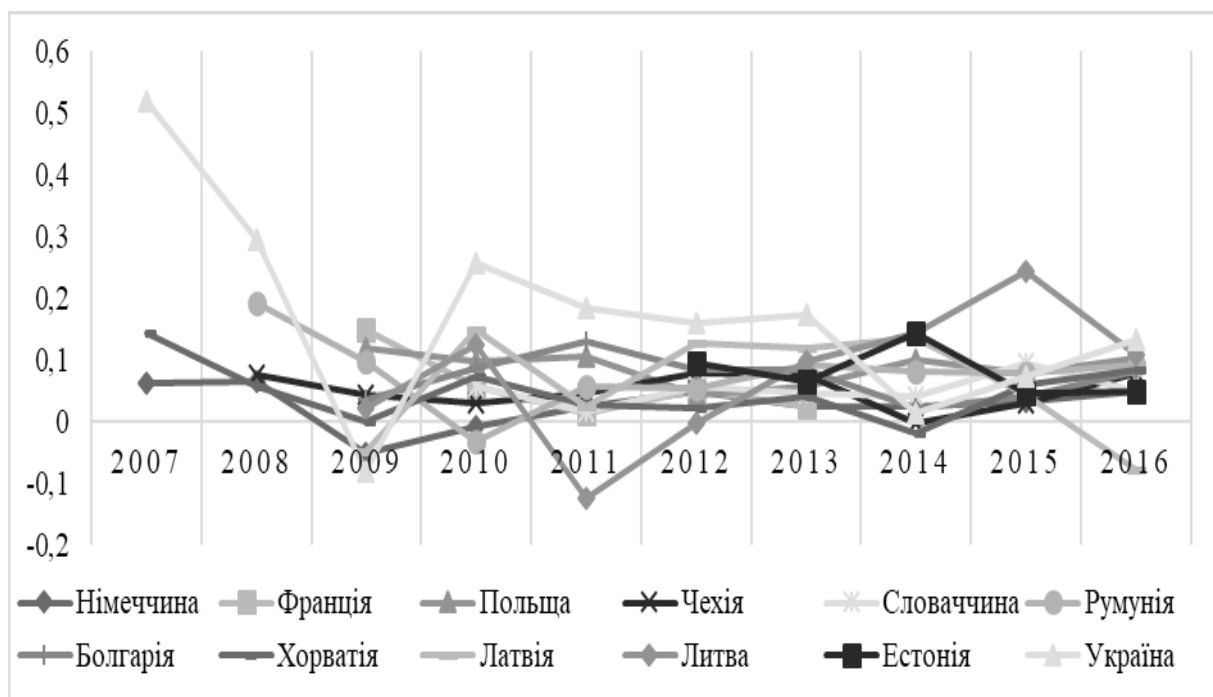

Рис. 2. Щорічні ланцюгові темпи приросту депозитів у банках обраних для аналізу країн за 2007 - 2016 рр.

Джерело: розраховано авторами на основі даних Міжнародного Валютного Фонду [11].

Частка депозитів в пасивах банків є різною і залежить від особливостей регулювання діяльності банків, а також від можливостей формування ресурсів з недепозитних джерел. Цілком очікуваним є той факт, що в більш розвинених країнах банки досить активно орієнтуються на інші, ніж депозитні, джерела ресурсів (рис. 3). Це пояснюється як розвиненістю внутрішніх фондових ринків, так і можливостями банків виходити на міжнародні ринки капіталу. В цілому, в післякризовий період банки країн

ЄС почали більше орієнтуватися на депозитні, аніж на недепозитні ресурси, як це й відзначено в роботі А. Ван Рікстеля та Г. Гасперіні [13].

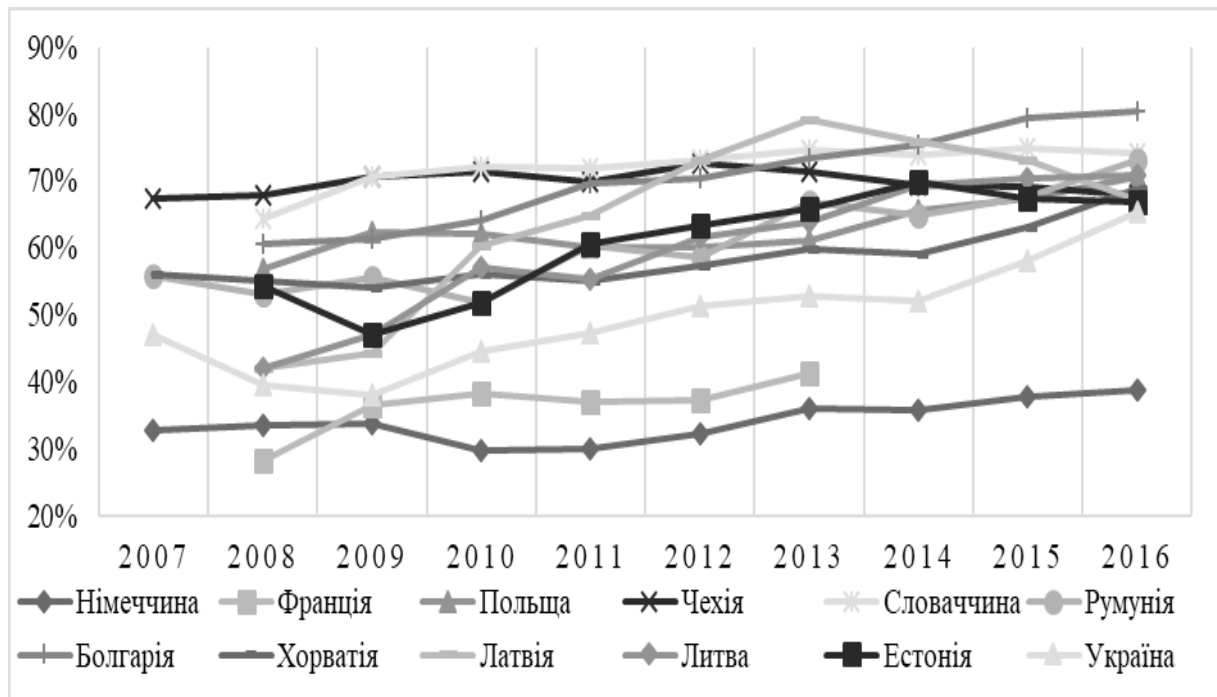

Рис. 3. Динаміка частки депозитів в пасивах банків обраних для аналізу країн за 2007 - 2016 рр.

Джерело: розраховано авторами на основі даних Міжнародного Валютного Фонду [11].

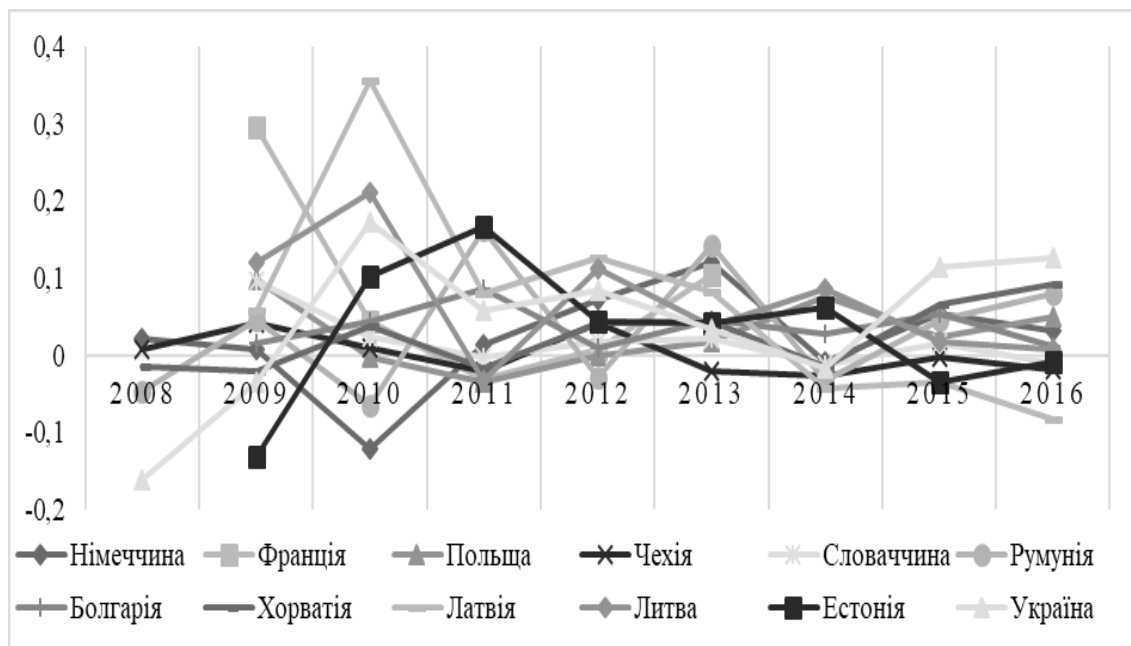

Рис. 4. Щорічні ланцюгові темпи приросту частки депозитів в пасивах банків обраних для аналізу країн за 2008 - 2016 рр.

Джерело: розраховано авторами на основі даних Міжнародного Валютного Фонду [11].

Такий же тренд наявний і в Україні, але насправді українська ситуація потребує глибшого аналізу і не є такою однозначною через нищівну девальвацію національної валюти та високий рівень доларизації депозитів, який останніми роками перевищує 40% [1].

Якщо визначити щорічні ланцюгові темпи приросту частки депозитів у пасивах банків аналізованих країн, то цілком очевидно, що глобальна фінансова криза мала серйозні наслідки для структури балансів банків (рис. 4). Так, темпи приросту частки депозитів у пасивах банків у 2008 р. в Україні мали від'ємне значення і становили 16,26% порівняно з попереднім роком.

Така ж ситуація спостерігалася й у Хорватії, а в 2009 р. в Естонії. У 2010 р. мали місце й значні падіння, й зростання, зокрема, в Латвії понад 30% зростання зазначеного показника.

Зовсім інша ситуація спостерігається в 2014-2016 рр., коли темпи приросту фактично повернулися до більш-менш звичних рівнів. Також з огляду на мету нашого дослідження стає очевидним, що необхідно аналізувати саме темпи приросту аналізованих показників, а не їх значення за окремими роками, яке є інформативним лише з точки зору визначення ролі депозитів у формуванні ресурсів банків.

Якщо аналізувати динаміку та щорічні ланцюгові темпи приросту відношення депозитних зобов'язань до недепозитних, то простежуються наступні тенденції (рис. 5). По-перше, цілком очікувано, що відношення депозитних до недепозитних зобов'язань у Німеччині та Франції є меншим за одиницю, оскільки в цих країнах банки віддають перевагу іншим, ніж депозити, джерелам ресурсів. Також в цих країнах зростання аналізованого показника відбувалося достатньо низькими темпами. По-друге, наявна тенденція до зростання цього показника в країнах, які нещодавно долучилися до ЄС. По-третє, має місце достатньо серйозне розшарування країн за темпами приросту аналізованого показника. Так, країни, в яких середньорічні темпи приросту зазначеного показника становили понад 20%, - це Латвія, Болгарія, Литва. Країни, де темпи приросту від 10% до 20%, - це Польща, Словаччина, Румунія, Хорватія, Естонія і Україна. Відповідно, менше 10% у Німеччині та Чехії. По-четверте, немає виразної тенденції до стабілізації темпів приросту відношення депозитів до недепозитів у післякризовий період.

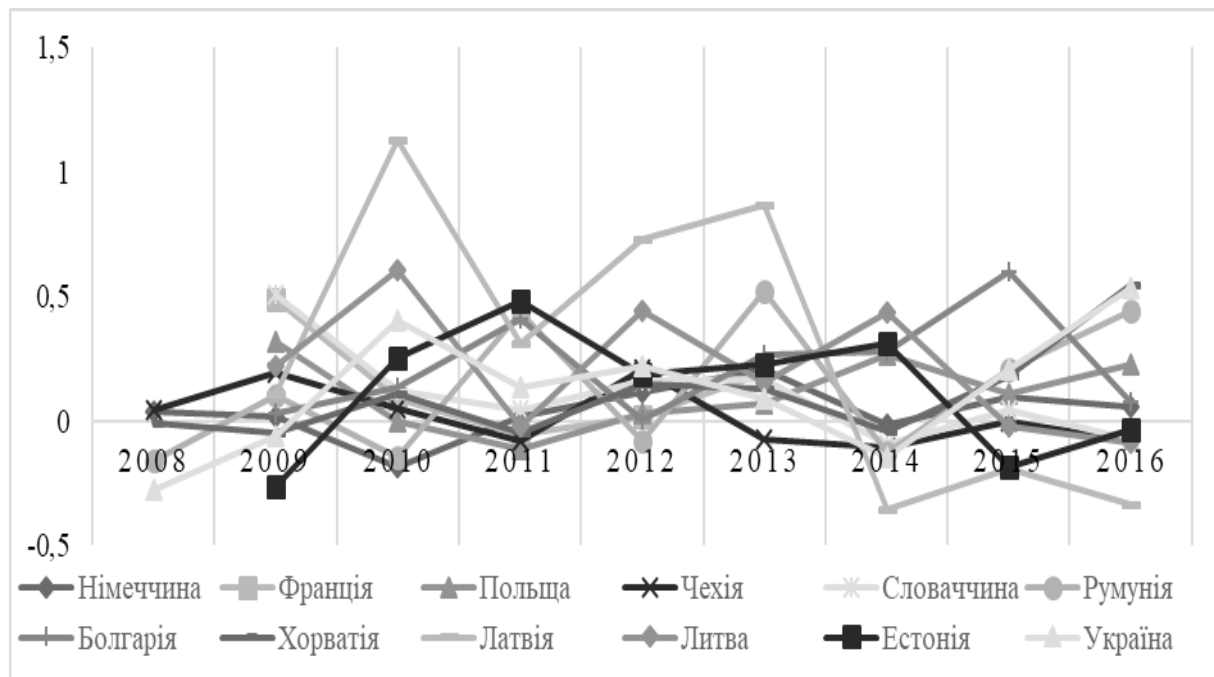

Рис. 5. Щорічні ланцюгові темпи приросту відношення депозитних до недепозитних зобов'язань банків аналізованих країн за 2008 - 2016 рр.

Джерело: розраховано авторами на основі даних Міжнародного Валютного Фонду [11].

Якщо розглядати показник відношення депозитів до капіталу банків, то не можна однозначно відзначити виражену тенденцію, притаманну більшості країн (рис. 6). Проте є країни, які активно зменшують відношення депозитів до капіталу банків, - це Чехія та Німеччина, а також країни, в яких, навпаки, спостерігається зростання зазначеного показника - Румунія, Болгарія та Україна.

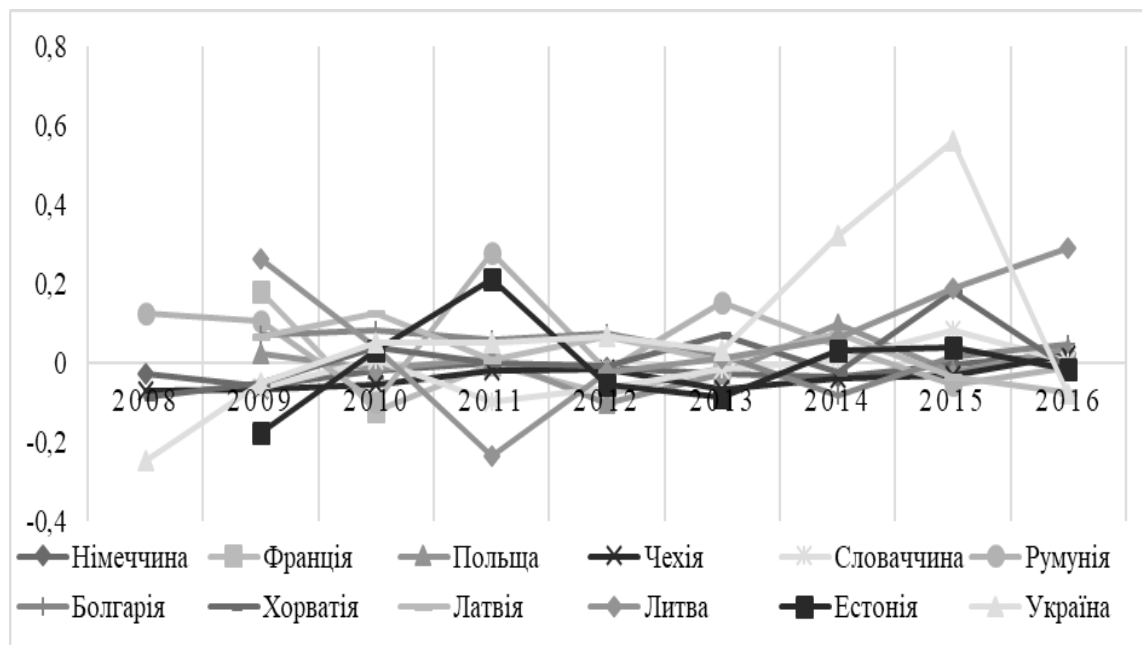

Рис. 6. Щорічні ланцюгові темпи приросту відношення депозитів до капіталу банків аналізованих країн за 2008 - 2016 рр.

Джерело: розраховано авторами на основі даних Міжнародного Валютного Фонду [11].

Проведений аналіз дає підстави для твердження, що релевантними з точки зору оцінювання паніки вкладників можуть бути три показники: щорічні ланцюгові темпи приросту обсягів депозитів, частки депозитів в пасивах банків та відношення депозитів до капіталу банку. Проте, чи можна всі три показники включити в одну модель оцінювання рівня паніки вкладників? Для цього проведемо кореляційний аналіз, на основі якого отримані наступні дані. Кореляція між темпами приросту відношення депозитів до капіталу банку та відношення депозитів до пасивів банку є достатньо високою і становить 44,17%. Це означає, що обидва показники включати до моделі недоцільно. Натомість кореляція між темпами приросту депозитів та темпами приросту відношення депозитів до пасивів становить 13,35%, і відповідно між темпами приросту депозитів та темпами приросту відношення депозитів до капіталу - 12,43%. Таким чином, можна побудувати модель оцінки рівня паніки вкладників на основі як одного з трьох показників, так і двох показників, наприклад, темпів приросту депозитів та темпів приросту відношення депозитів до капіталу банків.

Пропонована нами модель уже була апробована для аналізу шоку в банківських системах в роботі А. Камінського та Н. Версаль [2]. У нижче розглянутій моделі ми змінимо показники, які обрані для аналізу, а також побудуємо однофакторну (базується на темпах приросту депозитів банків) та двофакторну моделі (базується на темпах приросту депозитів банків та темпах приросту відношення депозитів до капіталу банків), щоб порівняти отримані результати.

Першою групою показників є ланцюгові темпи приросту депозитів. Як було визначено, шокова ситуація - це різка зміна показника, а отже, темпи приросту є адекватним індикатором таких змін (формула 1).

$$GR_D = \frac{D_1 - D_0}{D_0} \quad (1)$$

де GR_D - темп приросту депозитів за відповідний період; $D_1 - D_0$ - обсяг депозитів у звітному та попередньому періодах відповідно.

Темпи приросту відношення депозитів до капіталу банків (GR_D/K) визначаються за таким же принципом.

Друга група показників - це перевищення темпів приросту відповідно депозитів або відношення депозитів до капіталу від стандартного відхилення темпів приросту відповідного показника. Ідея полягає в тому, що до уваги беруться лише значення, які знаходяться за межами стандартного відхилення, їм присвоюють відповідні значення, що буде пояснено нижче. Для депозитів формула набуде такого вигляду:

$$\Delta GR_{D_t} = GR_{D_t} - \sqrt{\frac{1}{n} \sum_1^n (GR_{D_t} - \overline{GR_D})^2}, \quad (2)$$

Так само розраховують і перевищення темпів приросту відношення депозитів до капіталу від їхнього стандартного відхилення ($\Delta GR_{D/K_t}$).

Третя група показників видається надзвичайно важливою, оскільки фактично являє собою магнітуду шоку, яку розраховують на основі очікувань, сформованих за попередні три роки. Ідея полягає в тому, що очікування банків щодо темпів приросту аналізованих показників базуються на середніх темпах приросту за три попередні роки і порівнюються з реальними темпами приросту. Якщо оцінювати темпи приросту депозитів, то формула набуває такого вигляду:

$$\Delta E_{D_t} = \frac{1}{3} \cdot (GR_{D_{t-1}} + GR_{D_{t-2}} + GR_{D_{t-3}}) - GR_{D_t} \quad (3)$$

де ΔE_{D_t} - різниця середніх темпів приросту депозитів за три попередні роки та темпами приросту депозитів поточного року.

Таким же чином розраховують показник для очікувань щодо темпів приросту відношення депозитів до капіталу ($\Delta E_{D/K_t}$).

Надалі в виокремлених для дослідження групах країн за кожним з показників визначають найбільше та найменше значення, які становлять 95% від максимального та мінімального значення відповідно. Отриманим значенням надають ранг з кроком у 5%. Таким чином, за кожним показником максимально можливий бал становить відповідно +20 та -20. Надалі отримуємо інтегральний показник (Sh_{integr}), додаючи значення наданих балів і в сумі за шістьма показниками отримаємо відповідно +120 та -120, які надалі з кроком 10 переводять у 12-бальну шкалу, яка характеризуватиме інтенсивність відтоку вкладів. Надалі будемо вважати, що за умови, якщо $Sh_{integr} \in \{-1; 1\}$ - низька інтенсивність відтоку вкладів; за умови, якщо $Sh_{integr} \in \{-4 < Sh_{integr} \leq -1; 1 \leq Sh_{integr} < 4\}$ - середня інтенсивність відтоку вкладів; за умови, якщо $Sh_{integr} \in \{-12 \leq Sh_{integr} \leq -4; 4 \leq Sh_{integr} \leq 12\}$ - висока інтенсивність відтоку вкладів, за якої вже можна ідентифікувати паніку вкладників.

Апробацію запропонованого підходу ми здійснили на прикладі лише трьох країн з обраної нами вибірки, що обумовлено недостатністю уніфікованих (взятих з одного джерела) даних. Цими країнами є Німеччина, Хорватія та Україна. Ця вибірка включає країну, яка стояла у витоків створення ЄС, та країну, яка стала членом ЄС порівняно нещодавно - в 2013 р. Також, зважаючи на зроблену нами ремарку щодо такої особливості як високий рівень доларизації депозитів українських банків, ми пропонуємо для адекватної оцінки темпів приросту обох показників в Україні зважати на певні зміни. По-перше,

розрахунок темпів приросту депозитів складається з двох частин: темпів приросту валютних депозитів та темпів приросту гривневих депозитів з коригуванням на частку кожного з видів депозитів в загальному обсязі депозитів. По-друге, розрахунок обсягу депозитів для визначення відношення депозитів до капіталу банків здійснюється з урахуванням переоцінки доларових депозитів на основі середньозваженого валютного курсу за останні три роки, що дає змогу побачити реальну вартість депозитів з врахуванням девальваційного ефекту.

Дані отриманих розрахунків наведено в табл. 1. Якщо аналізувати однофакторну модель, то вона видається досить показовою. Цілком очікувані результати 2009 р., коли виявились наслідки глобальної фінансової кризи. Ця криза мала серйозні наслідки для всіх аналізованих країн, але більшою мірою вони проявились саме в Україні. Також ця модель демонструє серйозність проблем у 2014-2015 рр. в Україні. Зовсім іншими виглядають результати застосування двофакторної моделі, коли ми зважаємо також і на темпи приросту відношення депозитів до капіталу банків.

Таблиця 1. Показники депозитних шоків у банківських системах Німеччини, Хорватії, Україні за 2009 - 2016 рр.

Роки	Однофакторна модель					Двофакторна модель				
	GR_D	ΔGR_{D_t}	ΔE_{D_t}	Σ	Sh_{integr}	$GR_{D/K}$	$\Delta GR_{D/K_t}$	$\Delta E_{D/K_t}$	Σ	Sh_{integr}
Німеччина										
2009	-10	-5	-5	-20	-2	-20	-12	-8	-60	-6
2010	-1	0	-1	-2	-1	-6	0	0	-8	-1
2011	2	0	4	6	1	0	0	2	8	1
2012	5	2	13	20	3	-4	0	1	17	2
2013	2	0	0	2	1	-11	-1	-4	-14	-2
2014	2	0	0	2	1	-14	-4	-5	-21	-3
2015	3	0	0	3	1	-1	0	1	3	1
2016	4	2	4	10	2	2	0	3	15	2
Хорватія										
2009	0	0	-3	-3	-1	-19	0	2	-20	-2
2010	7	4	1	12	2	4	0	9	25	3
2011	2	0	0	2	1	0	0	2	4	1
2012	2	0	0	2	1	-2	0	0	0	0
2013	4	0	0	4	1	7	0	4	15	2
2014	-4	0	-2	-6	-1	-9	0	-10	-25	-3
2015	6	2	10	18	2	20	8	11	57	6
2016	8	5	12	25	3	-5	0	-19	1	1
Україна										
2009	-19	0	-20	-39	-4	-7	0	13	-33	-4
2010	20	7	19	46	5	14	0	20	80	9
2011	18	0	19	37	4	11	0	13	61	7
2012	16	0	8	24	3	7	0	0	31	4
2013	19	0	0	19	2	3	0	-15	7	1
2014	-20	-6	-19	-45	-5	1	0	-12	-56	-6
2015	-18	0	-5	-23	-3	20	20	20	37	4
2016	7	0	20	27	3	0	0	-20	7	1

Джерело: розраховано авторами на основі даних Міжнародного Валютного Фонду [11].

На нашу думку, використання двофакторної моделі не можна вважати цілком адекватним. Адже в Німеччині за умови зростання депозитів відбулося падіння цього показника внаслідок швидшого зростання капіталізації банківської системи, у той час, як в Україні мало місце падіння капіталізації банківської системи швидшими темпами, ніж депозитів порівняно з попередніми роками внаслідок ліквідації збанкрутілих банків, а тому кінцеві результати не відповідали реальній ситуації в банківській системі. Ще раз наголосимо, що надзвичайно важливим вважаємо вибір періодичності даних.

Висновки та рекомендації

Проведене дослідження підтвердило, що банки всіх аналізованих країн тією чи іншою мірою зіткнулися з проблемою скорочення темпів приросту депозитів, а в окремих випадках і з відтоком вкладів. Зокрема у 2009 р. темпи приросту банківських депозитів були негативними та становили в Україні мінус 9,53%, в Словаччині - мінус 7,60%, в Естонії - мінус 5,99%, в Німеччині - мінус 5,08%, в Латвії - мінус 4,83% і в Хорватії - мінус 0,08%.

Аналіз частки депозитів у пасивах банків засвідчив, що у всіх аналізованих країнах наявна тенденція до зростання ролі депозитів у формуванні ресурсів банків після глобальної фінансової кризи, коли суттєво звузився обсяг фінансових ресурсів, пропонує на міжнародних ринках капіталу. Водночас, у Німеччині та Франції на відміну від інших аналізованих країн, цей показник є нижчим за 1, і в цих країнах останнім часом більшу увагу звертають на депозитні ресурси, зокрема відзначають їхню стабільність.

На основі аналізу відношення депозитів до капіталу банків не можна однозначно стверджувати наявність однакових тенденцій у європейських країнах. Є країни, де банки фактично приводять свої баланси у відповідність до вимог щодо мінімально необхідних норм капіталу, а тому відбувається зменшення цього показника, а є країни, які мають навпаки лаг для того, щоб його збільшити. До таких країн належать Румуні, Болгарія та Україна.

На прикладі трьох країн (Німеччини, Хорватії та України) апробовано запропонований підхід щодо визначення рівня інтенсивності відтоку вкладів та встановлено, що однофакторна модель, що базується на врахуванні темпів приросту обсягів депозитів, краще відображає ситуацію з відтоком депозитів, ніж двофакторна модель, яка враховує не тільки темпи приросту обсягів депозитів, а й показник відношення депозитів до капіталу банків. Застосування запропонованого підходу до оцінки інтенсивності паніки вкладників дозволило встановити, що з трьох аналізованих країн - Німеччини, Хорватії та України, можна ідентифікувати банківську паніку в Україні в 2009 р. та в 2014 р. Зважаючи на те, що в Україні діє система гарантування вкладів зі значним обсягом суми відшкодування, зростає рівень фінансової грамотності населення завдяки сприянню міжнародних організацій та їхній активній співпраці з Національним банком України та Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, то відповідно можна дійти цілком логічного висновку, що в Україні наявні проблеми більш глибокого характеру, що не пов'язані з особливостями лише банківської системи. Таким чином, якщо вести мову про євроінтеграційні намагання України, то передусім варто зосередитися на розв'язанні політичних та економічних питань. Вирішення саме цих проблем поступово сприятиме стабілізації очікувань економічних агентів, а саме інфляційних та девальваційних, а це сприятиме стабілізації депозитних ресурсів банків.

Перелік літератури та джерел інформації

1. Версаль Н. І., Ставицький А. В. Тенденції доларизації банківського сектора України // Економіка і прогнозування. 2016. № 4. С. 106 - 117.
2. Камінський А. Б., Версаль Н. І. Концепція скорингу у вимірюванні інтенсивності фінансових шоків // Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України: зб. матер. XIV Міжнар. наук.-практ. конф., 28-29 вересня 2017 р. - Київ, 2017. - С. 84-89.
3. Корнилюк Р. В. Банківська паніка в Україні: причини, динаміка, наслідки // Економіка і регіон. 2015. № 4 (53). С. 116-123.
4. Любіч О. О., Бортніков Г. П., Ткачук В. О. Моделювання впливу паніки серед контрагентів на ризик ліквідності банку // Економіко-математичне моделювання соціально-економічних систем, 2014. Вип. 19. С. 221-237.
5. Brown M., Trautmann S., Vlahu R. Understanding Bank-Run Contagion // Management Science. 2016. № 63. P. 2272-2282.
6. Calomiris, Ch., Gorton G. The origins of banking panics, models, facts, and bank regulation // Financial Markets and Financial Crises [G. Hubbard, ed.]. Chicago: University of Chicago Press, 1991. P. 109-174.
7. Caprio G., Klingbiel D. Bank Insolvency: Bad Luck, Bad Policy, or Bad Banking? // Annual World Bank Conference on Development Economics 1996. URL: http://siteresources.worldbank.org/DEC/Resources/18701_bad_luck.pdf (дата звернення 19.01.2016).
8. Chakravarty S., Fonseca M., Kaplan T. An experiment on the causes of bank run contagions // European Economic Review. 2013. URL: http://econ.biu.ac.il/files/economics/seminars/bankruns_23092013.pdf (дата звернення 19.01.2016).
9. Demirgüç-Kunt A., Detragiache E. Does deposit insurance increase banking system stability? An empirical investigation // Journal of Monetary Economics. 2002. Vol. 49. P. 1373-1406.
10. Diamond D., Dybvig P. Bank runs, deposit insurance and liquidity // Journal of Political Economy. 1983. Vol. 91. P. 401-419.
11. Financial Soundness Indicators (FSIs) / International Monetary Fund. URL: <http://data.imf.org/regular.aspx?key=61404590> (дата звернення 24.11.2017).
12. Stringer D. U. K. Treasury Chief Talks Northern Rock // NewsOK. 2007. 23 September. URL: <http://newsok.com/article/3132564> (дата звернення 27.10.2017).
13. Van Rixtel A., Gasperini G. Financial crises and bank funding: recent experience in the euro area // BIS Working Papers. 2013. № 406. URL: <https://www.bis.org/publ/work406.htm> (дата звернення 27.10.2017).
14. Yorulmazer T. Liquidity, Bank Runs and Bailouts: Spillover Effects During the Northern Rock Episode / Federal Reserve Bank of New York. URL: <http://ssrn.com/abstract=1107570> (дата звернення 27.10.2017).

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ У КОРПОРАТИВНІЙ СОЦІАЛЬНІЙ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКОГО БІЗНЕСУ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

EUROPEAN VALUES IN CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN BANKING BUSINESS: UKRAINIAN DIMENSION OF GENDER EQUALITY

Оксана Вінська

Канд. екон. наук, доцент кафедри європейської інтеграції Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Oksana Vinska

PhD in Economics, Associate Professor, Department of European Integration, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

 orcid.org/0000-0002-7263-1886

 oksana_v@hotmail.com

Володимир Токар

Докт. екон. наук, професор кафедри міжнародних фінансів Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Volodymyr Tokar

Dr. in Economics, Professor, Department of International Finance, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

 orcid.org/0000-0002-1879-5855

 tokarww@ukr.net

Анотація

У роботі розглянуто гендерний вимір через призму корпоративної соціальної відповідальності у фінансовому секторі в цілому та національних банках європейських країн, а також у комерційних банках України.

На основі ретроспективного аналізу публічних статистичних даних щодо гендерної структури європейського фінансового сектору, а також національних банків країн-членів ЄС та України виявлено, що в апаратах управління центральних банків країн-членів ЄС у 2007-2016 рр. представництво жінок у середньому становило 16,2%. Гендерний аналіз керівництва 80 українських комерційних банків засвідчив порушення принципу рівності представництва на посадах головного бухгалтера (частка жінок склала 88,75%) та голови правління (частка жінок - 21,25%). З'ясовано, що частка жінок серед членів правління в середньому становить 45,1%, при цьому в 52,5% українських комерційних банків частка керівниць менша за половину. Гендерну рівність дотримано у 16,25% з досліджуваних комерційних банків.

Abstract

The study highlights the gender equality dimension of corporate social responsibility of Ukrainian banks depicting the European integration

Ключові слова:

європейські цінності, гендер, права жінок, комерційний банк, правління банку.

Key words:

European values, gender, women's rights, commercial bank, bank's executive board.

progress, adherence to the UN sustainable development goal and core European values. The authors apply retrospective analysis of public statistical data on the gender structure of European financial sector, as well as national banks of the EU member-states and Ukraine. The study is based on gender specific information on the bank's executive boards retrieved from official Internet-sites of 80 Ukrainian commercial banks. The authors analyze the dynamics of gender equality incorporation in the EU financial system in 2007-2016 pointing out the leaders and outsiders.

The study argues the main problems of women engaged in the labor market are work-overload and glass ceiling and suggests key reasons of the glass ceiling limiting the professional opportunities for women. The study reveals endogenous factors of gender-oriented corporate social responsibility of banks and discusses its exogenous dimensions. The paper argues that gender equality in top management in European financial systems has not been achieved in any country. The authors specify that the representation of women in the central banks of the EU member states steadily grew in 2007-2016 with the average value of 16,2 percent.

The study discovers that bank's top management of 80 Ukrainian banks, namely the chairman, executive board members and chief accountant, consists of deeply stereotyped positions - excessive representation of women as chief accountants (88,75 percent, or 71 out of 80) and insufficient representation of women as chairmen of the bank's executive boards (21.25%, or 17 out of 80). The authors pinpoint that the average share of women among the bank's executive board members is 45,1 percent, while 52,5 percent of Ukrainian bank's executive boards have less than 50,0 percent of female members and only 16,25 percent of Ukrainian commercial banks adhere to gender equality as the core European value.

Постановка проблеми

З прийняттям ООН Стратегії сталого розвитку до 2030 року [10], питання гендерної рівності, а також розширення прав та можливостей для жінок та дівчат у всьому світі стало частиною порядку денного поступу усіх без виключення країн світу. Чому жінки, які становлять половину населення світу, мають значно менший, ніж чоловіки, соціально-економічний та політичний вплив на глобальній арені? Чому голос жіноцтва губиться на тлі відстоювання своїх інтересів чоловіками? Чи потрібно глобальному суспільству повне використання жіночого потенціалу - навичок, талантів. Чи варто замислитися над тим, яке місце має посідати жінка в сучасній постіндустріальній економіці, що базується на знаннях? Чому так багато жінок не мають можливості робити кар'єру, маючи освіту та здібності? Чи вина у цьому інертність жінок, чи суспільство створило умови, які роблять практично неможливим для жінок поєднання професійного зростання та щасливого сімейного життя? Що варто зробити урядам, бізнесу, партнерам для того, щоб жінка відчувала себе повноцінною особистістю?

З кожним роком частка працюючих жінок зростає [8], і це можна віднести до суттєвих перемог фемінізму - жінки поступово відходять від безоплатної домашньої роботи до оплачуваної роботи, що обраховується в ВВП та дає їм можливість фінансової незалежності, а також відповідного відчуття себе повноправними членами суспільства, але в наслідок цього процесу виникають проблеми надмірного навантаження та так званої скляної стелі.

На нашу думку, надмірне навантаження пояснюється тим, що жінки продовжують виконувати більшу частку домашніх обов'язків, що тепер доповнюються також оплачуваною роботою і призводить до виснаження, відчуття несправедливості, бажання змінити статус-кво.

Виходячи з офіційного тлумачення поняття «скляної стелі» як «невловимого бар'єру в ієрархії, який перешкоджає жінкам або представникам інших меншин досягати вищих посад» [3], необхідно зазначити, що це явище призводить до обмеження професійного зростання жінок, займання ними переважно посад нижчого рівня, виконання мало оплачуваних робіт. На нашу думку, причин цьому є багато - від небажання професійного зростання через особисті пріоритети спрямовані перш за все на сім'ю та дітей, невпевненість у своїх здібностях і відсутність амбіцій через систему виховання, яка постійно закликає дівчат бути скромними, не вимагати занадто багато. А також і гендерні стереотипи, які укорінюють ідею, що жінки є поганими керівниками, що природно їх мозок працює так, що вони не мають хисту до певних наук (як от точних наук) що їх місце вдома біля дітей, що основні таланти жінок - це готувати їсти, підтримувати оселю у чистоті, догоджати чоловікові.

Наразі поняття «гендерний розрив в оплаті праці» стає ключовим елементом вимірювання економічних умов жінок. Цілком очевидно, що задля досягнення високого рівня оплати праці жінка має досягти кар'єрних висот і цьому мають ефективно сприяти, як на макрорівні (держава), мезорівні (сектори економіки) а також на мікрорівні (підприємства).

У цьому дослідженні увагу зосереджено на фінансовому секторі економіки, адже фінансова система вважається кровоносними судинами економіки, і відтак доцільно, щоб жіноцтво було рівноцінно в ньому представлене, зокрема не лише на посадах нижчого рівня, а й у топ-менеджменті, ураховуючи те, що гендерна рівність є невід'ємною складовою сучасної парадигми корпоративної соціальної відповідальності [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Тематика корпоративної соціальної відповідальності стала об'єктом дослідження багатьох науковців, особливу вагу вона набула у європейському суспільстві, яке завжди віддавало перевагу соціально-орієнтованій економіці на противагу ортодоксально-ліберальним підходам. Зокрема Ф. Маон, В. Сваен та А. Ліндгрін, досліджуючи ініціативи корпоративної соціальної відповідальності в Європі, проаналізували 499 відповідних практик 178 компаній у континентальному, Британських островах, східному, нордичному та середземноморському інституційно-сталих європейських кластерах [5]. Тим, не менше у світлі стратегії сталого розвитку ООН до 2030 року, зокрема Цілі № 5, що стосується гендерного рівноправ'я [10], було б доцільно виокремити відповідні практики сфокусовані на забезпеченні гендерної недискримінації, а також розширення прав та можливостей жінок в окрему групу.

У свою чергу І. Майнан і Д. Ролсон у праці, яку було присвячено корпоративній соціальній відповідальності у Європі та США [4], побудували дослідження на протиставленні французьких, нідерландських і британських бізнес-комунікацій стосовно корпоративної соціальної відповідальності відповідним американським. У зазначеній роботі ґрунтовно проаналізовано принципи, процеси та участь зацікавлених осіб, а також показано суттєву розбіжність у відповідних підходах європейських та американських фірм. Гендерний аспект у дослідженні представлено в розрізі рівних можливостей, зокрема однакових шансів на отримання роботи та просування у кар'єрі для робітників незалежно від раси, гендеру, віку та фізичних вад. На нашу думку, об'єднання гендерного питання з проблематикою расової дискримінації, ейджизму та людей з особливими потребами призводить до розмивання важливості боротьби з таким явищем, як гендерна дискримінація, від якої потерпає половина людства, що має висувати її в окрему групу вже виходячи лише з показника чисельності цієї групи у структурі населення.

Грецький вчений Т. Метакс досліджував універсальну ідею корпоративної соціальної відповідальності у європейських організаціях [7]. Свою увагу він зосередив на таких європейських організаціях, як CSR Europe, European Network for Corporate Social Responsibility and Disability, KÖVET Association for Sustainable Economies, The Hellenic Network for CSR. Обмеженням цього дослідження, на нашу думку, є відмова від виокремлення гендерного розрізу, а розгляд його лише, як частини інклюзивної політики досліджуваних організацій.

Р. Штоєрер, С. Маргула та А. Мартинуці, розглядаючи державну політику корпоративної соціальної політики у Європі [9], виділили основні інструменти уряду в розрізі корпоративної соціальної відповідальності, зокрема правові, економічні, інформаційні, партнерські та гібридні, а також чотири основні сфери дії - усвідомлення корпоративної соціальної відповідальності, прозорість, соціально відповідальні інвестиції та надихання своїм зразком (leading by example). Цікавим здобутком цього авторського колективу вважаємо диференціацію урядів ЄС за регіональною ознакою у напрямі поширення корпоративної соціальної відповідальності, а також виділення КСВ-розриву (розриву стосовно корпоративної соціальної відповідальності) між західними та східними країнами-членами Європейського Союзу. Проте, на нашу думку, виділення англо-саксонського та скандинавських урядів як тих, що найбільше просувають питання КСВ має також доповнюватися розрізом основних напрямів цієї політики, адже скандинавські країни є визнаними лідерами у галузі гендерної рівності.

М. Антошова та А. Чікосова у дослідженні, у якому висвітлено вплив політик ЄС на корпоративну соціальну відповідальність [1], зосереджують увагу на важливій ролі ЄС у впровадженні концепції корпоративної соціальної відповідальності в країнах-членах. Відповідно до підходів ЄС, компанії не мають орієнтуватися лише на економічних цілях, але й концентруватися на захисті довкілля та соціальних аспектах. Основна увага приділялася словацьким компаніям, для яких ці положення стали викликом, адже вони мають утвердитися на європейському ринку, накопичити технології, ресурси, людський капітал, щоб ефективно конкурувати на рівні з компаніями старої Європи. Тим не менше, на нашу думку, корпоративна соціальна відповідальність у розрізі гендерних питань варто розглядати як суттєву конкурентну перевагу бізнесу, адже оприлюднення досягнень у цій царині дає змогу фірмам залучити жінок-споживачів, купівельна спроможність яких постійно зростає.

Зважаючи на результати проведених досліджень, тематика корпоративної соціальної відповідальності в гендерному розрізі потребує детальнішого вивчення, особливо у секторальному розрізі, зокрема й у середовищі комерційних банків.

Методологія дослідження

Метою дослідження є розкриття стану корпоративної соціальної відповідальності українських банків у розрізі гендерної рівності, яка дозволяє оцінити рівень євроінтеграційного поступу та стан імплементації основоположних європейських цінностей.

Робота побудована на ретроспективному аналізі публічних статистичних даних щодо гендерної структури європейського фінансового сектору, а також національних банків країн-членів ЄС та України. Аналіз було сфокусовано на динаміці гендерної рівності в фінансовій системі ЄС за період 2007-2016 років, задля визначення лідерів та аутсайдерів у цій сфері.

Наукова розвідка також передбачала аналіз українського банківського сектору, базуючись на відкритій інформації щодо їхнього корпоративного менеджменту, яка була розміщена на офіційних сайтах 80-ти комерційних банків. При відборі банків ми користувались даними Національного Банку України, що станом на 11 грудня 2017 року в Україні (після «очищення» банківської системи, унаслідок якої майже половина комерційних банків припинила діяльність, а фізичні та юридичні особи втра-

тили фінансові ресурси) функціонує лише 86 банків [13]. Під час збору попередньої інформації на основі офіційних сайтів суб'єктів господарської діяльності з цього переліку вилучено ще два банки, які восени 2017 року прийняли рішення про припинення банківської діяльності без ліквідації юридичної особи (мова йде про ПАТ «Кредит Оптима банк» та ПАТ «Промислово-фінансовий банк»). Також через неспроможність встановити склад правління комерційного банку з подальшого аналізу довелося вилучити ПАТ «Дойче банк ДБУ», ПАТ «Міжнародний інвестиційний банк», ПАТ «Полтава-банк» та ПАТ «Сітібанк», тобто у роботі представлено аналіз на основі 80 комерційних банків України.

Аналіз проводився з позицій виявлення дотримання гендерної рівності при формуванні керівництва українських комерційних банків, під яким розуміється голова, члени правління та головний бухгалтер.

Основні результати дослідження

Гендерна рівність у фінансовому секторі країн ЄС

У попередніх публікаціях нами було розкрито різноманітні аспекти гендерної рівності, у тому числі у фінансовому секторі Європейського Союзу. Зокрема виявлено, що в 2016 році гендерна рівність у представництві на керівних посадах у сфері фінансових послуг не була досягнута в жодній розвиненій країні світу. Найкращі показники зафіксовано в Норвегії (33%) та Швеції (32%), а мінімальний рівень серед досліджуваних країн спостерігався у Японії (2%). Найбільше представництво жінок на керівних посадах у сфері фінансових послуг спостерігалось у відділах кадрів та маркетингу, проте воно зменшилося з 46% у 2013 р. до 45% у 2016 р., натомість відбулося його зростання на 8% у відділах управління ризиками та страхування. Упродовж 2013-2016 рр. більше жінок стало головами компаній, але поступ у цьому напрямі видається досить помірним [11, с. 44].

Подібна ситуація спостерігається на рівні керівництві центральних банків країн-членів ЄС. Так, упродовж 2007-2016 рр. частка жінок серед членів апарату управління центральних банків країн ЄС у середньому становила 16,2%, при цьому зростання за досліджуваний період дорівнювало 3,4%, максимальне значення було зафіксовано на рівні 18,5% (2016 р.), а мінімальне - 14,8% (2008 р.). Найкращі середні показники у країнах-членах були у Швеції (33,4), Франції (30,5%) та Фінляндії (29,3). Найгірші середні показники спостерігалися в Австрії (1,25%), Кіпрі (4,4%), Греції та Хорватії - по 5,7% (рис. 1).

Станом на кінець 2016 р. максимальне представництво жінок серед членів апарату управління центральних банків відзначалося в Болгарії (57,1%), Франції (45,5%) та Словенії (40,0%), при цьому зазначені представниці Центральної та Східної Європи продемонстрували найбільший прогрес у забезпеченні гендерної рівності впродовж 2007-2016 рр., а саме зростання частки жінок склало 42,8% у Болгарії та 40,0% у Словенії. На цьому тлі важко пояснити регрес у забезпеченні гендерної рівності у традиційних країнах-лідерах цього руху, а саме Нідерландах (-20,0%), Фінляндії (-16,6%) та Швеції (-16,1%). Особливе занепокоєння викликає відсутність представництва жінок в керівництві центральних банків у 2016 р. у таких країнах, як Нідерланди, Словаччина, Хорватія, Греція та Австрія, при цьому саме Австрія викликає найбільшу стурбованість через безперервну відсутність представництва жінок впродовж 2008-2016 рр. [12, с. 13]. Таким чином, забезпечення гендерної рівності все ще залишається на порядку денному в банківському секторі країн ЄС.

Гендерна рівність топ-менеджменту комерційних банків України

Аналіз доступної статистичної інформації стосовно рад правління з офіційних сайтів 80-ти комерційних банків України виявив, що в українському банківському бізнесі спостерігається жорстка гендерна стереотипізація ключових керівних посад. Зокрема серед голів правлінь досліджуваних комерційних банків частка жінок становила лише 21,25% (17 із 80), тобто приблизно лише в кож-

ному п'ятому банку головою правління була жінка. У той же час абсолютно протилежна ситуація спостерігається стосовно посади головних бухгалтерів, де частка жінок дорівнює 88,75% (71 із 80), важливість цієї керівної позиції важко переоцінити, бо 32,5% головних бухгалтерів комерційних банків є членами правління (26 із 80), або в нашому конкретному випадку 36,6% головних бухгалтерів жіночої статі (26 із 71) є членами правління.

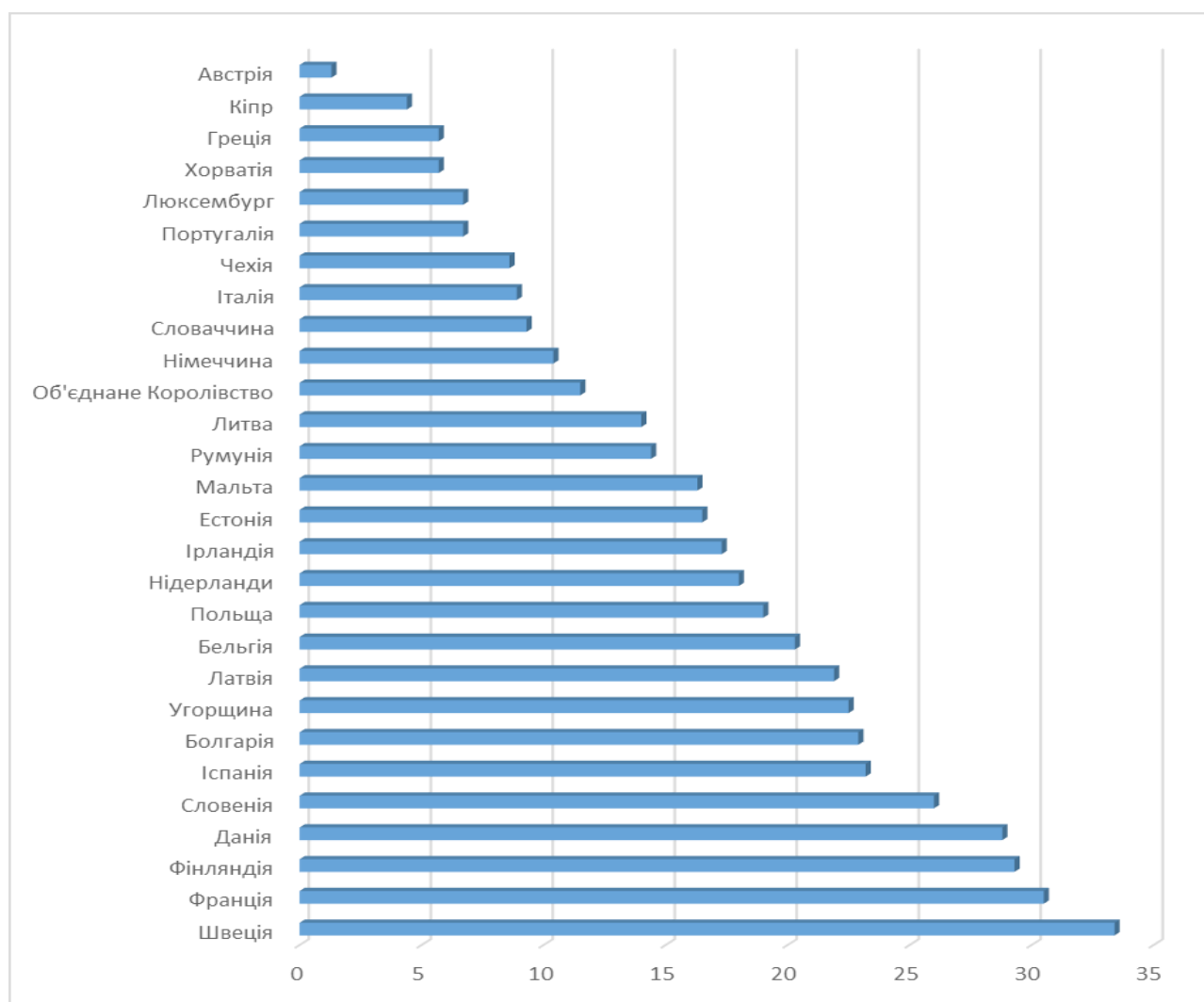

Рис. 1. Середнє значення частки жінок серед членів апарату управління центральних банків країн ЄС у 2007-2016 рр., %

Джерело: розраховано й складено авторами на основі [2]

У свою чергу частка жінок серед членів правління коливається від їх абсолютної відсутності (0%) у 7-ми випадках (8,25%) до повного представництва (100%) також у 7-ми випадках, середнє значення склало 45,1%, а абсолютної гендерної рівності було дотримано в 22,5% випадків (18 з 80). Узагальнені дані з розбиттям сукупності на інтервали представлено в таблиці 1.

Таблиця 1. Жінки - члени правління комерційних банків в Україні станом на 11 грудня 2017 року

Частка жінок, %	0	14,3-16,7	20-25	28,6-42,9	50	60-66,7	71,4-85,7	100
Кількість банків, один.	7	4	13	14	18	10	7	7
Частка банків, %	8,75	5	16,25	17,5	22,5	12,5	8,75	8,75

Джерело: розраховано й складено авторами на основі даних офіційних сайтів комерційних банків.

Отже, майже в половині комерційних банків України (47,5%) частка жінок - членів ради правління знаходиться на рівні нижче 50%, проте, якщо брати до уваги керівництво в заявленому вище сенсі, то ситуація виглядає навіть більш песимістичною.

Частка жінок у керівництві коливається від їх абсолютної відсутності (0%) у трьох випадках (3,75%) до повного представництва (100%) у двох випадках, середнє значення склало 45,8%. Узагальнені дані з розбиттям сукупності на інтервали представлено в таблиці 2.

Таблиця 2. Жінки у найвищому керівництві комерційних банків в Україні станом на 11 грудня 2017 року

Частка жінок, %	0	14,3-31,3	33,3	37,5-44,4	50	57,1-71,4	75-83,3	100
Кількість банків, один.	3	20	8	11	13	10	13	2
Частка банків, %	3,75	25	10	13,75	16,25	12,5	16,25	2,5

Джерело: розраховано й складено авторами на основі даних офіційних сайтів комерційних банків.

Таким чином, у понад половині комерційних банків України (52,5%) частка жінок у керівництві (у розрізі голови ради правління, членів ради правління та головного бухгалтера) знаходиться на рівні нижче 50%, і лише у 16,25% комерційних банків дотримано абсолютної гендерної рівності.

Обговорення результатів

З прийняттям Стратегії сталого розвитку ООН до 2030 року [10] проблематика гендерної рівності, зокрема розширення прав і можливостей жінок та дівчат, стала невід'ємною частиною стратегій розвитку країн світу. Саме тому уряди спрямовують зусилля на забезпечення адекватного представництва жінок у соціально-економічній та політичній сферах. Адже питання гендерної рівності належить не лише до царини захисту прав людини, але вже перетворилося на вагоме джерело прибутків компаній, доходів бюджету держави від сплати податків із зарплати жінок-працівниць, а також зростання глобальної економіки. Варто також наголосити на зміщенні уваги від простої зайнятості жінок, зокрема на мало оплачуваних роботах, до обіймання ними ключових посад у всіх секторах економіки, що дозволяє повноцінно використати їхні таланти, навички та освіту. Основна проблематика лежить у замірі наявного стану гендерного дисбалансу та знаходженні механізмів та інструментів задля його подолання.

Проведений аналіз засвідчив гендерний дисбаланс топ-менеджменту українських комерційних банків. Таку ситуацію вважаємо неприпустимою з точки зору європейської інтеграції України та орієнтації на ключові цінності Європейського Союзу, зокрема гендерну недискримінацію. На нашу думку, це загрожує стабільності фінансової системи України, підриває основи її сталого розвитку, а відтак потребує масової роз'яснювальної роботи серед представників банківського сектору стосовно комерційних та іміджевих переваг дотримання гендерної рівності.

Розширення прав та можливостей жінок та забезпечення гендерної рівності, боротьба з дискримінацією за ознакою статі має стати головним елементом корпоративної соціальної відповідальності українських банків.

Водночас для подолання гендерної стелі в українському суспільстві, на нашу думку, слід зважати на ендогенний та екзогенний вимір гендерної політики, яка виходить за межі корпоративної соціальної відповідальності банківських установ. Ендогенний вимір виявляється через представництво жінок на керівних посадах, програми розвитку жіночого персоналу, підтримка жінок у кар'єрному зростанні, заохочення гнучкого графіку для жінок, щоб вони могли поєднувати материнство та кар'єру. Звісно, це несе додаткові витрати для бізнесу, але варто розуміти, що в умовах креативної економіки важливо вкладати у персонал, створювати комфортні умови роботи, адже це мотивує жінок працювати продуктивніше, формує їхню лояльність до компанії. Бізнесу варто усвідомити, що короткострокові прибутки не є запорукою довгострокового утримання своєї частки на ринку, адже втрата жіночого персоналу - креативного, відповідального, талановитого - це величезні збитки в майбутньому. Важливо не забувати й про суспільство в цілому - бізнес має зробити свій внесок у розбудову соціально-орієнтованої економіки.

Екзогенний вимір гендерно-орієнтованої корпоративної соціальної відповідальності має включати спеціальні програми кредитування для жінок, особливу увагу потрібно звернути на тимчасово переміщених жінок, які змушені були покинути свої оселі внаслідок російської агресії, вони є надзвичайно соціально вразливими і потребують допомоги - кредитів за особливими умовами (можливо частково має компенсувати держава) задля побудови нового життя на територіях контрольованих Україною. Важлива роль бізнесу має бути й у створенні спеціальних умов кредитування для жінок-вдів, які втратили чоловіків у наслідок воєнних дій з окупантом. Не варто забувати, що вони віддали державі найдорожче - життя своїх коханих половинок, завдяки чому банки на території України працюють, а не розграбовані ворожими найманцями. На особливу увагу заслуговують також жінки-військовослужбовці в запасі, які пройшли горнило військових дій, бо власна справа допоможе їм адаптуватися до мирного життя, адже їх внутрішній конфлікт-інстинкт берегині-матері і амазонки-захисниці призводить до глибоких психологічних травм. Співфінансування з боку держави повинно мати місце обов'язково, адже не можна все навантаження перекладати на бізнес. Ми виступаємо за те, щоб половину 1,5% військового збору направляти на конкретні програми підтримки вищезазначених груп жінок. Варто розглянути такий інструмент, як партнерський кредит - фінансування здійснюється в обмін на частку в майбутніх прибутках, якщо прибутку немає, то немає й платежів за позичені фінансові ресурси.

Висновки

Динаміка представництва жінок у європейському фінансовому секторі впродовж 2007-2016 років засвідчує поступові позитивні зміни. Водночас аналіз підтверджує, жодній країні ще не вдалося досягти рівності у цій царині. Сучасним трендом можна вважати колосальні успіхи східноєвропейських країн і поступове відкочування традиційних лідерів, зокрема це може бути свідченням відмови від надмірної гендеризації у скандинавських країнах через несприятливі економічні наслідки, але це питання потребує подальшого дослідження.

Аналіз статистичної інформації з 80-ти офіційних сайтів комерційних банків України свідчить про порушення гендерного балансу в цих установах: частка жінок на посадах головних бухгалтерів складає 88,75% та лише 21,25% на посадах голів правління. Крім того, тільки 16,25% українських комерційних банків слідує європейським цінностям і мають гендерно-збалансовану раду правління, що підтверджує необхідність просвітницької роботи в суспільстві з приводу гендерних питань.

Перелік літератури та джерел інформації

1. Antošová M., Csikósová A. Influence of European Union Policy to Corporate Social Responsibility // *Procedia Economics and Finance*. 2015. Vol. 23. P. 733-737.
2. Central Banks: Governors, Deputy/Vice-Governors, and Members. URL: http://eige.europa.eu/gender-statistics/dgs/indicator/wmidm_bus_fin__wmid_centbnk/bar/year:2016/geo:EU28,BE,BG,CZ,DK,DE,EE,IE,EL,ES,FR,HR,IT,CY,LV,LT,LU,HU,MT,NL,AT,PL,PT,RO,SI,SK,FI,SE,UK,IS,NO,ME,MK,RS,TR/EGROUP:CENT_BNK/sex:W/UNIT:PC/POSITION:MEMB_KDM (дата звернення: 1.12.2017).
3. Definition of Glass Ceiling. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/glass%20ceiling> (дата звернення: 11.04.2018).
4. Maignan I., Ralsto D. Corporate Social Responsibility in Europe and the U.S.: Insights from Businesses' Self-Presentations. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.411.573&rep=rep1&type=pdf> (дата звернення: 1.12.2017).
5. Maon F., Swaen F., Lindgreen A. One Vision, Different Paths: an Investigation of Corporate Social Responsibility Initiatives in Europe // *Journal of Business Ethics*. 2014. Vol. 143 (2). P. 405-422.
6. McPherson S. 8 Corporate Social Responsibility (CSR) Trends to Look for in 2018 / S. McPherson. URL: <https://www.forbes.com/sites/susanmcpherson/2018/01/12/8-corporate-responsibility-csr-trends-to-look-for-in-2018/#442fd7ba40ce> (дата звернення: 11.04.2018).
7. Metaxas T. Corporate Social Responsibility in European Organizations: a Universal Idea? // *MPRA*. 2016. N 71104. URL: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/71104/1/MPRA_paper_71104.pdf (дата звернення: 1.12.2017).
8. Ortiz-Ospina E., Tzvetkova S. Working Women: Key Facts and Trends in Female Labor Force Participation URL: <https://ourworldindata.org/female-labor-force-participation-key-facts> (дата звернення: 1.12.2017).
9. Steurer R., Margula S., Martinuzzi A. Public Policies on CSR in Europe: Themes, Instruments, and Regional Differences // *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. 2012. № 19. P. 206-227.
10. Sustainable Development Goals. 17 Goals to Transform Our World. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/> (дата звернення: 11.04.2018).
11. Вінська О. Й., Токар В. В. Розширення економічних можливостей жінок у секторі фінансових послуг в умовах глобалізації // *Корпоративні фінанси: проблеми та перспективи інноваційного розвитку: зб. матеріалів I Міжнар. наук.-практ. конф. Київ: КНЕУ, 2017. С. 42-45.*
12. Вінська О. Й., Токар В. В. Тенденції забезпечення гендерної рівності в керівництві Центральних банків країн-членів ЄС // *Майбутнє банкінгу: сучасні виклики та перспективи розвитку: зб. матеріалів II Міжнар наук.-практ. інтернет-конф. Київ: КНЕУ, 2017. С. 12-15.*
13. Довідник діючих банківських установ / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/control/bankdict/banks> (дата звернення: 11.12.2017).

БАНКИ З ІНОЗЕМНИМ КАПІТАЛОМ: РЕЙТИНГУВАННЯ ТА РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

BANKS WITH FOREIGN CAPITAL: RANKING AND THE ROLE IN ENSURING OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE FINANCIAL SECTOR OF UKRAINE

Ігор Кулиняк

Канд. екон. наук, доцент кафедри менеджменту організацій, Національний університет
«Львівська політехніка»

Ihor Kulyniak

Ph.D in Economics, Associate Professor, Department of Management of Organizations, Lviv Polytechnic
National University

 orcid.org/0000-0002-8135-4614

 ihor.y.kulyniak@lpnu.ua

Анотація

У статті представлено результати дослідження сучасного стану присутності іноземного капіталу у банківській системі України (зокрема з країн Європейського Союзу та Російської Федерації). Прорейтинговано банки з іноземним капіталом за часткою у статутному капіталі, розміром загальних активів, загальних зобов'язань, фінансових результатів та рентабельністю активів. Визначено роль банків з іноземним капіталом у забезпеченні сталого розвитку фінансового сектора України.

За запропонованою автором методикою проранжовано банки з іноземним капіталом за індексом ефективності діяльності, що допоможе обрати ефективні та надійні банки для здійснення інвестиційних вкладень. Найефективнішими за результатами діяльності 2016 р. визначено такі банки з іноземним капіталом: австрійський АТ «Райффайзен Банк Аваль», американський ПАТ «Сітібанк», угорський АТ «ОТП Банк», нідерландський ПАТ «ІНГ Банк Україна» та французький ПАТ «Креді Агріколь Банк».

Abstract

The current state of the presence of foreign capital in the banking system of Ukraine (including from the countries of the European Union and the Russian Federation) is analyzed. The role of banks with foreign capital in ensuring of the sustainable development of the financial sector of Ukraine is determined. There is a tendency to reduce the number of banking institutions of domestic owners in Ukraine. It has been revealed that the high level of presence of banks with foreign capital significantly influences the domestic banking system. This requires the allocation of additional forces of the National Bank of Ukraine (NBU) and other state bodies in the field of banking regulation and control in order to prevent the threat of obtaining monopoly power in the banking sector of foreign banks, preventing the possible displacement of the

Ключові слова:

банк, банківська система, фінансовий сектор, іноземний капітал, іноземна банківська група, рейтинг банків, індекс ефективності діяльності банку.

Key words:

bank, banking system, financial sector, foreign capital, foreign bank group, bank rating, bank efficiency index.

domestic banking sector from the market, as well as easing the dependence of the Ukrainian economy on foreign capital.

Foreign banks by share capital, total assets, total liabilities, financial results and return on assets were ranked. The results of the study showed that banks with foreign capital have a significant share in the banking sector of Ukraine. The conducted analysis of the activities of foreign banking groups in Ukraine showed the strengthening of their positions both in absolute and in relative indexes. The presence of foreign banks in Ukraine is one of the forms of manifestation of the processes of globalization and international integration in the field of financial relations between the states. The largest share of foreign capital in the banking system of Ukraine belongs to the banks of the Russian Federation and the countries of the European Union, in particular Austria, Luxembourg, France, Hungary, Greece, Poland, Cyprus, Germany, Italy, the Netherlands, the United Kingdom and Sweden.

It is suggested to form integrated rating of foreign banks based on a system of two indicators: financial result (profit / loss after tax) and return on assets. According to the method, banks with foreign capital are ranking according to the bank efficiency index, which will help to select effective and reliable banks for investments. The results of the study allowed to identify modern leaders among 38 banks with foreign capital: JSC «Raiffeisen Bank Aval», PJSC «Citibank», JSC «OTP Bank», PJSC «ING Bank Ukraine» and PJSC «Credit Agricole Bank», at the same time, the least reliable and least-performing banks are PJSC «VTB Bank», JSC «BM Bank» and PJSC «Ukrsotsbank».

Постановка проблеми

Політична та економічна нестабільність вітчизняної економіки, воєнні дії на Сході України, непослідовність фінансової політики уряду країни негативно впливають на рівень довіри населення до банківської системи, що призводить до зниження фінансових результатів діяльності вітчизняних банків на фоні посилення ролі банків з іноземним капіталом. Це підтверджують дані рейтингів банків. Так, згідно із рейтингом, складеним журналом про страхування «Форіншурер» станом на січень 2018 р., з 15 найнадійніших банків 11 – це банки з іноземним капіталом і лише 4 банки з капіталом українського походження: державні «Ощадбанк», «Укресімбанк», «Укргазбанк» та приватний ПУМБ [13]. За даними цього ж журналу, аналогічна ситуація була характерна для банків у 2017 р. Схожу картину демонструють результати рейтингу життєдіяльності українських банків за 2017 р., представленого журналістським бізнес-порталом «Mind», який проаналізував фінансову стійкість, платіжну дисципліну та ризики власників банків, що працюють в Україні. Як і раніше, найнадійніші з них – банківські установи з іноземним капіталом. Лідерами рейтингу Mind життєздатності банків, що працюють в Україні, за результатами I кварталу 2017 р. стали австрійський «Райффайзен Банк Аваль», французький «Креді Агріколь Банк», американський «Сітібанк», французький «УкрСиббанк» та польський «Кредобанк» [12].

Присутність іноземного капіталу в банківській системі України поряд з перевагами може становити загрозу безпеці не тільки банківському, а й усьому фінансовому сектору країни. Так, з-поміж індикаторів економічної безпеки, визначених «Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» та затверджених Міністерством економічного розвитку та торгівлі України [11], наявний індикатор «Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків», оптимальне значення якого має становити 20-25 %. Натомість значення в інтервалі 26-30 % вважається задовільним,

31-35 % – незадовільним, 36-40 % – небезпечним, 41-60 % – критичним, що призводить до втрати контролю над банківською системою з боку держави. За даними НБУ [10], частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків з 2014 р. зростала (56 % у I півріччі 2017 р. порівняно з 34 % станом на 2014 р.), перевищивши у 2017 р. порогове значення у 40 %, створюючи таким чином небезпеку для банківського сектора.

За даними журналу «Форіншурер» з 10 найбільш прибуткових банків за I півріччя 2017 р. 6 - з іноземним капіталом. Перший у рейтингу «Райффайзен Банк Аваль» за обсягом прибутку обігнав найближчого конкурента «Укрексімбанк» майже в 4 рази [13].

На нашу думку, прискорення темпів зростання іноземних інвестицій є наслідком посилення глобалізаційних процесів та більшого залучення України до світової спільноти. Політика уряду щодо реалізації заходів інтеграції України до Європейського Союзу призвела до лібералізації руху європейського капіталу в банківській системі. У вже згаданому рейтингу журналу «Форіншурер», з 15 найнадійніших банків десять з іноземним капіталом з країн ЄС [13].

Отже, вітчизняна банківська система зазнає суттєвого впливу від високого рівня присутності в ній банків з іноземним капіталом, на що повинні спрямовуватись додаткові сили Національного банку України (НБУ) та інших державних органів у сфері банківського регулювання та контролю з метою попередження загрози отримання монопольної влади у банківській сфері іноземних банків, недопущення можливого витіснення вітчизняного банківського сектора з ринку, а також послаблення залежності української економіки від іноземного капіталу. На думку Циганова С. [17, с. 216], ефективність залучення іноземного банківського капіталу в Україні залежить від правильного і ефективного механізму допуску банків з іноземним капіталом на вітчизняний ринок банківських послуг. Все це потребує додаткового дослідження, ґрунтовного аналізу та розроблення дієвих та ефективних пропозицій та рекомендацій щодо захисту вітчизняного банківського сектора в умовах залучення іноземного капіталу (зокрема з країн Європейського Союзу), що й підтверджує актуальність даного дослідження.

Огляд літератури

Теоретичні та практичні аспекти розвитку та регулювання впливу іноземного капіталу на банківську систему України знайшли своє відображення у працях багатьох українських учених. Зокрема, О. Лапко та А. Демченко [6] розглянули вплив іноземних банків на функціонування банківського ринку України; В. Кокетков та М. Рихлюк [5] досліджували проблеми функціонування іноземних банків в Україні, окресливши шляхи підвищення ефективності їх діяльності на сучасному етапі. Науковець О. Щуревич [19] проаналізувала основні показники діяльності банків з іноземним капіталом, а саме здійснила аналіз активів, зобов'язань, власного капіталу та фінансових результатів діяльності; на основі проведеного дослідження надала рекомендації та пропозиції щодо вдосконалення механізму регулювання діяльності банків з іноземним капіталом.

Одним з інструментів вивчення присутності, впливу та ролі іноземного банківського капіталу на українському ринку є рейтингування банків. Значна частина науковців наполягає на застосуванні комплексного підходу до рейтингування банків. Зокрема О. Мусієнко, А. Маслова та Г. Савченко [8] пропонують застосовувати таксонометричний метод, обґрунтовуючи це можливістю визначити позицію банку з урахуванням основних фінансових показників його функціонування. Вони дослідили доцільність використання сучасних методів математичного моделювання в контексті визначення рейтингової оцінки ефективності діяльності банків, з урахуванням вимог міжнародних стандартів і досвіду розвинутих країн. Б. Самородов [15] пропонує застосовувати таксонометричний метод для рейтингування банків, використовуючи при цьому систему показників надійності. К. Нетудихата та І. Пташнюк [9] також дотримуються думки, що найточішим методом оцінки рівня діяльності банку в часі виступає таксономічний

аналіз, стверджуючи, що він застосовується саме для зіставлення багатовимірних об'єктів, які характеризуються великою кількістю ознак. Саме тому за основу для рейтингування банків з іноземним капіталом у даному дослідженні обрано таксонометричний метод.

Таким чином, постає питання щодо постійного вивчення та вдосконалення методичних підходів до рейтингування банків, у тому числі банків з іноземним капіталом, важливість яких на вітчизняному ринку постійно зростає.

Методологія дослідження

Дослідження мало на меті проаналізувати сучасний стан присутності іноземного капіталу у банківській системі України, комплексно оцінити і прореєструвати банки з іноземним капіталом за ефективністю діяльності та визначити роль банків з іноземним капіталом у забезпеченні сталого розвитку фінансового сектора України.

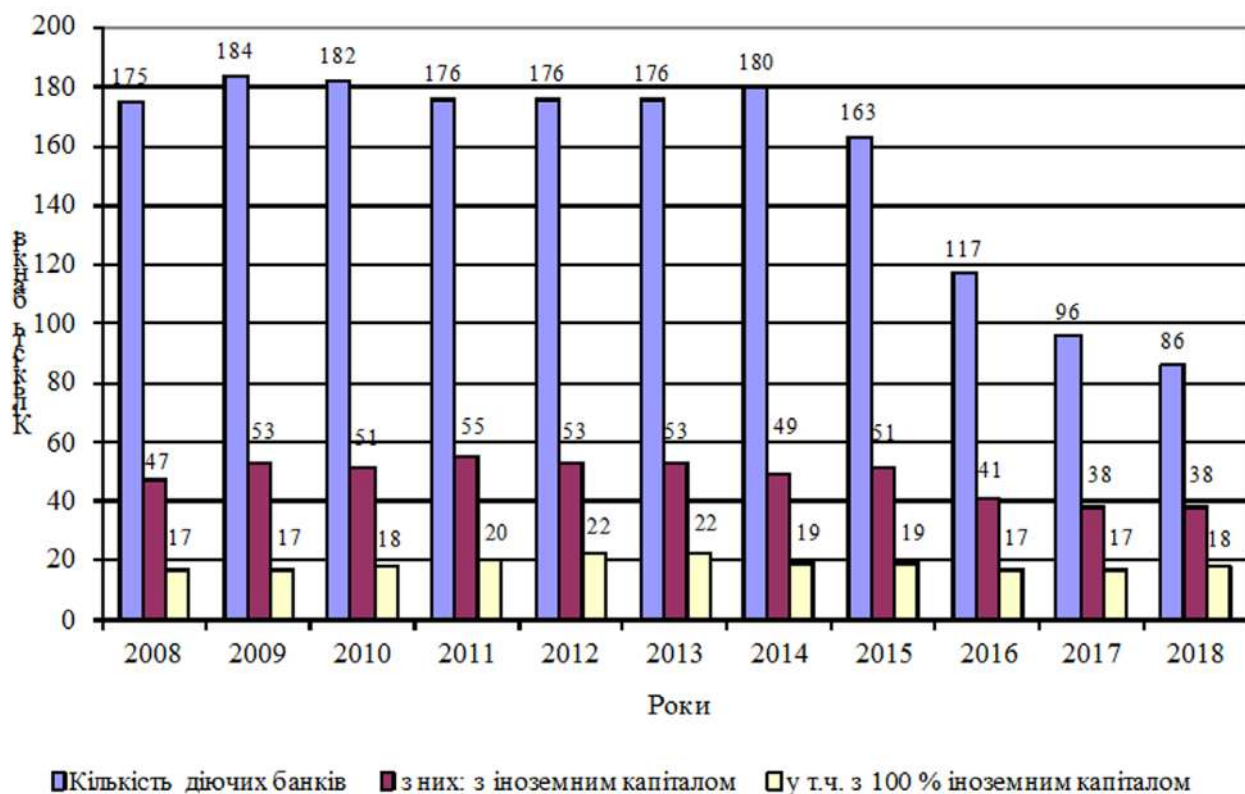
Для вирішення поставленої мети були використані такі методи: порівняльного аналізу (для порівняння рівня розвитку та ефективності діяльності банківських установ за такими показниками, як: розмір активів, зобов'язань, фінансового результату та рентабельності активів), таксонометричний (для розрахунку індексів ефективності діяльності банків, які характеризують впорядковану відстань до розрахованого значення «ідеального» банку за результатами фінансового результату та рентабельності активів), абстрактно-логічний (для здійснення теоретичних узагальнень і формулювання висновків), графічний (для наочного подання результатів дослідження).

Теоретичною основою дослідження послужили наукові праці з проблем рейтингування банків, матеріали періодичних видань та Національного рейтингового агентства «Рюрик», статистичні дані Національного банку України, інтернет-джерела та результати власних досліджень.

Основні результати дослідження

Динаміка та частка банків з іноземним капіталом у структурі власності активів та статутного капіталу банківської системи України

Станом на 1 січня 2017 р. ліцензію Національного банку України отримали 96 банківських установ (зокрема 38 банків з іноземним капіталом, з них 17 з 100% іноземним капіталом). З початку 2016 р. кількість функціонуючих банківських установ скоротилася на 21 (зокрема на 3 банки з іноземним капіталом). Кількість банків з 100% іноземним капіталом не змінилась. Станом на 1 січня 2018 р. ліцензію Національного банку України отримали 86 банківських установ (зокрема 38 банків з іноземним капіталом, з них 18 з 100% іноземним капіталом) [2, 10]. Як бачимо, в Україні спостерігається тенденція до скорочення кількості банківських установ вітчизняних власників, причому, банки з іноземним капіталом (в т.ч. з 100% іноземним капіталом) демонструють незначні зміни у кількості (рис. 1).

Примітка: дані станом на 1 січня кожного року

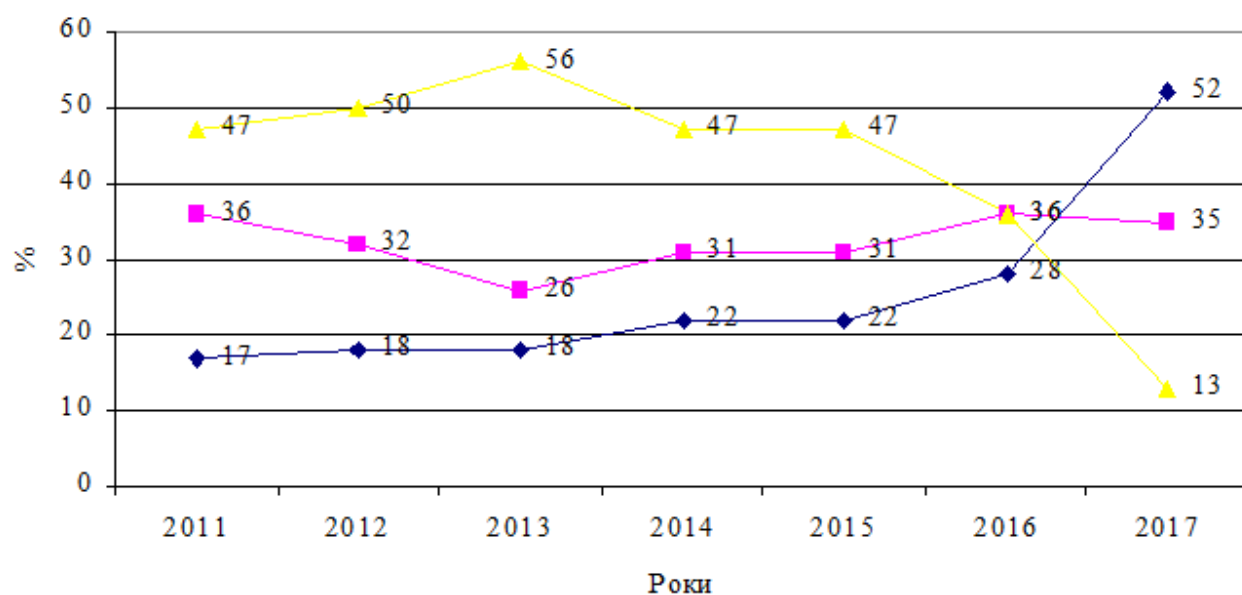
Рис. 1. Динаміка кількості банківських установ в Україні за 2008-2018 рр

Джерело: побудовано автором за даними НБУ [10, 16]

Чутливими до внутрішніх змін виявилися банки і з 100 % іноземним капіталом: номінально їх кількість залишилася незмінною у 2018 р. (18 банків) порівняно з 2008 р. (17 банків), проте, важливо, що зміни все таки відбувалися: впродовж 2010-2013 рр. їх кількість поступово зростала аж до 22 одиниць на початок 2012 р. та 2013 р., в той час як, починаючи з 2014 р. - скорочувалася [18].

Станом на 1 січня 2018 р. кількість банківських установ, капітал яких належить країнам Європейського Союзу, становила 23 (у т.ч. 11 банків з 100 % іноземним капіталом). Країною походження іноземного капіталу 7 банківських установ була Російська Федерація (у т.ч. 3 банки з 100 % російським іноземним капіталом), 8 банківських установ - капітал інших країн, а саме: «Альтбанк» (Білорусь), «Банк Фамільний» (Британські Віргінські Острови), «Індустріалбанк» (Ізраїль), «Скай Банк» (Казахстан), «БТА Банк» (Казахстан), «Сітібанк» (США), «Кредит Європа Банк» (Туреччина), «Кредитвест Банк» (Туреччина). Отже, значну частку у структурі (60,5 %) становлять банки за участю капіталу Європейського Союзу. Частка банків з російським капіталом - 18,4 %.

У структурі власності активів банківської системи України частка банків іноземних банківських груп з 2011 р. зазнала зменшення і становила 26 % станом на 01.01.2013 р., а починаючи з 2013 р. демонструє позитивну тенденцію, збільшившись до 35 % станом на 01.01.2017 р. З 2013 р. помічаємо тенденцію зменшення частки банків з приватним українським капіталом на фоні збільшення частки банків з державною часткою, що пояснюється виведенням з ринку значної кількості приватних банків як наслідок фінансової кризи і покращення регулятивного механізму Національним банком України та переходом у 2016 р. системного ПАТ «Приватбанк» у стовідсоткову власність держави (рис. 2).

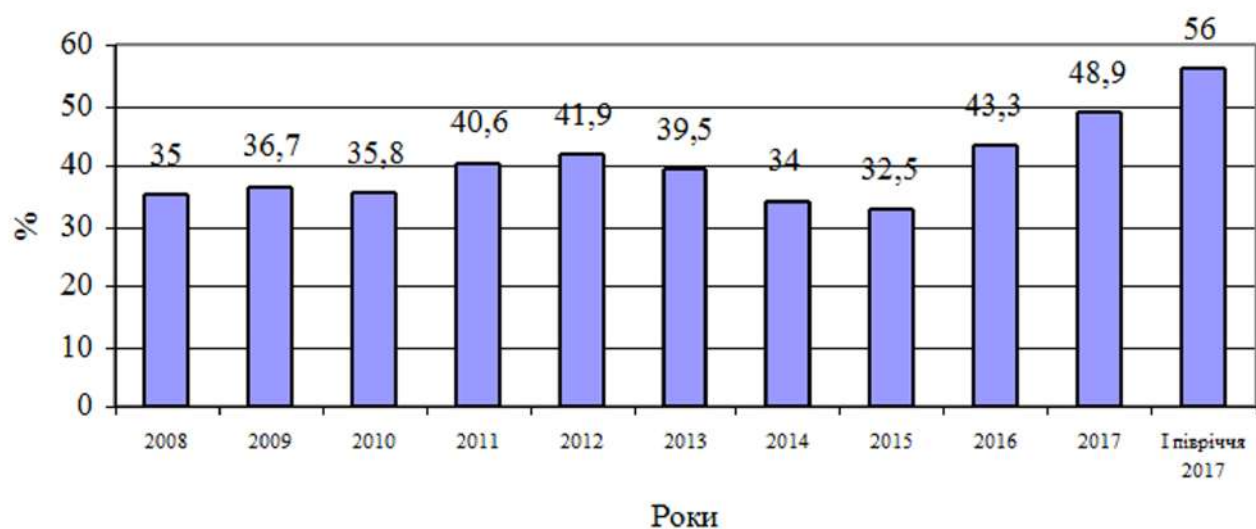
◆ Банки з державною часткою
 ■ Банки іноземних банківських груп
 ▲ Банки з приватним українським капіталом

Примітка: дані станом на 1 січня кожного року

Рис. 2. Структура власності активів банківської системи України станом на початок 2011-2017 рр

Джерело: побудовано автором за даними [2, 3]

Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків починаючи з 2015 р. зростала і досягла станом на кінець I кварталу 2017 р. свого максимуму - 56 % (рис. 3).

Примітка: дані станом на 1 січня кожного року

Рис. 3. Динаміка частки іноземного капіталу у статутному капіталі банків протягом 2008-2017 рр.

Джерело: складено автором за даними НБУ [10]

Станом на 1 жовтня 2017 р. найбільша частка іноземного капіталу у банківській системі України належить банкам Російської Федерації (загалом 30,88 % статутного капіталу). Банкам з країн Європейського Союзу належить 19,43 % статутного капіталу, зокрема, Австрії (7,71 %), Люксембургу (2,54 %), Франції (2,16 %), Угорщини (2,09 %), Греції (1,9 %), Польщі (0,86 %), Кіпру (0,77 %), Німеччини (0,46 %), Італії (0,35 %), Нідерландів (0,25 %), Великобританії (0,15 %) та Швеції (0,08 %). Порівняно з попереднім періодом зросла частка іноземного капіталу з Австрії та Люксембургу, а Кіпр втратив низив свої позиції. З інших країн (Туреччина, Казахстан, США, Білорусь, Британські Віргінські Острови) частка іноземного капіталу становить 1,01 % статутного капіталу банківської системи України (табл. 1).

Таблиця 1. Розміри та частка банків іноземних банківських груп у статутному капіталі, станом на 01.10.2017 р.

№ з/п	Назва банку	Країна походження інвестицій	Статутний капітал	
			млн. грн.	частка у банківській системі України, %
1	ПАТ «Сбербанк»	Російська Федерація	12 465 461	4,21
2	ПАТ «Альфа-Банк»	Люксембург	7 515 616	2,54
3	АТ «ОТП Банк»	Угорщина	6 186 023	2,09
4	АТ «БМ Банк»	Російська Федерація	3 281 397	1,11
5	ПАТ «Банк Кредит Дніпро»	Кіпр	1 521 000	0,51
6	ПАТ «БТА Банк»	Казахстан	1 500 000	0,51
7	ПАТ КБ «Правекс-Банк»	Італія	1 038 007	0,35
8	АТ «ПроКредит Банк»	Німеччина	836 708	0,28
9	ПАТ «ІНГ Банк Україна»	Нідерланди	731 298	0,25
10	ПАТ «Банк Форвард»	Російська Федерація	283 000	0,10
11	ПАТ «Кредит Європа Банк»	Туреччина	252 500	0,09
12	ПАТ «СЕБ Корпоративний Банк»	Швеція	250 000	0,08
13	ПАТ «Дойче Банк ДБУ»	Німеччина	228 666	0,08
14	ПАТ «АП Банк»	Кіпр	160 000	0,05
15	ПАТ «Кредитвест Банк»	Туреччина	136 470	0,05
16	АТ «КІБ»	Великобританія	128 621	0,04
17	ПАТ «Сітібанк»	США	120 000	0,04
18	ПАТ КБ «Центр»	Франція	120 000	0,04
Разом банки з 100 % іноземним капіталом				12,40
19	ПАТ «Промінвестбанк»	Російська Федерація	40 615 448	13,71
20	ПАТ «ВТБ Банк»	Російська Федерація	34 215 784	11,55
21	ПАТ «Укрсоцбанк»	Австрія	16 673 140	5,63
22	АТ «Райффайзен Банк Аваль»	Австрія	6 154 516	2,08
23	АТ «УкрСиббанк»	Франція	5 069 262	1,71
24	ПАТ «Універсал Банк»	Греція	3 102 672	1,05
25	АТ «Піреус Банк МКБ»	Греція	2 531 347	0,85
26	ПАТ «Кредобанк»	Республіка Польща	2 248 969	0,76
27	ПАТ «Креді Агріколь Банк»	Франція	1 222 929	0,41
28	ПАТ «Мегабанк»	Німеччина, Великобританія, США	620 000	0,21
29	АКБ «Індустріалбанк»	Ізраїль	607 798	0,21
30	ПАТ «Марфін Банк»	Кіпр	462 101	0,16
31	ПАТ «ВіЕс Банк»	Російська Федерація	420 000	0,14
32	АТ «Таскомбанк»	Кіпр	308 000	0,10

Продовження таблиці 1

33	ПАТ «Ідея Банк»	Республіка Польща	298 742	0,10
34	ПАТ «Перший Інвестиційний Банк»	Російська Федерація	230 000	0,08
35	ПАТ «Банк Авангард»	Кіпр	162 382	0,05
36	АТ «Альтбанк»	Білорусь	126 116	0,04
37	ПАТ «Скай Банк»	Казахстан	120 100	0,04
38	ПАТ «Банк Фамільний»	Британські Віргінські Острови	120 000	0,04
Разом банки з іноземним капіталом				51,32
Разом банки ЄС				19,43
Разом банки Російської Федерації				30,88
Разом банки з інших країн				1,01
Разом по банківській системі				100

Джерело: складено та розраховано автором за даними НБУ [10]

Одним із провідних інвесторів у банківську систему України можна вважати Європейський Банк Реконструкції та Розвитку. Він володіє 30 % статутного капіталу АТ «Райффайзен банк Аваль» та 40 % статутного капіталу АТ «Укрсиббанк», що станом на 1 січня 2017 р. забезпечувало його частку у статутному капіталі банківської системи України на рівні 1,5 % [4].

Зауважимо, що прогнозується подальше скорочення частки банків іноземних банківських груп внаслідок виходу банківських установ з російським капіталом з українського ринку. 15 березня 2017 р. НБУ запропонував вжити санкції щодо українських банків з російським державним капіталом на виконання рішення Ради національної безпеки і оборони України. Застосування таких санкцій передбачає заборону на здійснення будь-яких фінансових операцій цих банків на користь пов'язаних з ними осіб, зокрема, материнських структур. У тому числі вводиться заборона на: 1) пряме та опосередковане здійснення будь-яких активних операцій (надання міжбанківських кредитів, депозитів, субординованих боргів, придбання цінних паперів, розміщення коштів на коррахунках тощо); 2) виплату дивідендів, процентів, повернення міжбанківських кредитів/депозитів, коштів із коррахунків, субординованого боргу; 3) розподіл прибутку; 4) розподіл капіталу [2].

Рейтингування банків за показниками їхньої діяльності

Основними показниками для порівняння рівня розвитку та ефективності діяльності банківських установ вважаємо розмір активів, зобов'язань, фінансового результату та рентабельності активів. Перейдемо до виокремлення груп банків з найбільшим значенням цих показників.

У таблиці 2 подано рейтинг 20 українських банків за загальними активами та зобов'язаннями станом на 1 січня 2017 року (разом у них зосереджено 89,9 % активів усієї банківської системи України). У таблиці також представлені активи та зобов'язання цих банківських установ станом на 1 січня 2016 року та їх приріст у 2017 р. у порівнянні з 2016 р. Варто відзначити, що з 20 найбільших банків за розміром загальних активів та зобов'язань 14 банків з іноземним капіталом і лише 6 банків з капіталом українського походження: державні «Приватбанк», «Ощадбанк», «Укрексімбанк», «Укргазбанк», приватні ПУМБ та «Південний». Серед банків з іноземним капіталом лідирує австрійський «Райффайзен Банк Аваль», який, за даними порталу «Мінфін» [14], займає першу позицію в рейтингу стійкості банків, а також є й найприбутковішим банком.

Таблиця 2. Рейтинг найбільших українських банків за загальними активами та зобов'язаннями

Позиція в рейтингу	Назва банку	Усього активів на 1.01.2017 р., тис.грн.	Усього активів на 1.01.2016 р., тис.грн.	Приріст (+/-), %	Усього зобов'язань на 1.01.2017 р., тис.грн.	Усього зобов'язань на 1.01.2016 р., тис.грн.	Приріст (+/-), %
1	ПАТ КБ «ПриватБанк»	218 598 788	264 886 279	-17,47	207 713 564	237 399 056	-12,50
2	АТ «Ощадбанк»	211 280 979	159 389 351	+32,56	195 540 793	152 048 948	+28,60
3	ПАТ «Укресімбанк»	160 358 272	141285440	+13,50	155 044 114	144 412 526	+7,36
4	АТ «Райффайзен Банк Аваль»	55 999 735	51 239 349	+9,29	45 927 657	44 971 276	+2,13
5	ПАТ «Укргазбанк»	53 905 933	41 555 340	+29,72	48 608 027	37 262 694	+30,45
6	ПАТ «Сбербанк»	48 265 530	51 806 564	-6,84	44 633 489	49 538 861	-9,90
7	АТ «УкрСиббанк»	45 367 425	43 418 209	+4,49	41 263 368	41 615 082	-0,85
8	ПАТ «ПУМБ»	44 552 608	37 644 092	+18,35	40 504 312	33 977 443	+19,21
9	ПАТ «Альфа-Банк»	38 953 914	42 363 131	-8,05	35 642 190	39 739 428	-10,31
10	ПАТ «Укрсоцбанк»	37 098 311	54 219 161	-31,58	28 829 687	40 482 272	-28,78
11	ПАТ «Промінвестбанк»	33 218 878	41 652 330	-20,25	29 645 442	53 921 674	-45,02
12	ПАТ «Креді Агріколь Банк»	29 895 180	23 238 516	+28,64	27 419 546	21 156 085	+29,61
13	АТ «ОТП Банк»	24 832 378	21 154 465	+17,39	22 271 470	19 508 225	+14,16
14	ПАТ АБ «Південний»	20 674 605	19 644 277	+5,24	18 587 731	17 626 090	+5,46
15	ПАТ «ВТБ Банк»	20 068 262	25 616 858	-21,66	17 245 342	24 773 376	-30,39
16	ПАТ «Сітібанк»	19 455 210	16 085 165	+20,95	17 373 288	13 624 669	+27,51
17	ПАТ «ІНГ Банк Україна»	17 358 506	15 103 552	+14,93	13 620 585	12 156 662	+12,04
18	АТ «ПроКредит Банк»	12 117 205	7 785 143	+55,65	10 854 580	7 240 609	+49,91
19	ПАТ «Кредобанк»	11 004 592	8 272 284	+33,03	9 916 717	7 442 327	+33,25
20	ПАТ «Мегабанк»	9 002 795	8 882 641	+1,35	8 257 517	8 053 558	+2,53
-	Разом по платоспроможних банках України	1227537945	1220334593	+0,59	1112272391	1126664334	-1,28

* - з урахуванням річних коригуючих проводок

Джерело: складено та розраховано автором за даними НБУ [10]

За даними НБУ, станом на 1 січня 2017 р. частка банків з іноземним капіталом у загальних активах платоспроможних банків становила 38,3 % (у т.ч. 15,3 % банків з 100 % іноземним капіталом). Найбільша частка належить банківським установам з капіталом Європейського Союзу (26,8 % у загальних активах банківської системи України), а Російській Федерації 9,1 %. Частка інших країн незначна і становить 2,3 % у загальних активах банківської системи України. Результати аналізу частки банків за розміром зобов'язань такі: частка банків з іноземним капіталом у загальних зобов'язаннях платоспроможних банків станом на 1 січня 2017 р. становила 36,1 % (у т.ч. 14,9 % банків з 100 % іноземним капіталом). Найбільша частка належить банківським установам з капіталом Європейського Союзу (25,3 % у

загальних зобов'язаннях банківської системи України), а Російській Федерації 8,8 %. Частка інших країн незначна і становить 2,0 % у загальних зобов'язаннях банківської системи України.

З-поміж 15 найбільших банків в Європі за вартістю активів варто зазначити такі, які функціонують і в Україні: BNP Paribas (вартість активів 2447,84 млн.дол.США), Credit Agricole Group (1989,22 млн. дол.США), Deutsche Bank (1791,92 млн.дол.США), ING Group (984,7 млн.дол.США), UniCredit S.p.A. (944,8 млн.дол.США) [1].

У таблиці 3 подано 20 українських банків з найбільшим розміром фінансових результатів (прибутком / збитком після оподаткування) станом на 1 січня 2017 року. Також вказані фінансові результати цих банків станом на 1 січня 2016 року та їх приріст у 2017 р. у порівнянні з 2016 р. Загалом, на фоні загальної збитковості банківської системи України більшою мірою у цьому рейтингу представлені прибуткові банки з українським капіталом - 8 банків: державні «Ощадбанк», «Укргазбанк», приватні ПУМБ, «А-Банк», «Банк Восток», «Полтава-Банк», «Південний» та «Банк 3/4». Проте, перших 5 найвищих позицій в рейтингу посідають банки з іноземним капіталом. На топ-3 найбільш прибуткові банки за підсумком 2016 р. припадало 57,5% загального обсягу прибутку, отриманого БСУ [2]. Цікавим є той факт, що банки «Райффайзен Банк Аваль» та «ОТП Банк» були на початку 2016 р. збитковими, а вже через рік зуміли посісти перші місця за розміром фінансових результатів. Аналогічна ситуація простежується у двох українських банків «Ощадбанк» і «ПУМБ», а також грецького «Універсал Банк» та турецького «Кредит Європа Банк», які зуміли суттєво покращити свій фінансовий стан. Серед 38 банків з іноземним капіталом 11 банків станом на початок 2017 р. були збитковими (у т.ч. 6 банків з капіталом ЄС, 4 російських банки та банк, країною походження капіталу якого є Британські Віргінські Острови), причому для іноземних банків збиток перевищував прибуток у 3,5 рази.

Таблиця 3. Рейтинг українських банків за фінансовим результатом (прибутком / збитком після оподаткування)

№ з/п	Назва банку	Прибуток (збиток) після оподаткування на 01.01.2017 р.*, тис. грн.	Прибуток (збиток) після оподаткування на 01.01.2016 р., тис.грн.	Приріст (+/-), %
1	АТ «Райффайзен Банк Аваль»	3 820 644	-1 439 155	+365,48
2	ПАТ «Сітібанк»	1 418 329	1 630 450	-13,01
3	АТ «ОТП Банк»	954 124	-2 847 716	+133,50
4	ПАТ «Креді Агріколь Банк»	807 786	441 361	+83,02
5	ПАТ «ІНГ Банк Україна»	791 031	854 874	-7,47
6	АТ «Ощадбанк»	464 085	-12 273 078	+103,78
7	ПАТ «ПУМБ»	367 011	-1 752 470	+120,94
8	АТ «ПроКредит Банк»	300 648	78 905	+281,03
9	ПАТ «Укргазбанк»	288 995	259 672	+11,29
10	ПАТ «Кредобанк»	263 771	112 449	+134,57
11	ПАТ «А-Банк»	116 093	51 459	+125,60
12	ПАТ «Дойче Банк ДБУ»	112 796	132 101	-14,61
13	ПАТ «Банк Восток»	95 388	49 567	+92,44
14	ПАТ «Універсал Банк»	77 141	-2 009 719	+103,84
15	ПАТ «Полтава-Банк»	74 322	38 490	+93,09
16	ПАТ АБ «Південний»	68 949	52 545	+31,22
17	ПАТ «ВіЕс Банк»	63 583	76 529	-16,92

18	ПАТ «СЕБ Корпоративний Банк»	57 882	67 892	-14,74
19	ПАТ «Банк З/4»	56 034	6 067	+823,59
20	ПАТ «Кредит Європа Банк»	53 921	-76 723	+170,28
-	Разом по платоспроможних банках України	-194 239 679	-71 891 263	-170,19

* - з урахуванням річних коригуючих проводок

Джерело: складено та розраховано автором за даними НБУ [10]

Представимо у таблиці 4 рейтинг українських банків за рентабельністю активів станом на 1 січня 2017 року, у якому українські банки займають 10 позицій. Лідером був «Банк Альянс», який майже утричі випередив американський «Сітібанк».

Таблиця 4. Рейтинг українських банків за рентабельністю активів

№ з/п	Назва банку	Рентабельність активів на 01.01.2017 р. *, тис.грн.	Рентабельність активів на 01.01.2016 р., тис.грн.	Приріст (+/-), %
1	ПАТ «Банк Альянс»	23,76	-6,38	+472,41
2	ПАТ «Сітібанк»	7,66	14,64	-47,68
3	ПАТ «Кристалбанк»	7,48	8,59	-12,92
4	ПАТ «Банк З/4»	6,94	0,61	+1037,70
5	ПАТ «ПФБ»	6,53	5,97	+9,38
6	АТ «Райффайзен Банк Аваль»	5,39	0,00	-
7	ПАТ «Банк Авангард»	5,07	5,54	-8,48
8	ПАТ «Дойче Банк ДБУ»	4,89	10,16	-51,87
9	ПАТ «ІНГ Банк Україна»	4,60	8,47	-45,69
10	ПАТ «Полтава-банк»	4,46	2,75	+62,18
11	АТ «ОТП Банк»	4,35	-12,71	+134,23
12	ПАТ «СЕБ Корпоративний Банк»	4,15	4,93	-15,82
13	ПАТ «ВЕРНУМ БАНК»	3,40	-10,10	+133,66
14	АТ «МетаБанк»	3,37	1,39	+142,45
15	ПАТ «Кредитвест Банк»	3,24	4,90	-33,88
16	ПАТ «А-Банк»	3,17	2,07	+53,14
17	АТ «ПроКредит Банк»	3,11	1,32	+135,61
18	ПАТ «Кредит Європа Банк»	2,99	5,19	-42,39
19	ПАТ «Креді Агріколь Банк»	2,88	2,00	+44,00
20	ПАТ «Банк «Грант»	2,84	0,08	+3450,00

* - з урахуванням річних коригуючих проводок

Джерело: складено та розраховано автором за даними НБУ [10]

Комплексне рейтингування банків з іноземним капіталом за індексом ефективності діяльності

Вище подані рейтинги банківських установ складені за одним з показників, і, відповідно, у різних рейтингах різні позиції займають банки. Для ґрунтовнішого аналізу іноземних банків, пропонуємо сформулювати їхній комплексний рейтинг ефективності діяльності за системою двох показників:

- фінансовий результат (прибуток / збиток після оподаткування), тис. грн. (x1);
- рентабельність активів, % (x2).

Рейтинг сформуємо на основі таксонометричного методу за результатами розрахунку індексів ефективності діяльності банків (ІЕ), які характеризують впорядковану відстань до розрахованої ідеальної точки $P_0 = (z_{01}, z_{02}, \dots, z_{0n})$ n-вимірного простору, яка характеризується найвищими показниками серед стимуляторів та найнижчими серед дестимуляторів.

Розрахунок індексу ефективності діяльності j-го банку $f(x_j)$ проводимо за формулою [7, с. 77]:

$$f(x_j) = 1 - \frac{d_{j0}}{d_0}, \quad (1)$$

$$d_{j0} = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{j=1}^n (z_j - z_{0j})^2}, \quad (2)$$

$$d_0 = \bar{d} + \delta_d, \quad (3)$$

$$\bar{d} = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^n d_{i0}, \quad (4)$$

$$S_d = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^n (d_{i0} - \bar{d})^2}, \quad (5)$$

де d_{i0} - відстань від точки P_i до точки P_0 , а - деяке додатне число, яке вибирають так, щоб усі значення функції $f(x_j)$ знаходилися між нулем і одиницею (в даних обчисленнях $a = 4$). Згідно з такою моделлю обчислення функції переваги (індекс ефективності діяльності банку в ідеалі дорівнює 1), чим значення для функції переваги $f(x_j)$ j-го банку ближче до 1, тим індекс ефективності діяльності банку в його межах є вищим.

Якщо показники мають різні одиниці вимірювання, то їх стандартизують за середнім квадратичним відхиленням [7, с. 76]:

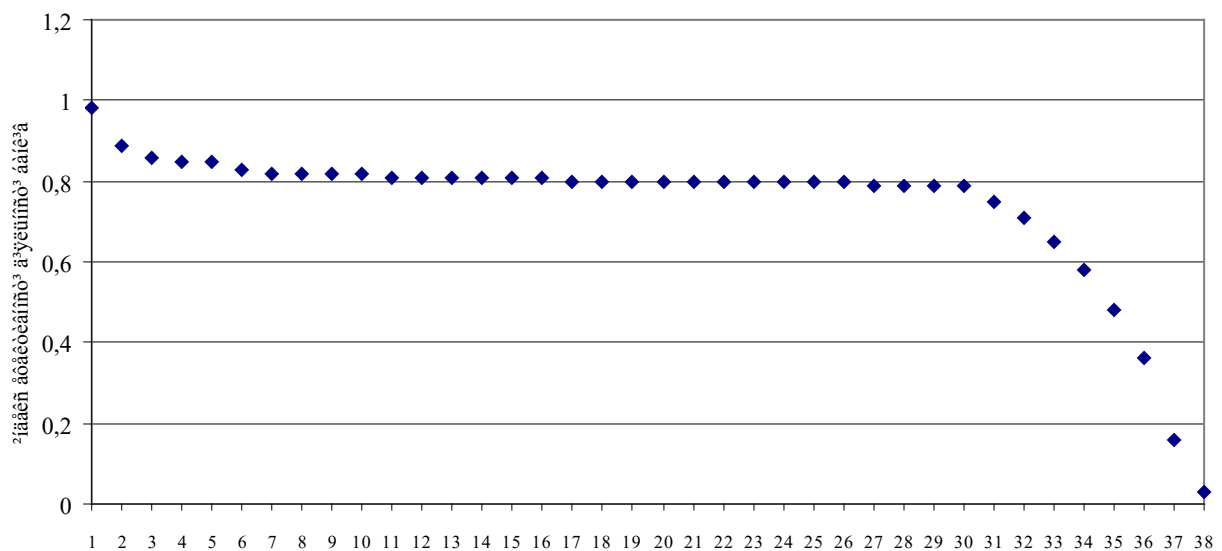
$$z_j = \frac{x_j - \bar{x}_j}{S_j}, \quad (6)$$

$$\bar{x}_j = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m x_j, \quad (7)$$

$$S_j = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (x_j - \bar{x}_j)^2} = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m x_j^2 - \bar{x}_j^2}, \quad (8)$$

де $i = 1, 2, \dots, m$ - номер спостереження (об'єкта); $m = 38$ - кількість банків з іноземним капіталом; $j = 1, 2, \dots, n$ - номер показника (фактора); $n = 2$ - кількість досліджуваних показників; $x_j (i = \overline{1, m}; j = \overline{1, n})$ - значення j -го показника для i -го об'єкта; $\bar{x}_j (j = \overline{1, n})$ - середнє арифметичне та середньоквадратичне відхилення початкових показників для j -ї ознаки; $z_j (i = \overline{1, m}; j = \overline{1, n})$ - нормоване значення j -го показника для i -го об'єкта.

Послідовність банків з іноземним капіталом за індексами ефективності діяльності (ІФ), розрахованими за вище описаною методикою на основі даних Національного банку України станом на 1 січня 2017 р., представлено на рис. 4. Згідно із розрахунками за запропонованою методикою, найвищий рейтинг за значенням ІФ посів АТ «Райффайзен Банк Аваль», на другій і третій позиції ПАТ «Сітібанк» та АТ «ОТП Банк» відповідно. Найнижчу позицію в рейтингу посів ПАТ «Укрсоцбанк».

Умовні позначення банків: 1 - АТ «Райффайзен Банк Аваль», 2 - ПАТ «Сітібанк», 3 - АТ «ОТП Банк», 4 - ПАТ «ІНГ Банк Україна», 5 - ПАТ «Креді Агріколь Банк», 6 - АТ «Прокредит Банк», 7 - ПАТ «Дойче Банк ДБУ», 8 - ПАТ «СЕБ Корпоративний Банк», 9 - ПАТ «Кредобанк», 10 - ПАТ «Банк Авангард», 11 - АТ «КІБ», 12 - ПАТ «Кредит Європа Банк», 13 - ПАТ «Кредитвест Банк», 14 - ПАТ «ВіЕс Банк», 15 - ПАТ «Ідея Банк», 16 - ПАТ «Універсал Банк», 17 - ПАТ «БТА Банк», 18 - ПАТ «Банк Форвард», 19 - ПАТ КБ «Центр», 20 - АТ «Альтбанк», 21 - АТ «Таскомбанк», 22 - АКБ «Індустріалбанк», 23 - ПАТ «Марфін Банк», 24 - ПАТ «Скай Банк», 25 - АТ «Піреус Банк МКБ», 26 - ПАТ «Перший Інвестиційний Банк», 27 - ПАТ «Банк Кредит Дніпро», 28 - ПАТ «АП Банк», 29 - ПАТ «Банк Фамільний», 30 - ПАТ «Мегабанк», 31 - АТ «УкрСиббанк», 32 - ПАТ КБ «Правекс-Банк», 33 - ПАТ «Сбербанк», 34 - ПАТ «Альфа-Банк», 35 - ПАТ «Промінвестбанк», 36 - ПАТ «ВТБ Банк», 37 - АТ «БМ Банк», 38 - ПАТ «Укрсоцбанк».

Рис. 4. Послідовність банків з іноземним капіталом за індексом ефективності діяльності (ІФ) станом на 01.01.2017 р.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Наведемо в таблиці 5 підсумкові рейтингові позиції десяти перших банків з іноземним капіталом з найбільшим значенням індексу ефективності діяльності. Можна виокремити групу з п'яти банків з іноземним капіталом, які показали найвищу ефективність діяльності за результатами 2016 р.:

австрійський АТ «Райффайзен Банк Аваль», американський ПАТ «Сітібанк», угорський АТ «ОТП Банк», нідерландський ПАТ «ІНГ Банк Україна» та французький ПАТ «Креді Агріколь Банк».

Таблиця 5. Рейтингові позиції банків з іноземним капіталом станом на 01.01.2017 р.

Назва банку	Позиція в рейтингу		
	за значенням ІФ	за фінансовим результатом (прибутком / збитком після оподаткування)	за рентабельністю активів
АТ "Райффайзен Банк Аваль"	1	1	2
ПАТ "Сітібанк"	2	2	1
АТ "ОТП Банк"	3	3	6
ПАТ "ІНГ Банк Україна"	4	5	5
ПАТ "Креді Агріколь Банк"	5	4	11
АТ "ПроКредит Банк"	6	6	9
ПАТ "Дойче Банк ДБУ"	7	8	4
ПАТ "СЕБ Корпоративний Банк"	8	12	7
ПАТ "Кредобанк"	9	7	12
ПАТ "Банк Авангард"	10	14	3

Джерело: складено автором

Висновки

Банкам з іноземним капіталом належить суттєва частка в банківській сфері України. В Україні спостерігається тенденція до скорочення кількості банківських установ вітчизняних власників, причому, банки з іноземним капіталом демонструють незначні зміни у кількості.

Частка присутності іноземного капіталу в статутному фонді платоспроможних банків станом на I півріччя 2017 р. складала 56 %, що перевищує порогове значення у 40 %, створюючи таким чином небезпеку для банківського сектора.

Найбільша частка іноземного капіталу у статутному капіталі банківської системи України належить банкам Російської Федерації (30,88 %). Прогнозується скорочення частки банків іноземних банківських груп внаслідок виходу банківських установ з російським капіталом з українського ринку. Частка банків з іноземним капіталом у загальних активах платоспроможних банків на початок 2017 р. становила 38,3 %, при чому найбільша частка належала банківським установам ЄС (26,8 %).

Збитковість окремих банків з іноземним капіталом негативно впливає на збитковість банківської системи України в цілому. Серед 38 банків з іноземним капіталом 11 банків станом на початок 2017 р. були збитковими, причому для іноземних банків збиток перевищував прибуток у 3,5 рази.

Запропоновано методику рейтингування банків за значенням індексів ефективності діяльності, згідно якої найефективнішими за результатами діяльності 2016 р. виокремлено таких п'ять банків з іноземним капіталом: австрійський АТ «Райффайзен Банк Аваль», американський ПАТ «Сітібанк», угорський АТ «ОТП Банк», нідерландський ПАТ «ІНГ Банк Україна» та французький ПАТ «Креді Агріколь Банк».

Перелік літератури та джерел інформації

1. Leading banks in Europe as of June 2017, by total assets / The Statistics Portal. 2017. URL: <https://www.statista.com/statistics/383406/leading-europe-banks-by-total-assets/> (дата звернення 02.02.2018).
2. Аналітичний огляд банківської системи України за 2016 рік / Національне рейтингове агентство «Рюрик». 2017. URL: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_4_kv_2016.pdf (дата звернення 02.02.2018).
3. Аналітичний огляд банківської системи України за 2014 рік / Національне рейтингове агентство «Рюрик». 2015. URL: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_4_kv_2014.pdf (дата звернення 02.02.2018).
4. Гладких Д. М. Шляхи вирішення проблем, пов'язаних з високим рівнем присутності іноземного капіталу в банківській системі України. Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень. 2016. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/inozemn_kapital-cbb0a.pdf (дата звернення 02.02.2018).
5. Кочетков В. М., Рихлюк М. М. Обґрунтування напрямів розвитку іноземних банків у контексті забезпечення ефективного функціонування банківської системи України // Науково-технічна інформація. 2016. № 2. С. 29-33.
6. Лапко О. О., Демченко А. М. Іноземні банки на ринку банківських послуг України та проблеми їх державного регулювання // Бізнес Інформ. 2016. № 12. С. 200-205.
7. Лукань Л., Цегелик Г. Застосування кластерного аналізу для оцінки розвитку малого підприємництва в регіонах України // Формування ринкової економіки в Україні. 2009. Вип. 19. С. 73-80.
8. Мусієнко О. М., Маслова А. Ю., Савченко Г. О. Сучасна практика рейтингового оцінювання діяльності банків на основі таксонометричного методу // Фінансовий простір. 2014. № 1. С. 121-127.
9. Нетудихата К. Л., Пташнюк І. В. Рейтингове оцінювання діяльності банківських установ (на прикладі середніх банків України) // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2017. Вип. 2(2). С. 94-99.
10. Показники банківської системи / Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442 (дата звернення 02.02.2018).
11. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку та торгівлі України від 29 жовтня 2013 року N 1277. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii> (дата звернення 02.02.2018).
12. Рейтинг життєздатності українських банків - 2017 / Офіційна сторінка Mind. URL: <https://mind.ua/publications/20171937-rejting-zhittezdatnosti-ukrayinskih-bankiv-2017> (дата звернення 02.02.2018).
13. Рейтинг самых надежных банков Украины 2018 / Форіншурер. URL: <https://forinsurer.com/rating-banks> (дата звернення 02.02.2018).
14. Рейтинг стійкості банків за 3 квартал 2017 р. / Мінфін. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2017/12/08/31338258> (дата звернення 02.02.2018).
15. Самородов Б. В. Результати визначення рейтингів банків з використанням модифікованого таксонометричного методу // Фінанси, облік і аудит. 2012. Вип. 19. С. 161-169.
16. Структури власності банків України / Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=6738234&cat_id=51342 (дата звернення 02.02.2018).
17. Циганов С. С. Рух іноземного банківського капіталу у глобальному конкурентному середовищі // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2013. Вип. 117 (2). С. 211-218.
18. Швець Н. Р., Ткачук І. Я. Оцінка тенденцій розвитку банківської системи України на сучасному етапі // Innovative Solutions in Modern Science. 2017. № 1 (10). URL: <http://naukajournal.org/index.php/ISMSD/article/view/1087/1209> (дата звернення 02.02.2018).
19. Щуревич О. І. Проблеми функціонування та регулювання банків з іноземним капіталом в Україні // Стратегія економічного розвитку України. 2016. № 38. С. 97-109.

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

FINANCIAL PROVISION FOR INNOVATION PROCESS IN NATIONAL SECURITY SECTOR

Віталій Омеляненко

*Канд.екон.наук, науковий співробітник, Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка*

Vitaliy Omelyanenko

PhD in Economics, Research Fellow, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

 orcid.org/0000-0003-0713-1444

 omvitaliy@gmail.com

Олена Красна

Студентка, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Olena Krasna

Student, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

 orcid.org/0000-0001-8993-806X

Анотація

Стаття розглядає питання розробки фінансового інструментарію для стимулювання інноваційних процесів у контексті забезпечення інноваційної безпеки, конкурентоздатності та технологічного лідерства. На основі аналізу низки прикладів світової практики інноваційної політики сформовано основні групи фінансово-економічного стимулювання інноваційної діяльності. Запропоновано складові організаційно-економічного механізму стимулювання розвитку секторів, що забезпечують національну безпеку, та відповідні принципи його побудови. Розроблено методичний підхід до оцінки каналів трансферу технологій та схему функціонування системи інновацій, що спрямована на вирішення завдань національної безпеки.

Abstract

The paper reviews the peculiarities of elaboration of such financial tools that will stimulate innovation processes in the context of innovation security, competitiveness and technological leadership providing. The issue of innovation process financial support was considered in the researches of many foreign and Ukrainian scholars, but their essence is mainly based on the maximizing financing idea without taking into account modern development trends, as well as providing the appropriate resource base.

The aim of the study is to analyze the tools and experience of innovation development financing in the EU and various aspects of its practices (start-ups, innovation networks financing and mechanisms of state participation), as well as developing elements of the organizational and economic mechanism

Ключові слова:

стартап, стратегія, пріоритети, інноваційна політика, стратегія забезпечення національної безпеки, фінансовий механізм.

Key words:

startup, strategy, priorities, innovation policy, national security strategy, financial mechanism.

for their implementation in order to form innovation networks in sectors, that provide Ukraine's national security, on the example of the space industry.

The research is based on the of institutional and technological design methodology of processes in innovation systems, which is aimed at creating an institutional innovation environment, that will support the innovation cycle of high-tech products (processes) and will create a positive image of technological capabilities and prospects of the country.

In our opinion, the necessity to move to the institutional and technological design methodology within the framework of scientific discourse and in practical terms is caused by the shifting of the competitive rivalry between states in the sphere of scarce resources control. These resources control allows to form and to maintain an institutional and innovation environment, which allows the country to build on the potential markets with uncertain prospects (innovation high-tech markets), that can affect the national security state.

In the study will have done a review of studies of the financial and economic factors that affect the creation and development of small innovative enterprises in the EU. Such factors as the network of contacts, policy on priority research and the technological level of their results, as well as the experience of the innovation banks development, were analyzed.

Based on the analysis of a number of the world practice of innovation policy cases, the main groups of financial and economic stimulation of innovation activity have been formed. The components of the organizational and economic mechanism for stimulating the development of sectors that provide national security, and the corresponding principles for its construction, were proposed.

It was concluded, that there is a necessity for integrated (systematic) application of different financial tools, since they are effective for different participants and different stages of innovation process (in particular in the case of innovative networks and clusters), which is often not taken into account in domestic policy making realities. It was underlined the mandatory existence of a network of venture capital funds (and hence the conditions for their activities) as a factor of the national innovation system success.

The methodical approach to the assessment of technology transfer channels and the scheme of innovations system functioning aimed at solving the problems of national security have been developed.

We have also analyzed the measures of financial support for network innovation activities of small and medium enterprises that implement research projects in the space industry.

The role of the tax system stimulating role increasing and new innovation products demand creating through the maximum focus on innovation products public procurement were noted.

Постановка проблеми

Потенційні загрози сучасних інноваційних процесів полягають у першу чергу в їх масштабності та стрімкості, бо науково-технічний прогрес ніколи ще не проходив з такою швидкістю, яка продовжує зростати, залишаючи все менше часу на прогнозування та підготовку політико-економічних рішень. Відтак питання розробки фінансового інструментарію, що буде стимулювати інноваційні процеси, зокрема розвиток стартапів, спін-офф компаній та мережових ініціатив, стоїть на порядку денному багатьох країн,

що прагнуть забезпечити свою інноваційну безпеку, конкурентоздатність та глобальне технологічне лідерство. Зазначену тезу можна підтвердити тим, що з появою нових форм підприємницької діяльності в інноваційно-технологічній сфері, зростає й число різноманітних програм та механізмів підтримки, доступних авторам нових ідей та бізнес-сектору.

Вибір проблематики даного дослідження визначив також той факт, що незважаючи на велику кількість малих і середніх підприємств та їх внеску у ВВП, частка інноваційних компаній у їх загальній кількості залишається значно нижче середнього показника по ЄС (приблизно 56%) [18]. У той же час досвід різних країн свідчить про те, що інноваційність не обов'язково пов'язана з рівнем соціально-економічного розвитку країни, але значно залежить від наявності та ефективності механізмів підтримки нових компаній на ранніх етапах їх становлення.

Актуальність дослідження обумовлена також необхідністю враховувати, що інноваційні процеси залучають дедалі більше учасників та з'являється масштабні інноваційні мережі [18]. У зв'язку з цим виникає необхідність адаптувати національні стратегії розвитку, створюючи необхідні умови для формування конкурентних переваг нової природи. Відтак розробка концептуальних основ фінансового механізму забезпечення розвитку інновацій, зокрема в контексті становлення нових організаційних форм інноваційного процесу, є актуальним теоретичним та прикладним завданням.

Огляд літератури

Питання фінансового забезпечення інноваційного процесу розглядалось у дослідженнях багатьох іноземних та українських вчених, зокрема Дж. Бартон [1], В. Реїлона [8], Ф. Верля, Дж. Поля [9] та інших. Однак суть зазначених досліджень переважно ґрунтується на ідеї максимізації обсягів фінансування без урахування сучасних трендів розвитку, а також забезпечення відповідної ресурсної бази та коопераційного потенціалу різних економічних агентів.

В дослідженні О. Логінової [14] з-поміж основних обмежень сучасних методик, що лежать в основі інноваційної політики, відзначені їхня спрямованість переважно на аналіз інноваційної складової економіки розвинених країн, ігнорування таких важливих факторів розвитку інноваційної системи країн, що розвиваються, як стійкість інститутів, які стабілізують і регулюють інноваційне середовище, визначають рівень розвиненості інноваційного законодавства та набір стимулів, що заохочують інвестування в сфері створення і поширення знань. Ці обмеження обумовлюють необхідність розробки методології аналізу інноваційного потенціалу інноваційної економіки (зокрема мережевої, заснованої на нових принципах управління та розподілу витрат та ризиків), що дає змогу оцінити його якісні та кількісні складові і визначити їх відповідність цілям формування та розвитку національної інноваційної системи, яка буде забезпечувати національну безпеку.

Р. Теплін, експерт Центру дослідження Японії і Східної Азії (Великобританія), відзначає, що коопераційні ініціативи сприяють зниженню витрат і, як у випадку Рамкових програм наукових досліджень ЄС або програм підтримки наукових досліджень США, допомагають також залучити додаткове фінансування [23].

З точки зору запропонованого нами у дослідженнях [5; 7; 17; 19] підходу «безпека - розвиток» до аналізу системи фінансування інноваційного процесу досить ефективним видається підхід, викладений білоруським науковцем В. Патлісом, відповідно до якого фінансовий механізм розвитку стартапів являє собою «сукупність дозволених законодавством держави фінансових інструментів, суб'єктів взаємодії, форм і методів регулювання економічних відносин, які виникають у процесі функціонування стартапів, що дозволяють забезпечити для національної економіки більш високий рівень інноваційного розвитку» [20, с. 54]. Це визначення доцільно поширити не тільки для стартапів, а й для інших суб'єктів інноваційної системи.

В контексті взаємозв'язку національних пріоритетів та фінансової складової відзначимо дослідження Ф. Верля, Дж. Поля [9], в якому проведено комплексний огляд інвестиційної політики низки держав з точки зору національної безпеки, а також експертні матеріали міжнародних організацій [4; 8; 21].

Проведений аналіз літератури дає підстави відзначити певну фрагментованість науково-методичних підходів до фінансування інноваційного розвитку та практичну відсутність вітчизняних практико-орієнтованих досліджень, спрямованих на системно-оптимізаційне узгодження інноваційної політики, стратегії забезпечення національної безпеки та фінансового механізму, що робить дане дослідження актуальним та орієнтованим на реальне наукове і практичне завдання.

Методологія дослідження

Наше дослідження покликано визначити інструментарій фінансування інноваційного розвитку в ЄС та різних аспектів його практик (фінансування стартапів, інноваційних мереж та механізми участі держави). Цей аналіз має слугувати розробленню елементів організаційно-економічного механізму їхнього впровадження для формування інноваційних мереж в секторах, що забезпечують національну безпеку України.

Дослідження базується на методології інституційно-технологічного проектування процесів в інноваційних системах, що орієнтоване на створення інституційного інноваційного середовища, яке буде підтримувати інноваційний цикл високотехнологічних продуктів (процесів) і створювати позитивний імідж технологічних можливостей та перспектив країни. Необхідність переходу до методології інституційно-технологічного проектування в рамках наукового дискурсу та в практичній площині, на нашу думку, обумовлена зміщенням конкурентного суперництва між державами в сфері контролю над дефіцитними ресурсами, що дозволяє сформувати та підтримувати інституційно-інноваційне середовище, яке дозволяє країні закріпитися на потенційних ринках з невизначеними перспективами (інноваційні високотехнологічні ринки), що можуть вплинути на стан національної безпеки.

Дослідження включало: 1) огляд досліджень фінансово-економічних факторів, що впливають на створення та розвиток малих інноваційних підприємств в ЄС; 2) аналіз таких факторів, як мережа контактів, політика щодо пріоритетних досліджень та технологічний рівень їх результатів, а також досвід функціонування інноваційних банків; 3) аналіз заходів фінансової підтримки мережевої інноваційної діяльності малих і середніх підприємств, що реалізують науково-дослідні проекти у космічній галузі.

Робота виконувалася за рахунок бюджетних коштів МОН України, наданих на виконання науково-дослідного проекту № 0117U003855 «Інституційно-технологічне проектування інноваційних мереж для системного забезпечення національної безпеки України» (Наказ МОН України від 10 жовтня 2017 р. № 1366).

Основні результати дослідження

Аналіз основних фінансових інструментів стимулювання інноваційних процесів

У розвинених країнах і країнах, що розвиваються, застосовують різні методи державного стимулювання інноваційної діяльності в бізнес-секторі. До найпоширеніших можемо віднести державні програми фінансування та підтримки інноваційних розробок за тематикою пріоритетів уряду, законодавчі, фінансові та податкові інструменти на державному та регіональних рівнях, що сприяють розвитку інноваційної діяльності у всіх сферах бізнесу.

На основі аналізу світової практики інноваційної політики [4; 8; 21] можна визначити низку інструментів фінансово-економічного стимулювання інноваційної діяльності, які доцільно згрупувати наступним чином.

Перша група - це державні програми підтримки інноваційного бізнесу. Зокрема, державні програми фінансової і технічної підтримки інноваційного бізнесу, що виконує дослідження та розробки за тематикою пріоритетів уряду (США, Японія, Великобританія, Індія, Китай).

Друга група - це програми фінансового сприяння. До них віднесемо: 1) цільові дотації на науково-дослідні розробки (практично у всіх розвинених країнах); 2) пряме фінансування (субсидії, позики), які досягають до 50% витрат на створення нових технологій та продукції (Франція, США); 3) створення фондів впровадження інновацій (Англія, Німеччина, Франція, Швейцарія, Нідерланди); 4) позики, зокрема безвідсоткові (Швеція); безоплатні позички на покриття 50% витрат на впровадження інновацій (Німеччина).

Третя група - це програми надання різноманітних пільг (податкових, компенсаційних, митних та інших). Відзначимо такі інструменти, як: 1) спрощення оподаткування для підприємств, що працюють в інноваційній сфері, виключення з оподаткування витрат на дослідження та розробки, пільгове оподаткування університетів та науково-дослідних фірм (США, Великобританія, Індія, Китай, Японія); 2) державні програми зі зниження ризиків та відшкодування ризикових збитків (США, Японія); 3) безкоштовні послуги патентних повірених за заявками від індивідуальних винахідників, звільнення від сплати мит (Нідерланди, Німеччина, Японія, Індія); 4) відстрочка сплати мит (або повне звільнення від них), якщо винахід стосується сфери енергозбереження (Австрія); 5) зниження державних мит для індивідуальних винахідників, страхування та надання їм податкових пільг (Австрія, Німеччина, США, Японія), а також створення спеціальної інфраструктури для їхньої підтримки (Японія).

Четверта група - програми формування інноваційної інфраструктури. У цій групі можна виокремити: 1) створення державних організацій, що забезпечують науково-технічну, фінансову та виробничу підтримку інноваційного бізнесу (США, Японія, Індія, Китай); 2) створення широкої мережі фондів венчурного капіталу для реалізації інноваційних проектів (реалізується різними способами практично у всіх розвинених та країнах, що розвиваються).

Фінансові аспекти інноваційного розвитку для визначення їх ієрархічності та взаємозв'язку ми пропонуємо розглядати в розрізі: програм інноваційного розвитку державних підприємств; програм інноваційного розвитку приватних підприємств; програм відбору та реалізації інноваційних проектів приватними компаніями; програм відбору та реалізації інноваційних державно-приватних проектів, зокрема міжнародних.

При цьому основними принципами фінансування зазначених програм розвитку інноваційної системи в контексті забезпечення національної безпеки, на нашу думку, мають бути наступні:

- фінансування доцільно здійснювати в межах затвердженої стратегії (програми) інноваційного розвитку країни або регіону (території);
- доцільно фінансувати конкретні заходи або надання конкретного обсягу послуг для клієнтів (бажано при спільному інвестуванні з місцевих бюджетів, частковій оплаті вартості послуг клієнтами або інвесторами залежно від стадії інноваційних процесів проекту);
- необхідно орієнтуватися на існуючі організації інноваційної інфраструктури, що мають контакти та практичний досвід роботи з компаніями та науковими організаціями, та поступово здійснювати їх розвиток.

Дотримання цих принципів зробить державну підтримку інноваційної системи комплексною, а також з'явиться можливість для оцінки її ефективності.

Фінансовий аспект розвитку секторів, що забезпечують національну безпеку

Аналіз міжнародного досвіду [4; 8; 21] дає змогу визначити шість рівнів організаційно-економічного механізму стимулювання розвитку секторів, що забезпечують національну безпеку:

рівень стратегування, на якому визначаються пріоритети на різних рівнях (дерево цілей та декомпозиція завдань), а також взаємозв'язки між ними, а також стратегія їх реалізації та фінансування (наприклад, повністю в рамках державного сектора, в приватному секторі, на основі державно-приватного чи міжнародного партнерства тощо);

рівень координації фінансування, на якому формуються основні інноваційні фонди (державний, приватний, регіональний, міжнародний та інші);

рівень реалізації, на якому діють, реалізуючи різноманітні інноваційні завдання (проекти), державні та приватні підприємства, а також їх партнерства (кластери, мережі);

рівень інфраструктури, на якому представлені основні та перспективні елементи інноваційної інфраструктури та інноваційних комунікацій;

рівень життєвого циклу інноваційного підприємства, де можна виділити традиційні етапи розвитку, до яких можуть бути прив'язані фінансові потоки відповідних інноваційних інститутів;

рівень життєвого циклу інноваційного продукту, етапи якого дозволяють виявити складності та бар'єри, характерні для створення інноваційного виробу та виведення його на ринок, а також пов'язати життєві цикли інноваційного виробу, підприємства, на якому воно створюється, та необхідні обсяги фінансових ресурсів та інших видів підтримки.

У розвинених країнах світу державний сектор підтримує дослідження в різних напрямках в контексті загальної стратегії соціально-економічного розвитку [1] (табл. 1), обираючи інструменти залежно від етапу інноваційного продукту.

Зокрема, стартапам та малому інноваційному бізнесу необхідна насамперед експертна (менторська) підтримка, при цьому держава може деякий період часу субсидіювати роботи окремих елементів інфраструктури (бізнес-інкубатори, технопарки, акселератори, консультаційні центри, центри трансферу технологій тощо). На стадії виходу стартапів на міжнародні ринки необхідна спільна взаємодія бізнесу та уряду для досягнення максимального ефекту забезпечення міжнародної конкурентоспроможності розробок (продуктів) і можливості одержання доступу до іноземних інвестицій.

Поряд з державним фінансуванням стратегічних проектів в останні декади наявна тенденція фінансування значної частини галузевих інновацій за рахунок приватного капіталу, готового йти на ризик з метою одержання наднормативного прибутку. Світовий досвід переконливо свідчить, що бізнес, який одержував на старті підтримку венчурних фондів або приватних інвесторів, росте швидше та створює більше робочих місць, і в результаті виявляється успішнішим.

Дані стартап-порталу «STARTUPLIFE» [11] засвідчують ефективність венчурного капіталу: один долар, інвестований у венчурний капітал, приносить втричі більше патентів, ніж долар, вкладений в R&D (дослідження). Збільшення обсягів венчурного інвестування на 0,1% ВВП забезпечує приріст реального ВВП країни на 0,3%. Інвестиції в стартапи на ранніх стадіях дають ще більше зростання - до 0,9%. Дослідження як основа розвитку теж важливі: витрати на R&D у компаніях ЄС з венчурним капіталом становлять 8,6% від обсягу доходів, а в економіці в цілому - лише 1,3% [11]. Кількість робочих місць у компаніях з венчурним капіталом зростає в середньому в вісім раз швидше, ніж в іншій економіці. У США сім технологічних компаній (AOL, Cisco, Dell, Intel, Microsoft, Oracle, Sun Microsystems), фінансованих венчурним капіталом, за 20 років створили до 250 тис. робочих місць. Ринкова капіталізація цих компаній перевищує сумарну капіталізацію всієї Паризької біржі (> 3,2 трлн. євро) [11].

Таблиця 1. Матриця прийняття рішень про фінансування інноваційного процесу

	Державне фінансування			Спільне фінансування				
	Попередні дослідження і розробки	Довгострокові стратегічні дослідження і розробки	Технологічний розвиток	Спільні дослідження	Відшкодування витрат	Ліцензування	Інкубація	Нові підприємства
Розробка і підтримка основних компетенцій	Потенційні передові дослідження	Досягнення в нових сферах досліджень	Прорив в окремих сферах	Новітні дослідження Вирішення проблем Удосконалення технологій	Вирішення проблем Передові аналітичні методи Нові матеріали			
Розширене поширення знань	Наукові публікації Конференції	Охорона здоров'я та безпека	Навколишнє середовище Національна безпека					
Політика підтримки		Наукові консультації Законодавча підтримка	Технології для на підтримки національних пріоритетів і безпеки					
Підтримка приватного сектору				Вирішення проблем Удосконалення технологій	Аналіз Продаж продукції Вирішення проблем Оцінка технології	Доступ до інтелектуальної власності забезпечення	Фінансова і технічна підтримка	
Комерційні підприємства							Доступ до лабораторій, обладнання підтримка	Фінансова і Технічна підтримка Трансфер персоналу

Джерело: складено авторами на основі [1].

На рис. 1 представлена схема відповідності різних інструментів (інститутів) підтримки інноваційної діяльності форматам участі в інноваційному процесі. В нашому дослідженні ми розглянемо окремі елементи, що відповідають формату стратегічного фінансування (інноваційні банки, що досить поширені, наприклад, у Франції та Німеччині) та стратегічної участі (венчурні фонди).

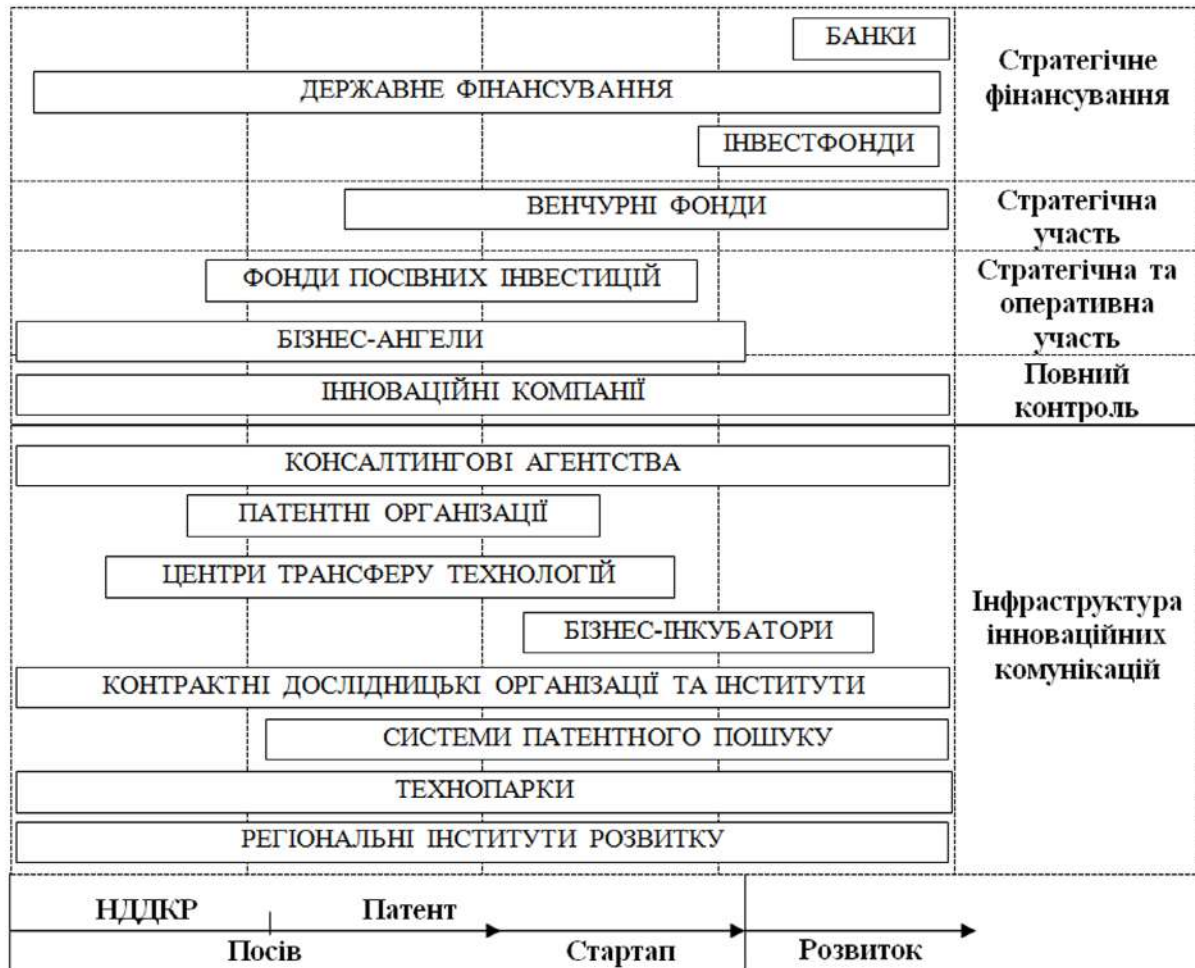

Рис. 1. Ринок інститутів підтримки інноваційної діяльності

Джерело: удосконалено авторами на основі [10]

Зв'язок між наданням капіталу інноваційним фірмам і банківським фінансуванням можна вважати маловивченим, однак в ЄС наявні успішні приклади використання інструментарію банків в інноваційній системі. Типові перешкоди у відносинах «банк - позичальник» (інформаційна асиметрія, агентські витрати, моральний ризик тощо) для цих фірм стають відчутнішими і зрештою зумовлюють фінансові труднощі.

Інноваційний банк пропонуємо визначити як спеціалізований банк (фінансову інституцію), основними операціями якого є операції кредитування венчурного капіталу і новітніх розробок. Основні ресурси інноваційний банк отримує за рахунок власних коштів та внесків клієнтів, а також спеціалізованих фондів. Звичайно кредити інноваційного банку носять довгостроковий характер. В табл. 2 наведено опис двох ситуацій використання інструментарію інноваційних банків.

Таблиця 2. Ситуації інноваційного банківського кредитування

ФОРМУВАННЯ РЕСУРСІВ ІННОВАЦІЙНОГО БАНКУ	
Варіанти створення фонду банку • в рамках інноваційної мережі • за участю держави	
ВИБІР СПОСОБУ ФІНАНСУВАННЯ:	
СИТУАЦІЯ, ВИГІДНА ФІРМІ - ПОЗИЧАЛЬНИКОВІ	СИТУАЦІЯ, ВИГІДНА БАНКУ:
Роялті надходять безпосередньо фірмі А, яка потім виплачує необхідні платежі по кредиту. У ланцюжку відносин між банком та позичальником приймає участь також і страхова компанія, тому що будь-яка застава банку має бути застрахована. При настанні страхового випадку банк може вимагати дострокового погашення кредиту і належних відсотків. Тоді страхова компанія виплачує страхове відшкодування фірмі А, зараховуючи кошти на її рахунок, а банк списує з цього рахунку в безакцептному порядку суму, необхідну для повного погашення всіх зобов'язань за даним договором. Усі платежі від використання ліцензії спочатку надходять фірмі А, яка самостійно розпоряджається ними.	Банк підстраховує себе тим, що роялті в рахунок погашення суми кредиту та відсотки за кредит надходять йому прямо, а не через фірму А. Але навіть якщо належні банку роялті більше суми відсотків за кредит, фірма-позичальник теж не залишиться в збитку, адже в неї є можливість для скорочення строку виплати суми кредиту та відсотків. Може виникнути ситуація, коли фірма А в силу певних обставин перестане сплачувати борг перед банком або фірма В збанкрутує. Наслідком таких обставин може бути розірвання ліцензійної угоди між фірмами А та В й, відповідно, припинення надходжень роялті в банк.
1 - укладання ліцензійної угоди; 2 - одержання ліцензійних платежів у вигляді роялті; 3 - ухвалення рішення банком про видачу кредиту під заставу ОІВ (патент на винахід); 4 - підготовка та укладання кредитного договору, договорів позики та страхування; 5 - виплата відсотків і погашення кредиту з суми отриманих роялті; 6 - при виникненні страхового випадку страхова компанія виплачує страхове відшкодування в рахунок погашення заборгованості фірми А перед банком, а сума, що залишилася, зараховується на рахунок фірми А.	1 - укладання ліцензійної угоди; 2 - прийняття банком рішень про видачу кредиту під заставу ОІВ (патент на винахід); 3 - підготовка та укладання кредитного договору, договорів позики і страхування; 4 - виплата роялті в рахунок погашення кредиту та відсотків по ньому (якщо сума щомісячних платежів перевищує суму роялті, то фірма А здійснює доплату, якщо менше - різниця зараховується на рахунок фірми А); 5 - при виникненні страхового випадку страхова компанія виплачує страхове відшкодування в рахунок погашення заборгованості фірми А перед банком, а сума, що залишилася, зараховується на рахунок фірми А.

Джерело: розроблено авторами

У випадку інноваційних банків держава може також відігравати важливу роль. Наприклад, для стимулювання інновацій урядом Великобританії була розроблена схема «Кредитні гарантії малим фірмам» (Small Firms Loan Guarantee - SFLG) [13]. У межах цієї схеми уряд надає гарантії у випадку невиконання фірмою умов кредитної угоди між банком та позичальником. Однак ця схема діє за певних умов, коли уряд гарантує повну або часткову виплату кредиту, покриття частини кредитної ставки тощо. Фактично SFLG являє собою спільне підприємство між департаментом BERR і рядом кредиторів, які управляють цим підприємством і здійснюють усі комерційні кредитні операції. Премія з наданої гарантії становить 2% від суми кредиту і щоквартально виплачується позичальником департаменту BERR. Урядова гарантія покриває до 75% вартості позики.

Дослідники та практики розвитку стартапів ЄС [8; 18] називають три головні умови для ведення бізнесу в ЄС: 1) доступ до фінансування; 2) дотримання нормативних вимог; 3) пошук потрібних ділових партнерів. Розглянемо ці умови більш детально.

ЄС додає чимало зусиль для того, щоб допомогти стартапам розвиватися. Мова йде про ініціативи, спрямовані на впровадження інновацій, поліпшення доступу до фінансування, надання приватним підприємцям другого шансу шляхом спрощення процедури оподаткування. Зокрема, на 2018 фінансовий рік Європарламент і Рада ЄС в якості пріоритетів розглядають вирішення питань міграції та безпеки, а також стимулювання інновацій, росту і зайнятості [12].

Важливим аспектом політики формування ресурсної бази розвитку економік країн є державно-приватне партнерство. ЄС створив венчурний фонд, профінансувавши його на суму €400 млн., що становить 25% загального обсягу фонду. Очікується, що ще приблизно €1,2 млрд. у наповнення структури вкладуть приватні інвестори, у результаті чого її загальний обсяг складе €1,6 млрд. [2].

Загалом, політика ЄС щодо фінансової підтримки інноваційних компаній ґрунтується на розумінні фактору технологічної безпеки, оскільки наразі присутня явна тенденція купівлі венчурними фондами з неєвропейських країн перспективних європейських стартапів. Відтак як головне завдання керівні органи ЄС розглядають допомогу молодим компаніям залишитися та розвиватися «вдома».

Основним інструментом підтримки інноваційного розвитку слід вважати рамкові програми (Framework Programmes) та інші програми (EUROSTARS, European Joint Research Area тощо). Внутрішня структура фінансування в рамках цих програм охоплює широкий спектр напрямків та критеріїв, до основними (універсальними) серед яких належать:

1) широкий спектр реципієнтів фінансування: університети, дослідні центри, великі компанії, малі та середні підприємства (SMEs), національні і локальні, урядові і неурядові, комерційні та некомерційні організації. Цей аспект дозволяє створити ефективну екосистему інновацій і трансферу технологій;

2) умова одержання фінансування: здійснення розробок та їх впровадження на міжнародному рівні (зокрема у вигляді кінцевих продуктів та послуг), за участю партнерів з декількох країн. Це дозволяє активізувати міжнародне співробітництво та обмін ідеями різних суб'єктів, а також реалізувати потенціал спеціалізації;

3) якість ідей та розробок є необхідною умовою, оскільки пропозиції низького та середнього рівня не мають шансів на фінансування за рахунок високої конкуренції та високого рівня експертизи проектних пропозицій. За рахунок зворотного зв'язку через експертні оцінки з'являється можливість покращити свою ідею чи бізнес-модель;

4) Єврокомісія не претендує на частку прав інтелектуальної власності, створеної в рамках фінансованого проекту, тобто всі права залишаються у учасників проекту.

Зазначені підходи досить обмежено вже реалізуються в Україні, зокрема при розподілі державного фінансування науково-дослідних робіт. Однак наразі з цих механізмів фактично вилучений бізнес, а також продуктова та інтернаціональна складова інноваційного процесу, що призводить до втрати потенціалу розвитку. Це варто врахувати при впровадженні та управлінні новими формами підтримки інновацій в Україні. В проект бюджету на 2018 р. Уряд уперше закладає фінансування Фонду підтримки

інновацій (50 млн. грн.) для стратегічного розвитку інноваційної діяльності за семи напрямками (енергетика, АПК, авіа-, судно- і ракетобудування, нано- і робототехніка, медицина, фармацевтика та охорона навколишнього середовища) [24]. При виробленні механізмів розподілу цих ресурсів, а також при їх збільшенні (що є життєво необхідним) доцільно використати іноземний досвід з урахуванням секторальної та економічної специфіки України.

Рекомендації щодо фінансового забезпечення інноваційного процесу у сфері національної безпеки

Для цілей розроблення політики на основі наших попередніх досліджень відзначимо, що найбільш вагомим традиційно вважають пряме фінансування наукових досліджень в університетах і національних лабораторіях. Значна частина цих коштів, як правило, зосереджена на підтримці фундаментальних досліджень, в які промисловість не хоче вкладати кошти через досить занадто довгий період комерціалізації результатів. Зазвичай існує значна наукова, а іноді і політична підтримка у вигляді дотацій або субсидій, які є економічно виправданими тоді, коли соціальна віддача від досліджень перевищує ті, які будуть отримані в результаті діяльності приватних фірм. Відтак найбільш поширеними є різноманітні форми спільного фінансування.

За різними експертними оцінками, розглянутими нами у попередніх дослідженнях [18] відсутність державного фінансування трансферу розробок державного науково-дослідного сектору посідає друге місце за негативним впливом на національну інноваційну систему після власне недофінансування, а з огляду на необхідність інтеграції вітчизняної науки до глобальної інноваційної системи особливого значення набуває створення системи фінансування міжнародного трансферу технологій за участю держави. Особливу роль, на нашу думку, відіграє фінансування системи (інфраструктури) інноваційних комунікацій (InCo).

Роль інноваційних комунікацій (InCo) зростає в контексті сучасних трендів, коли пасивні технологічні запозичення, досить популярні в країнах з перехідною економікою, в економічно розвинених країнах наразі перебувають на межі зникнення (до 5-8%). Сьогодні ж на передній план виходять високі технології та відповідні організаційні форми забезпечення їх освоєння (навчання).

Аналіз практики міжнародного співробітництва держав і міжнародних організацій в інноваційній сфері дозволив авторам виявити наступні його види: координація науково-технічних досліджень; спільні науково-дослідні роботи; науково-технічна кооперація; замовлення науково-дослідних робіт; обмін технічною документацією; обмін дослідними зразками та матеріалами; консультації та експертиза; оренда науково-технічного устаткування; випробування зразків промислового виробництва; сприяння науково-технічним програмам міжнародних регіональних організацій.

В межах розвитку цих напрямів міжнародної співпраці механізм підтримки трансферу технологій дає змогу визначити не тільки важливість зв'язків між різними установами, а й канали для передачі технологій, інструменти та зв'язки між інститутами. Форми, інтенсивність та канали взаємодії між науковим сектором та фірмами різноманітні та багато в чому залежать від організаційної структури системи трансферу технологій (табл. 3).

В Україні наразі немає умов для класичного венчурного фінансування, бо відсутні базові умови для економічної діяльності, інструменти права, гарантії захисту інтересів інвесторів, стартапів та венчурних фондів.

Для підвищення ефективності венчурного бізнесу в останні роки в промислово розвинених країнах відбувається диверсифікованість ризикових інвестицій та змінюється організаційна структура венчурних компаній. Так, інноваційна спрямованість інвестицій підштовхує фірми до багатогалузевої і міжгалузевої орієнтації та кооперації. Найбільш ефективним способом реалізації цього є інноваційні мережі.

На думку експертів Всесвітнього банку [17], програми, що реалізуються мережами прискорення розвитку венчурних компаній, нарощують соціальний капітал, розвивають підприємницькі навички, доводять до практичного втілення реалізацію гарних ідей та виконують завдання, з якими інші програми та ринок не справляються.

Таблиця 3. Канали трансферу технологій та аналіз їх фінансової складової

Тип трансферу	Канал трансферу технологій	Організаційні форми каналу трансферу	Необхідний обсяг фінансування*	Обсяг можливого прибутку*	Участь держави
Переміщення людських ресурсів	Підготовка людських ресурсів Доступ фірм до висококваліфікованих людських ресурсів з метою отримання конкурентних переваг	Стажування, навчання, тренінги тощо	2	4	інституційна
Неофіційні контакти між фахівцями	Технічне та професійне навчання Інноваційні ярмарки та гранти	Професійні мережі та обмін інформацією	3	3	інституційна
Діяльність з трансферу технологій	Фінансування для трансферу і дифузії науково-технічних знань	Конференції, семінари, спільні публікації	5	2	інституційна, фінансова
Надання послуг	Надання консультаційних послуг, технічної допомоги, використання персоналу	Вирішення конкретних проблем фірм Диверсифікація джерел фінансування	5	5	інституційна, фінансова
Спільні проекти	Співпраця в сфері досліджень і розробок, замовлення на проведення досліджень, обмін кадрами, мережі робіт, наукові і технологічні парки	Венчурний капітал Фінансування інноваційної діяльності Підтримка розвитку науково-дослідних мереж	6	7	інституційна, фінансова
Ліцензування	Підтримка процесів ліцензування і трансферу технологій Бізнес-коучинг для розвитку прикладної науки і техніки Платформи координації	Центри трансферу технологій	7	7	інституційна
Створення бізнесу на основі технології (technology based firms)	Трансфер знань через фундаментальні чи прикладні дослідження фірмам на цільовій основі	Спін-офф фірми, інкубатори, "гібридні" компанії при університетах	10	9	інституційна, фінансова

* - шкала оцінки від 1 до 10

Джерело: розроблено авторами

У країнах ЄС, США і Японії використовують об'єднання ресурсів у межах бізнес-партнерств. Для мінімізації проектних ризиків та оптимізації параметрів успішності найбільш широко застосовують портфельний підхід. Наприклад, мережа європейських стартапів European Startup Network [3] допомагає підприємцям запустити проект, активізувати його діяльність і добитися успіху в ЄС. Зазначений досвід вкрай необхідний при реформуванні інноваційної інфраструктури України, а також її інтеграції до глобальної інноваційної системи.

Як приклад пропонуємо розглянути космічну галузь, яка суттєво впливає на технічний і технологічний прогрес у всіх секторах економіки і науки. Крім того, безпека та обороноздатність країни безпосередньо залежать від рівня розвитку космічних технологій.

Галузь у плані фінансової складової за 50 років еволюціонувала від повністю державного фінансування до динамічного стартап-сектору. На відміну від державної форми (Space 1.0) або комерційних систем (Space 2.0), концепція Space 3.0, що активно формується, заснована на венчурних засадах, які використовують різні фактори для створення нового покоління доступних продуктів та послуг починаючи від надійного доступу у космос до нової аналітики за допомогою дистанційних сенсорних даних. В результаті саме стартапи руйнують поточний стан справ та створюють нову космічну екосистему. В результаті розуміння значного технологічного потенціалу галузі у 2015 році у світі відбувся справжній бум - у компанії, що пов'язані з космонавтикою, було інвестовано більш \$2 млрд., обсяг інвестицій зріс майже в 23 рази в порівнянні з 2014 роком [14].

В стратегії NASA [6] (профільне галузеве державне управління в США) відзначається, що максимальний ефект від галузі економіка та суспільство можуть отримати тільки в результаті партнерства держави та приватного сектору. Однак на відміну від концепції Space 2.0 в нових умовах уряд США став найбільшим «ангельським» інвестором та авторитетним партнером у космічній галузі, що забезпечує координацію та фінансування.

На основі аналізу світового досвіду рис. 2 наведено схему функціонування системи інновацій, що спрямована на вирішення завдань національної безпеки.

Рис. 2. Схема фінансового механізму розвитку космічної галузі з урахуванням національної безпеки

Джерело: розроблено авторами

На основі проведеного аналізу, до першочергових заходів, що відповідають вирішенню проблем національної безпеки України, можемо віднести розширення підтримки інновацій у приватних технологічних малих і середніх компаніях шляхом створення системи надання на конкурсній основі грантів (на дослідження або компенсацію витрат) з інноваційних фондів за пріоритетними напрямками інноваційної діяльності; підвищення стимулюючої ролі податкової системи та створення попиту на нові інноваційну продукцію через максимальну орієнтацію на інноваційну продукцію держзакупівель, а також закупівель для потреб природних монополій і великих компаній з переважною державною участю.

Висновки

Проведений аналіз світового досвіду доводить, що успіх інноваційної діяльності значною мірою визначається формами її організації та способами фінансової підтримки. У розвинених країнах фінансування інноваційної діяльності здійснюється як з державних, так і з приватних джерел, в рамках системних стратегій розвитку, що зважають зокрема й вимоги забезпечення національної безпеки. Дослідження свідчить, що ці механізми стали більш різноманітними та складними, а адаптація до них є одним з найбільш істотних викликів для сучасних держав та бізнесу.

На основі аналізу світової практики інноваційної політики визначено групи інструментів фінансово-економічного стимулювання інноваційної діяльності (державні програми підтримки інноваційного бізнесу, програми фінансового сприяння, програми надання різноманітних пільг, програми формування інноваційної інфраструктури). Фінансові аспекти інноваційного розвитку для визначення їх ієрархічності та взаємозв'язку запропоновано розглядати в розрізі програм інноваційного розвитку державних підприємств; програм інноваційного розвитку приватних підприємств; програм відбору та реалізації інноваційних проектів приватними компаніями; програм відбору та реалізації інноваційних державно-приватних проектів, зокрема міжнародних.

Авторами визначено основні принципи фінансування зазначених програм розвитку інноваційної системи в контексті забезпечення національної безпеки. Дотримання цих принципів зробить державну підтримку інноваційної системи комплексною, а також з'явиться можливість для оцінки її ефективності. На основі аналізу міжнародного досвіду визначено шість рівнів організаційно-економічного механізму стимулювання розвитку секторів, що забезпечують національну безпеку: В дослідженні розглянуто окремі елементи, що відповідають формату стратегічного фінансування (інноваційні банки, що досить поширені, наприклад, у Франції та Німеччині) та стратегічної участі (венчурні фонди).

Таким чином, ефективність реалізації завдань державного та приватного сектору сьогодні суттєво залежать від здатності знаходити баланс між класичними та інноваційними способами залучення інвестицій. Відтак не тільки високі фінансові показники, але й гнучкість інструментарію, поряд з відкритістю до динамічного розвитку є основними факторами успіху, що має бути враховано в рамках розробки механізмів стимулювання інноваційного розвитку для забезпечення національної безпеки.

Перелік літератури та джерел інформації

1. Barton J. H. New Trends in Technology Transfer: ICTSD Issue Paper No. 18. Geneva: ICTSD 2007. 41 p. URL: <https://www.iprsonline.org/resources/docs/Barton%20-%20New%20Trends%20Technology%20Transfer%200207.pdf> (дата звернення 1.12.2017).
2. Commission and EIF start selecting Pan-European Venture Capital Fund-of-Funds promoters. URL: <http://ec.europa.eu/research/index.cfm?&na=na-070217&pg=newsalert&year=2017> (дата звернення 1.12.2017).
3. European Startup Network. URL: <http://europeanstartupnetwork.eu> (дата звернення 1.12.2017).
4. Financing Innovative Development. Comparative Review of the Experiences of UNECE Countries in Early-Stage Financing / UN. New York and Geneva, 2007. 124 p.

5. Kudrina O., Volodin D., Omelyanenko V. Conceptual principles of development resources security analysis // Marketing and management of innovations. 2017. № 2. P. 280-287.
6. NASA Strategic Plan 2018. URL: https://www.nasa.gov/sites/default/files/atoms/files/nasa_2018_strategic_plan.pdf (дата звернення 1.12.2017).
7. Prokopenko O., Omelyanenko V. Priority selection within national innovation strategy in global context // Economics and Business. 2017. Vol. 30 (2). P. 5-18.
8. Reillon V. Overview of EU Funds for research and innovation /European Parliamentary Research Service. URL: 2015. http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/568327/EPRS_BRI%282015%29568327_EN.pdf (дата звернення 1.12.2017).
9. Wehrle F., Pohl J. Investment Policies Related to National Security. A Survey of Country Practices / OECD Working Papers on International Investment. 2016. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/5jlwrrf038nx-en> (дата звернення 1.12.2017).
10. Андрусов А. Источники финансирования и поддержки инновационных компаний // Материалы инвестиционного форума бизнес-лидеров «Инновации для бизнеса». 2011. URL: http://www.branan.ru/uploads/Chel_AUA_2.pdf (дата звернення 1.12.2017).
11. Госсектору стоить поучиться у бизнеса. Чем финский опыт венчурного финансирования полезен Беларуси // STARTUPLIFE. 2017. URL: <http://startuplife.by/bventure-two.html> (дата звернення 1.12.2017).
12. Европарламент и Совет ЕС утвердили бюджет Евросоюза на 2018 год // Европейская правда. - 30 ноября 2017. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2017/11/30/7074426/> (дата звернення 1.12.2017).
13. Киселев В. Н. Инновационная политика и национальные инновационные системы Канады, Великобритании, Италии, Германии и Японии // Информационно-аналитический бюллетень ЦИСН. - 2009. № 6. 72 с.
14. Логинова Е. Методология оценки инновационного потенциала сетевой экономики // Модернизация. Инновации. Развитие. 2011. Т. 2. № 3 (7). С. 46-51.
15. Наилучшая практика для целей оказания помощи МСП при использовании системы ИС / ВОИС, 2017. URL: http://www.wipo.int/sme/ru/best_practices/ (дата звернення 1.12.2017).
16. Некрасов В. Как США строят экосистему космических предпринимателей. Репортаж из NASA // Экономическая правда. 2016. 12 июля. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2016/07/12/598733/> (дата звернення 1.12.2017).
17. Омеляненко В. А. Стратегічні аспекти забезпечення синергії інноваційних пріоритетів // Стратегія економічного розвитку України. 2017. № 40. С. 58-67.
18. Омеляненко В. А. Міжнародний трансфер високих технологій та національна безпека: тенденції, виклики, перспективи. Суми. Триторія, 2017. 248 с.
19. Омеляненко В. А. Теоретичні основи фінансового забезпечення регіональної системи трансферу технологій // Фінансова система регіонів: методологія, аналіз, практика / Заг. ред. В. К. Присяжнюка, А. Б. Кондрашихіна. Київ: АМУ, 2012. С. 268-280.
20. Патлис В. Анализ действующих финансовых механизмов развития стартапов в Республике Беларусь // Банкаўскі веснік. 2016. № 10. С. 54-60.
21. Расин Ж.-Л., Бретт А. Развитие инноваций: сети ускорения развития венчурных компаний. Обзор существующих моделей / Всемирный банк, 2011. URL: https://www.rvc.ru/upload/iblock/224/innovation_network.pdf (дата звернення 1.12.2017).
22. Стартап в ЕС: как повысить шансы на успех // Euronews. 2017. URL: <http://ru.euronews.com/2017/10/20/what-is-standing-in-the-way-of-start-up-businesses-taking-on-europe> (дата звернення 1.12.2017).
23. Тэплин Р. Финансирование инновационной деятельности в ЕС, США и Японии: сравнение / Белорусский институт системного анализа и информационного обеспечения научно-технической сферы. 2012. URL: http://belisa.org.by/pdf/2012/Ruth_Taplin_rus.pdf (дата звернення 1.12.2017).
24. У проєкті Бюджету-2018 ми заклали 50 млн. грн. на фінансування підтримки інновацій // Мінекономрозвитку. - 14.11.2017. URL: <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=be751096-c3dc-46df-912e-07b93c3e9b0d&title=StepanKubiv-UProektiBiudzhetu2018-MiZaklali50-MlnGrnNaFinsuvanniaPidtrimkiInnovatsii> (дата звернення 1.12.2017).

ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ АДЕКВАТНОСТІ КАПІТАЛУ ФІНАНСОВИХ ПОСЕРЕДНИКІВ НА ФІНАНСОВИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН

ASSESSMENT OF THE IMPACT OF CAPITAL ADEQUACY OF FINANCIAL INTERMEDIARIES ON THE COUNTRIES' FINANCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT

Вікторія Кремень

Канд.екон.наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Сумського державного університету

Viktoriia Kremen

PhD in Economics, Associate Professor, Doctorate Student, Sumy State University

 orcid.org/0000-0002-5286-050X

 kremenviktori@gmail.com

Світлана Ковтун

Студентка магістратури, Сумський державний університет

Svitlana Kovtun

Student, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

 orcid.org/0000-0002-2000-042

Анотація

У статті висвітлено сутність концепції адекватності капіталу фінансових посередників та її значущість з позиції впливу на фінансово-економічний розвиток країни. Представлено результати кореляційного зв'язку між адекватністю капіталу, з одного боку, та розвитком банківського сектору та фінансово-економічним розвитком, з іншого, для низки європейських та інших країн. Охарактеризовано закономірності та відмінності впливу адекватності капіталу фінансових посередників на розвиток банківського сектору та фінансово-економічний розвиток у групах країн з використанням методу кореляційного аналізу, що дозволило ідентифікувати силу та характер впливу вимог щодо адекватності капіталу фінансово-економічний розвиток країн. Побудовані функції статистичних рівнянь залежностей між адекватністю капіталу та фінансово-економічними показниками країн, що розвиваються, та розвиненими країнами, дозволяють визначати прогностичні показники фінансово-економічного розвитку при зміні наглядних вимог до адекватності капіталу фінансових посередників.

Abstract

Over the past years, the analysis of financial soundness has become more and more important in many countries all over the world. In this point of view evaluation of the capital adequacy and its comparison with risks for financial intermediaries is significant.

The economic situation shows a lack of financial strength, stability and soundness of most financial intermediaries, so it requires an increase in the

Ключові слова:

вимоги до капіталу, банк, страхова компанія, розвинені країни, країни, що розвиваються.

Key words:

capital requirements, bank, insurance company, developed countries, developing countries.

adequacy of their capital. On the other hand, supervisory bodies should have a clear understanding of the mechanisms of the impact of changes in capital adequacy on the financial sector and the economy.

The paper reviews methodological approaches to assess the impact of the capital adequacy of financial intermediaries on financial and economic development for developed and developing countries. The authors employed correlation analysis to determine the impact of capital adequacy on the development of the banking sector and financial and economic development in a number of European and other countries. The banking sector in the article was presented by indicators: the ratio between bank capital and volume of assets, bank deposits, return on capital, return on assets, central bank assets to GDP. Authors have chosen inflation rate, real interest rate, unemployment rate, GDP and money supply (M3) for estimation of financial and economic development of countries. The interdependence between mentioned indicators and ratio of capital adequacy of financial intermediaries was analysed, and 22 countries, including 13 developed and 9 developing countries, have been chosen for these tasks. The results say that the adequacy of capital of financial intermediaries has a predominantly direct impact on bank capital, return on assets and capital.

In order to determine the patterns and differences in the impact of capital adequacy of financial intermediaries on the development of the banking sector and financial and economic development in the developed and developing countries, the method of statistical equation of dependencies was applied. This approach allows, if necessary, to determine the parameters for banking and financial sector or economy when requirements are changing. Thus, capital adequacy is an important factor playing an important role in the banking or financial sector and economic development of the country.

Постановка проблеми

Протягом останніх десятиліть аналіз фінансової стійкості на макrorівні набуває все більшого значення в багатьох країнах світу. Стрес-тестування як один із найважливіших макропруденційних інструментів застосовується у наглядовій практиці багатьох центральних банків і дозволяє виявляти можливі збитки і втрати капіталу й оцінювати їх діапазон у випадку настання непередбачуваних подій чи зміни фінансово-економічного середовища. У процесі проведення стрес-тестів у багатьох країнах було виявлено невідповідність між обсягом капіталу фінансових посередників й обсягом прийнятих ризиків та визначено необхідний розмір їх докапіталізації, що неминуче актуалізувало проблему підвищення вимог до адекватності капіталу фінансових посередників. Це, у свою чергу, потребує чіткого розуміння механізмів впливу рівня адекватності капіталу на функціонування фінансового сектора та економічної системи в цілому, адже подібні наглядні зміни можуть суттєво позначатися на функціонування фінансово-банківського сектору та соціально-економічних процесах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Попри розробленість проблематики визначення адекватності капіталу фінансових посередників, залишається певна дискусійність та множинність підходів до визначення сутності понять «достатність

капіталу» та «адекватність капіталу». З практичної сторони банківської справи та фінансового посередництва найсуперечливішим питанням є не стільки сутність, скільки визначення необхідного для фінансового посередника обсягу власного капіталу та процедури такого визначення.

Проаналізуємо напрацювання вітчизняної й зарубіжної науки і практики щодо тлумачення змісту «адекватність капіталу». Л. Примостка ототожнює терміни «достатність капіталу» і «адекватність капіталу», зазначаючи, що банківський капітал є джерелом покриття збитків і його обсяг відображає рівень надійності та ризикованості банку [23]. Російські науковці А. Тавасієв та Н.Алексєєв зазначають, що достатність капіталу може слугувати узагальнюючою оцінкою надійності банку, тобто банк буде вважатися надійним у частині величини його капіталу, якщо параметри останнього співпадають із розрахунковими нормативами достатності, виробленими емпіричним шляхом самим банком або регулюючим органом [18]. В. Шелудько в сутності поняття «адекватність капіталу» вбачає підґрунтя установи забезпечувати надійність й фінансову стійкість та поглинати ризики при збереженні платоспроможності у складній ситуації [24]. На думку І. Парасій-Вергуненко, адекватність капіталу - це здатність банку захистити власні інтереси та інтереси своїх кредиторів та власників від незапланованих збитків, розмір яких залежить від ризиків, що виникають у результаті здійснення банком активних операцій [22].

А. Солек та М. Біалас у науковій роботі «Еволюція коефіцієнту адекватності капіталу» [15] наголошують, що адекватність капіталу визначається співвідношенням основного капіталу банку до активів та позабалансових зобов'язань, зважених на ризик. Основний капітал банку повинен покривати та нівелювати потенційні збитки через ризики банківської діяльності. Науковець наголошує, що значення цього коефіцієнта не може бути нижчим за 8%. Е. Познер акцентує увагу, що адекватність капіталу на сьогоднішній день є однією з центральних концепцій банківського регулювання і нагляду [12]. Сутність адекватності капіталу вчений розуміє в наступному сенсі - наскільки активи банку перевищують його зобов'язання, що перетворює адекватність капіталу на межу можливостей банку витримувати фінансові збитки. Американські економісти Ш. Дж. Мейзел та Р. Якобсон порівнюють та поєднують поняття «ризик» та «адекватності капіталу» у відповідності до портфельної теорії, що, на переконання науковців, дасть можливість виміряти адекватність капіталу так, щоби результати могли використати менеджери, страховики та регулятори [14].

Згідно із визначенням, який надає англійський бізнес-словник, адекватність капіталу визначається співвідношенням між первинним капіталом фінансової установи та її активами (позики та інвестиції), що використовується як показник фінансової міцності та стабільності [8]. В свою чергу Кембриджський бізнес-словник наводить досить спрощене формулювання поняття адекватності капіталу - це міра спроможності банку або іншої фінансової установи сплатити свої борги, якщо люди чи організації не зможуть повернути позичені в банку кошти [9].

Визначення адекватності капіталу бере свої витоки в 1988 році з Basel I - документа Базельського комітету з банківського нагляду (BCBS). Ключовою пропозицією Basel I було зменшення ризику банківського кредитування шляхом достатнього капіталу; 8% його активів, зважених на ризик. У червні 2004 р. BCBS видав переглянутий варіант Базельських угод, Basel II, щоб змінити загальний, складний та ризиковий для банків підхід до розрахунку регулятивного капіталу, необхідного для захисту від різних типів ризиків. Проте, фінансова криза виявила низку слабких сфер у правилах Basel II: стало зрозуміло, що банківським регуляторам необхідно акцентувати більше уваги передусім на якості і структурі капіталу, а також провести диверсифікацію кредитних портфелів, удосконалити стандарти управління ліквідністю. Ці запропоновані заходи були схвалені «Великою двадцяткою» 12 листопада 2010 р. на саміті в Сеулі - так з'явився Basel III [2]. Головна ідея реформи архітектури світової фінансової системи полягає у зміцненні банківської системи за рахунок підвищення ліквідності, рівня капіталізації та поліпшення якості капіталу. Посилене регулювання світової банківської системи, на думку представників Базельського комітету, має убезпечити від повторення світових фінансових та економічних криз, подібних до тієї, яка сталася наприкінці 2008 р. Порівняльний аналіз Basel II і Basel III

наведено у таблиці 1. Нові вимоги будуть застосовані для врегулювання банківської діяльності як мінімум у 27 країнах, котрі є членами Базельського комітету або офіційно проголосили про дотримання його вимог. Вони мають впроваджуватися поступово й поетапно - впродовж 2013-2019 рр..

Таблиця 1. Порівняльна характеристика Basel II і Basel III

	Базель II (Basel II)	Базель III (Basel III)
Основні складові	Три основні складові:	
	I. Мінімальні вимоги до капіталу і ліквідності (Minimum Capital & Liquidity Requirements)	
	II. Наглядний процес (Supervisory Review)	
	III. Ринкова дисципліна (Market Discipline) - базується на розкритті інформації	
	Розрахунок мінімальних вимог до капіталу:	
	I. Кредитний ризик:	+ III. Кредитний ризик контрагента (Counterparty Credit Risk - CCR):
	- стандартизований підхід (Standardized Approach - STA) - підхід на основі внутрішніх рейтингів (Foundation Internal Risk - F-IRB)	Коригування вартості кредиту (Credit Value Adjustment - CVA)
	II. Операційний ризик (Operational risk):	IV. Ринковий ризик (Market Risk):
	- Базовий індикативний підхід (Basic Indicator Approach) - Стандартизований підхід (Standardized Approach)	- Метод стандартизованого вимірювання (SMM) - Використання внутрішніх моделей (VAR, Stress-VAR)
		Вимоги до системно важливих інститутів (G-SII; O-SII)
Коефіцієнт достатності капіталу (Capital adequacy ratio - CAR)		Коефіцієнт левириджу (Leverage ratio)
		+ 2 нових коефіцієнта ліквідності:
		- Коефіцієнт ліквідного покриття (Liquidity coverage Ratio - LCR) - Коефіцієнт чистого стабільного фондування (Net Stable Funding Ratio - NSFR)
	- Загальний коефіцієнт капіталу повинен бути не нижче 8%. - Капітал другого рівня обмежений 100% капіталу першого рівня.	- Мінімальний акціонерний капітал (CET1) - 4,5% - Буфер консервації капіталу (CCB) - 2,5% - Контриклічний буфер - (0%-2,5%) - Коефіцієнт левириджу (LR) - 3%; - Буфери для системно важливих фінансових інститутів (G-SII Buffer 1%-3,5%; O-SII Buffer max 2%) - Буфер захисту від системного ризику - min1%. - Додатковий капітал (Additional Tier I) - 1,5% - Капітал другого рівня (Tier II) - 2%.

Джерело: складено авторами на основі [11], [4], [6], [3].

Адекватність капіталу поступово перетворюється на центральну, ключову концепцію сучасного фінансового нагляду не тільки у банківському секторі, а й страховій діяльності. Новий етап розвитку страхового нагляду з впровадженням Solvency I почався у 1970-х рр. Проте через головний

недолік Solvency I - неадаптованість капіталу до реальних ризиків, з якими стикаються страхові компанії, та недостатню якість управління ризиками - у 2009 р. було створено нове бачення нагляду за платоспроможністю страховиків Solvency II. Нові вимоги передбачали, що страховики зобов'язані враховувати ринковий ризик (ризик зниження вартості інвестованих активів страховиків), кредитний ризик (ризик неплатоспроможності третьої особи), операційний ризик (системний ризик) та ризик неплатоспроможності перестраховика (ризик дефолту контрагента) [10].

Solvency II базується на ризик-орієнтованому підході до розрахунку фінансової стійкості і платоспроможності страховиків, а відтак - містить вимоги до адекватності капіталу [17]. За структурою вимоги Solvency II аналогічні системі Basel II у банківському секторі, які адаптовані до страхової діяльності (табл. 2).

Таблиця 2. Наглядові вимоги до страхових компаній відповідно до Solvency II

Компонент	Складові вимоги
Кількісні вимоги платоспроможності (компонент 1)	– вимога до платоспроможного капіталу (SCR) – вимога щодо мінімального капіталу (MCR); – вартісна оцінка ризику (VaR)
Якісні вимоги платоспроможності (компонент 2)	– система управління (ORSA-моделі); – андерайтинг і оцінка платоспроможності; – процес нагляду регулятором
Ринкова дисципліна (компонент 3)	– прозорість для зміцнення ринкових механізмів; – вимоги до розкриття інформації для широкого загалу для зміцнення фінансової дисципліни – надання звітності для наглядових органів

Джерело: складено авторами на основі [16], [17].

Таким чином, Solvency II - це система комплексного підходу до забезпечення платоспроможності страховиків на території ЄС, яка складається з трьох компонентів. Перша компонента включає кількісні вимоги, включаючи вимоги до капіталу на основі ризиків пов'язані з активами та пасивами компанії, оціненими на ринку. Друга компонента націлена на те, щоб страхові компанії мали адекватні та ефективні системи управління ризиками, з якими вони стикаються у процесі своєї діяльності. Страховики самостійно проводитимуть щорічну оцінку своїх систем управління ризиками, яка буде перевірятися регулятором. Третя компонента встановлює вимоги щодо розкриття інформації достатності капіталу страховиків для поліпшення доступності її для учасників ринку, таким як емітенти цінних паперів, власники боргових зобов'язань, перестрахові компанії, а також страхувальники.

Методологія дослідження

Метою дослідження є оцінювання впливу адекватності капіталу фінансових посередників на фінансовий та економічний розвиток країн.

При проведенні дослідження ми виходили з того, що на рівні країни адекватність капіталу фінансових посередників відображають наступні індикатори фінансової стійкості: регулятивний капітал до активів, зважених на ризик; нормативний капітал першого рівня до активів, зважених на ризик; співвідношення капіталу до активів. За визначенням Міжнародного Валютного Фонду (МВФ), індикатори фінансової стабільності (Financial Soundness Indicators, FSI) - це індикатори поточного фінансового здоров'я та міцності фінансових установ країни та їх контрагентів - корпорацій та домогосподарств [21]. Вони вклю-

чають як агреговану інформацію щодо характеристики діяльності окремих установ, так і індикатори, що характеризують ринки, на яких функціонують фінансові установи [19].

Зважаючи на те, що співвідношення регулятивного капіталу до активів, зважених на ризик, є найбільш значущим індикатором, який використовують наглядові органи для оцінки фінансової стійкості, і що він найбільш узагальнено відображає адекватність капіталу фінансових посередників, у нашому дослідженні ми використали саме його. Інформація про значення цього індикатора для обраних країн за 2009-2015 рр. нами була отримана на сайті Світового банку [1]. Для оцінювання впливу адекватності капіталу фінансових посередників країни оцінювався на фінансовий розвиток передусім було відібрано наступні показники функціонування банківського сектору країни: співвідношення між банківським капіталом і обсягом активів, депозити банків, рентабельність капіталу, рентабельність активів, активи центрального банку до ВВП. Окрім того, для визначення впливу адекватності капіталу на фінансово-економічний розвиток країни було обрано такі показники як рівень інфляції, реальна відсоткова ставка, рівень безробіття, ВВП та пропозиція грошей (М3). Показники розвитку банківського сектору та фінансово-економічного розвитку країн були отримані з сайтів Світового банку [1] та Міжнародного валютного фонду [13].

Для кількісного оцінювання впливу адекватності капіталу фінансових посередників нами було обрано наступні країни: Австрія, Канада, Китай, Чехія, Данія, Німеччина, Ірландія, Італія, Японія, Нова Зеландія, Польща, Велика Британія, Сполучені Штати Америки, ті, що розвиваються, - Болгарія, Грузія, Казахстан, Молдова, Румунія, Російська Федерація, Південна Африка, Туреччина, Україна. Ці країни було обрано передусім, виходячи із наявної статистичної бази індикаторів фінансової стійкості та показників фінансово-економічного розвитку протягом періоду часу (2005-2016 рр.), що дозволяє застосування економіко-математичних методів. Окрім того, серед вищенаведених країн перші тринадцять є розвиненими країнами, у тому числі європейськими, а Україна, як відомо, засвідчила свій європейський вектор розвитку та прагнення тісної інтеграції, та світовими лідерами. Решта - 8 країн і Україна - є країнами, що розвиваються, та мають певну спільність в плані перешкод, ризиків та перспектив розвитку з Україною.

Для вивчення відмінностей впливу адекватності капіталу фінансових посередників на розвиток банківського сектору та фінансово-економічний розвиток країни у розрізі розвинених країн і країн, що розвиваються, нами було використано метод кореляційного аналізу та статистичних рівнянь залежностей, запропонований Р. Кулиничем [20].

Основні результати дослідження

Результати визначення кореляційного зв'язку між адекватністю капіталу, з одного боку, та розвитку банківського сектору та фінансово-економічного розвитку досліджуваних 22 країн наведені у таблиці 3.

Сильний прямий вплив адекватності капіталу на співвідношення між банківським капіталом і обсягом активів спостерігається у наступних розвинених країнах: Чехія, Італія, Японія, Польща, Великобританія, та країнах, що розвиваються: Болгарія, Казахстан, Туреччина та Україна. Сильний обернений вплив адекватності капіталу на цей показник розвитку банківського сектору в жодній з країн не зафіксовано. Тож, із зростанням питомої ваги власного капіталу в обсязі активів зростає адекватність капіталу банківських установ.

Висока пряма залежність наявна в таких розвинених країнах - Китай, Данія, Німеччина, Ірландія — та країнах, що розвиваються, — Грузія, Молдова, Російська Федерація та Південна Африка. Обернена середня залежність нами зафіксована лише в Румунії, що є свідченням зниження адекватності капіталу

при зростанні співвідношення між банківським капіталом і обсягом активів. В Австрії, Новій Зеландії та США прослідковується низька пряма залежність.

Сильний прямий вплив адекватності капіталу на співвідношення депозитів банків та ВВП зафіксовано в таких розвинених країнах: Ірландія та Нова Зеландія. Сильний обернений взаємозв'язок зазначених показників в жодній з країн не спостерігається. Висока пряма залежність існує в розвинених країнах — Чехія, Італія, Японія, Польща, та країнах, що розвиваються — Болгарія й Румунія. Висока обернена залежність представлена в таких розвинених країнах — Данія і США, та країнах, що розвиваються — Грузія, Казахстан, Молдова, Російська Федерація, Південна Африка та Україна. Обернена низька залежність нами була зафіксована лише в Австрії та Туреччині.

Сильна пряма залежність між адекватністю капіталу та рентабельністю активів спостерігається в таких розвинених країнах як Ірландія та Японія, та в країнах, що розвиваються, — Казахстан та Туреччина. Високий прямий взаємозв'язок між показниками присутній в наступних розвинених країнах: Австрія і Данія, та тільки Україні серед усіх країн, що розвиваються. Обернений високий взаємозв'язок зафіксовано в лише в Чехії та Грузії. В таких розвинених країнах як Німеччина та Велика Британія та таких країнах, що розвиваються, як Болгарія, Румунія та Південна Африка присутня пряма середня залежність між адекватністю капіталу й рентабельністю активів. Прямий низький вплив існує в таких розвинених країнах: Канада, Китай та Нова Зеландія, обернений вплив - в Італії, Польщі та США.

Сильний прямий вплив адекватності капіталу на рентабельність капіталу зафіксований лише в одній розвиненій країні - Ірландії та таких країнах, що розвиваються: Казахстан та Туреччина. Високий прямий вплив існує в таких розвинених країнах: Данія та Японія, та лише в одній країні, що розвивається, - Україні. Низька пряма залежність спостерігається в наступних розвинених країнах: Німеччина, Нова Зеландія, Велика Британія, та країнах, що розвиваються: Болгарія та Південна Африка. Обернену низьку залежність маємо в Італії, США та Російській Федерації.

Сильну пряму залежність між адекватністю капіталу та співвідношенням активів центрального банку до ВВП зафіксовано в наступних розвинених країнах: Австрія та Італія, та країнах, що розвиваються: Молдова, Туреччина та Російська Федерація. Україна в цьому аспекті має сильну обернену залежність з країн, що розвиваються. Високий прямий вплив існує в таких розвинених країнах: Ірландія та Японія. Високий обернений вплив було зафіксовано в Канаді, Чехії, Данії, Великій Британії та Болгарії. Низький вплив був характерним для таких розвинених країн як США, Німеччина та Нова Зеландія.

Високий прямий вплив адекватності капіталу на рівень інфляції спостерігався лише в Румунії, оберненої залежності не виявлено в жодній з країн. Високий прямий вплив мав місце в наступних розвинених країнах: Канада, Ірландія, Японія та США. Обернену високу залежність зафіксовано в таких розвинених країнах: Китай, Данія, Польща та Велика Британія. Середній прямий вплив з розвинених країн існував в Чехії та Італії, а з країн, що розвиваються лише в Молдові. Низький прямий вплив спостерігається в таких розвинених країнах: Німеччина та Нова Зеландія. Обернена низька залежність була характерна лише для декількох країн, що розвиваються, - Грузія, Казахстан, Південна Африка та Туреччина.

Високий прямий вплив адекватності капіталу на рівень реальної відсоткової ставки спостерігався в таких розвинених країнах як Китай, Італія, Канада, Чехія, а також в країнах, що розвиваються, - Грузія, Молдова, Україна, Болгарія. Обернений вплив мав місце лише в таких розвинених країнах: Велика Британія та США.

Сильний прямий вплив адекватності капіталу на рівень безробіття серед розвинених країн мала лише Італія, а з країн, що розвиваються - лише Російська Федерація. Оберненого сильного зв'язку не було зафіксовано. Високий прямий вплив спостерігався лише в таких країнах, що розвиваються: Грузія, Молдова та Туреччина. Обернений високий зв'язок існував в таких розвинених країнах - Чехія, Японія та Велика Британія, та в країнах, що розвиваються - Казахстан та Україна. Середній та низький обернений зв'язок мали Данія, Німеччина, Польща, Болгарія, Румунія та Південна Африка.

Таблиця 3. Коефіцієнти кореляції між адекватністю капіталу та показниками розвитку банківського сектору та фінансово-економічного розвитку країн світу

Показник	Австрія	Болгарія	Канада	Китай	Чехія	Данія	Грузія	Німеччина	Ірландія	Італія	Японія	Казахстан	Молдова	Нова Зеландія	Польща	Румунія	Російська Федерация	Північна Африка	Туреччина	Україна	Велика Британія	США
Частка капіталу у активах банків, %	0,3	0,9	-0,2	0,7	1,0	0,7	0,6	0,7	0,9	1,0	0,9	0,9	0,8	0,1	1,0	-0,4	0,8	0,9	0,9	0,9	0,9	0,3
Частка банківських депозитів у ВВП, %	-0,2	0,7	-	-0,5	0,9	-0,6	-0,7	0,7	-1,0	0,7	0,9	-0,6	-0,8	-1,0	0,9	0,7	-0,7	-0,5	-0,1	-0,6	-	-0,9
Рентабельність активів, %	0,6	0,5	0,3	0,2	-0,7	0,6	-0,9	0,4	0,9	-0,2	0,9	1,0	-0,3	0,1	-0,2	0,3	0,0	0,5	0,9	0,7	0,4	0,0
Рентабельність капіталу, %	0,5	0,2	0,5	-0,6	-0,9	0,6	-0,9	0,1	1,0	-0,1	0,9	1,0	-0,4	0,0	-0,6	0,3	-0,2	0,1	0,9	0,8	0,1	-0,1
Співвідношення активів центрального банку і ВВП, %	1,0	-0,8	-0,6	-0,3	-0,7	-0,8	0,9	0,3	0,8	0,9	0,8	-0,2	0,9	0,2	-	-	1,0	0,1	0,9	-0,9	-0,7	0,0
Рівень інфляції, %	-0,1	-0,8	0,5	-0,6	-0,4	-0,5	-0,1	0,2	0,6	-0,4	0,8	-0,3	-0,4	0,3	-0,8	-0,9	0,1	-0,1	-0,2	-0,8	-0,6	0,9
Реальна відсоткова ставка, %	-	-0,3	-0,5	0,5	-0,4	-	0,7	-	-	0,6	-0,7	-	0,6	0,3	-	-0,7	0,3	-0,7	-	0,7	-0,5	-0,7
Рівень безробіття, %	0,4	-0,1	0,4	0,0	-0,7	-0,1	0,8	-0,9	-0,5	0,9	-0,9	-0,8	0,9	-	-0,1	-0,1	1,0	0,2	0,7	-0,6	-0,5	0,3
ВВП, \$	-0,5	-0,1	0,2	0,4	-0,5	-0,1	-0,8	0,4	0,8	-0,6	-0,4	0,8	-0,6	0,0	0,2	0,4	-0,7	0,8	-0,9	0,6	0,7	-0,1
Грошова маса, \$	-	0,6	-	0,8	1,0	-0,5	-0,7	-	-	-	0,9	-0,8	-0,4	1,0	0,8	1,0	-0,4	-0,5	0,0	0,3	-0,8	-0,9

Джерело: розраховано авторами на основі даних Світового банку [1] та Міжнародного валютного фонду [13]

Сильного прямого та оберненого впливу адекватності капіталу на ВВП не було зафіксовано в жодній країні. Високий прямий вплив був присутнім в таких розвинених країнах: Чехія та Італія, та країнах, що розвиваються: Грузія, Молдова, Російська Федерація, Туреччина та Україна. Високого оберненого впливу не спостерігалось. Середній прямий вплив представлений в Китаї та Німеччині. Обернений прямий вплив був характерним для Австрії та Японії. Низький прямий зв'язок мали Канада та Польща, обернений - Данія, Нова Зеландія, США та Болгарія.

Сильний прямий вплив адекватності капіталу на показник МЗ - грошову масу - зафіксовано в таких розвинених країнах: Чехія, Японія та Нова Зеландія, та лише в одній країні, що розвивається - Румунії. Оберненого сильного впливу виявлено не було. Високий прямий зв'язок зафіксовано в Польщі та Болгарії. Оберненого високого зв'язку також не зафіксовано в жодній країні, що означає зі зростанням МЗ зростає адекватність капіталу. Середній обернений зв'язок спостерігається лише в таких країнах, що розвиваються: Молдова, Південна Африка та Російська Федерація; низький обернений зв'язок існує лише в Туреччині.

У таблиці 4 представлено отримані статистичні рівняння залежностей для розвинених країн. Так, у розвинених країнах між адекватністю капіталу та депозитами банків й ВВП має місце пряма лінійна залежність, між адекватністю капіталу та інфляцією - стійкий середній взаємозв'язок. Тож зростання адекватності капіталу призводить до зростання ВВП, депозитів банків, проте й збільшує інфляцію. В свою чергу між адекватністю капіталу та рентабельністю активів та капіталу, активами центрального банку та рівнем безробіття спостерігається обернена лінійна залежність. Між адекватністю капіталу та активами центрального банку існує стійкий високий зв'язок, рентабельністю активів та капіталу - стійкий середній зв'язок, рівнем безробіття - нестійкий, але помітний зв'язок. Отже, при зростанні адекватності капіталу відбувається зменшення рентабельності, активів центрального банку та рівня безробіття. Статистичні рівняння залежностей для країн, що розвиваються, представлені в таблиці 5.

Таблиця 4. Параметри рівнянь залежностей адекватності капіталу та показників розвитку банківського сектору та фінансово-економічного розвитку для розвинених країн

Показник	Рівняння залежності	Вид функції*	Коефіцієнт стійкості зв'язку	Коефіцієнт кореляції	Індекс кореляції
Частка капіталу у активах банків, %	$Y_x = Y_{MAX} \left(1 - 1,43d \frac{x_t}{x_{MAX}} \right)$	ЛПЗ №2	0,73	0,92	0,93
Частка банківських депозитів у ВВП, %	$Y_x = Y_{MAX} \left(1 - 1,14d \frac{x_t}{x_{MAX}} \right)$	ЛПЗ №2	0,706	0,9	0,89
Рентабельність активів, %	$Y_x = Y_{MAX} \left(1 + 0,62d \frac{x_t}{x_{MIN}} - 1 \right)$	ЛОЗ №2	0,781	-0,95	0,95
Рентабельність капіталу, %	$Y_x = Y_{MAX} \left(1 + 0,61d \frac{x_t}{x_{MIN}} - 1 \right)$	ЛОЗ №2	0,772	-0,94	0,94

Продовження таблиці 4

Співвідношення активів центрального банку і ВВП, %	$Y_X = Y_{\max} \left(1 - 0,007d \frac{1}{X_{\min}} - \frac{1}{X_i} \right)$	ГОЗ №2	0,809	0,94	0,94
Рівень інфляції, %	$Y_X = Y_{\max} \left(1 - 0,53d \frac{1}{1 - \frac{X_i}{X_{\max}}} \right)$	ЛОЗ №2	0,723	-0,93	0,93
Реальна відсоткова ставка, %	Функція не може бути підібрана				
Рівень безробіття, %	$Y_X = Y_{\max} \left(1 - 4,7d \frac{1}{X_{\min}} - \frac{1}{X_i} \right)$	ГОЗ №2	0,679	0,92	0,91
ВВП, \$	$Y_X = Y_{\max} \left(1 - 0,88d \frac{1}{1 - \frac{X_i}{X_{\max}}} \right)$	ЛПЗ №2	0,725	0,91	0,9
Грошова маса, \$	Функція не може бути підібрана				

*ЛПЗ №2 - однокіннікова лінійна пряма залежність при зменшенні чинникової та результативної ознак; ЛОЗ №2 - однокіннікова лінійна обернена залежність при збільшенні чинникової ознаки і зменшенні результативної; ГОЗ №2 - гіперболічна обернена залежність при збільшенні чинникової ознаки і зменшенні результативної

Джерело: розраховано авторами на основі даних Світового банку [1] та Міжнародного валютного фонду [13]

Таблиця 5. Параметри рівнянь залежностей адекватності капіталу та показників розвитку банківського сектору та фінансово-економічного розвитку країн, що розвиваються

Показник	Рівняння залежності	Вид функції*	Коефіцієнт стійкості зв'язку	Коефіцієнт кореляції	Індекс кореляції
Частка капіталу у активах банків, %	$Y_X = Y_{\min} \left(1 + 8,3d \frac{1}{X_{\min}} - \frac{1}{X_i} \right)$	ГПЗ №1	0,71	0,93	0,93
Частка банківських депозитів у ВВП, %	$Y_X = Y_{\max} \left(1 - 16,29d \frac{1}{X_{\min}} - \frac{1}{X_i} \right)$	ГОЗ №2	0,685	0,93	0,92
Рентабельність активів, %	$Y_X = Y_{\max} \left(1 + 0,4d \frac{X_i}{X_{\min}} - 1 \right)$	ЛОЗ №2	0,737	-0,93	0,92

Продовження таблиці 4

Рентабельність капіталу, %	$Y_X = Y_{\max} \left(1 + 0,42d \frac{X_i}{X_{\min}} - 1 \right)$	ЛОЗ №2	0,781	-0,94	0,94
Співвідношення активів центрального банку і ВВП, %	$Y_X = Y_{\max} \left(1 - 0,88d \frac{X_i}{X_{\max}} \right)$	ЛПЗ №2	0,78	0,94	0,94
Рівень інфляції, %	$Y_X = Y_{\min} \left(1 + 0,9d \frac{X_i}{X_{\max}} \right)$	ЛОЗ №1	0,664	0,9	0,9
Реальна відсоткова ставка, %	$Y_X = Y_{\max} \left(1 - 0,6d \frac{X_i}{X_{\max}} \right)$	ЛПЗ №2	0,703	0,93	0,92
Рівень безробіття, %	Функція не може бути підібрана				
ВВП, \$	$Y_X = Y_{\max} \left(1 - 2,959d \frac{1}{X_{\min} X_i} \right)$	ГОЗ №2	0,819	0,97	0,97
Грошова маса, \$	Функція не може бути підібрана				

* ГПЗ№1 - гіперболічна пряма залежність при збільшенні чинникової та результативної ознак; ЛПЗ №2 - одночинникова лінійна пряма залежність при зменшенні чинникової та результативної ознак; ЛОЗ№1 - одночинникова лінійна обернена залежність при зменшенні чинникової ознаки і збільшенні результативної; ЛОЗ№2 - одночинникова лінійна обернена залежність при збільшенні чинникової ознаки і зменшенні результативної; ГОЗ №2 - гіперболічна обернена залежність при збільшенні чинникової ознаки і зменшенні результативної

Джерело: розраховано авторами на основі даних Світового банку [1] та Міжнародного валютного фонду [13]

У країнах, що розвиваються, між адекватністю капіталу та співвідношенням капіталу банків і їх активів існує пряма гіперболічна залежність та спостерігається стійкий середній зв'язок. Однак між адекватністю капіталу та депозитами банків і ВВП має місце гіперболічна обернена залежність, між адекватністю капіталу та ВВП існує стійкий високий зв'язок, однак між депозитами банків - нестійкий, але помітний зв'язок. Тому, при зростанні адекватності капіталу фінансових посередників скорочується ВВП та депозити банків. Слід відмітити, що порівняно з розвиненими країнами, між адекватністю капіталу та рівнем інфляції навпаки існує лінійна обернена залежність, що свідчить про зростання адекватності капіталу на фоні зменшення рівня інфляції. Зв'язок адекватності капіталу та рентабельності активів й капіталу носить аналогічний характер, як і в розвинених країнах. Між адекватністю капіталу, з одного боку, та активами центрального банку й реальною відсотковою ставкою, з іншого, існує пряма лінійна залежність та стійкий середній зв'язок.

Висновки

Адекватність капіталу з позиції фінансового нагляду виступає однією із найголовніших характеристик діяльності фінансових посередників та є важливим індикатором управління ризиками й невизна-

ченостями у фінансовому секторі. Вимоги до адекватності капіталу банків та страхових компаній мають важливе значення в сучасній концепції фінансового нагляду за діяльністю фінансових посередників. Останній перегляд в сторону більш високого рівня вимог до капіталу відбувався після світової фінансової кризи 2008 р., відтак забезпечення адекватності капіталу фінансових посередників виступає запорукою підвищення його капіталізації, забезпечення збалансованості та стабільності.

Оцінювання впливу адекватності капіталу на показники розвитку банківського сектору та фінансово-економічного розвитку 22 країн, серед яких 13 розвинених і 9 таких, що розвиваються, було доведено, що адекватність капіталу фінансових посередників має у переважній кількості країн прямий взаємозв'язок із часткою капіталу в активах банків, рентабельністю активів, рентабельністю капіталу, співвідношенням активів центробанку та ВВП й обернений взаємозв'язок із часткою депозитів у ВВП, рівнем інфляції, рівнем безробіття та ВВП.

На основі характеристик зв'язку статистичних рівнянь залежностей було визначено, що і у розвинених країнах, і країнах, що розвиваються, між адекватністю капіталу, з одного боку, та часткою капіталу у активах банків, співвідношенням депозитів банків ВВП, співвідношенням активів центрального банку і ВВП, а також обсягом ВВП, з іншого, має місце пряма залежність. У обох групах країн між адекватністю капіталу та показниками рентабельності банків спостерігається обернений взаємозв'язок. Між адекватністю капіталу та рівнем інфляції у розвинених країнах зв'язок є оберненим, у той час як в країнах, що розвиваються, - прямим. Підставляючи нові значення співвідношення регулятивного капіталу до активів, зважених на ризик, визначені наглядовими органами при удосконаленні фінансового нагляду та зміні наглядового режиму, можна отримати прогнозні значення показників фінансово-економічного розвитку, що дозволить більш зважено та обґрунтовано ухвалювати рішення щодо збільшення чи зменшення пруденційних нормативів.

Перелік літератури та джерел інформації

1. Bank capital to assets ratio // The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/FB.BNK.CAPA.ZS> (дата звернення 1.12.2017).
2. Basel III Key Updates // Basel Committee on Banking Supervision. URL: <http://riskarticles.com/basel-iii-key-updates/> (дата звернення 1.12.2017).
3. Basel III Leverage Ratio Framework and Disclosure Requirements. Basel Committee on Banking Supervision // Basel Committee on Banking Supervision. URL: www.bis.org/publ/bcbs270.htm (дата звернення 1.12.2017).
4. Basel III: A Global Regulatory Framework for More Resilient Banks and Banking Systems // Basel Committee on Banking Supervision. URL: <http://www.bis.org/publ/bcbs189.pdf> (дата звернення 1.12.2017).
5. Basel III: The Liquidity Coverage Ratio and liquidity risk monitoring tools // Basel Committee on Banking Supervision. URL: <http://www.bis.org/publ/bcbs238.pdf> (дата звернення 1.12.2017).
6. Basel III: The Net Stable Funding Ratio // Basel Committee on Banking Supervision. URL: www.bis.org/bcbs/publ/d295.htm (дата звернення 1.12.2017)..
7. Benjamin H. Cohen. How have banks adjusted to higher capital requirements? // BIS Quarterly Review. - 2013. - September. URL: https://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt1309e.pdf (дата звернення 15.12.2017).
8. Definition of «capital adequacy» // Business Dictionary. URL: <http://www.businessdictionary.com/definition/capital-adequacy.html> (дата звернення 10.12.2017).
9. Definition of «capital adequacy» // Cambridge Business English Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/> (дата звернення 10.12.2017).
10. Directive 2009/138/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009 on the taking-up and pursuit of the business of Insurance and Reinsurance (Solvency II) // Official Journal. 2009. L. 335. - P. 1-155.

11. Enhancements to the Basel II framework // Basel Committee on Banking Supervision. URL: www.bis.org/publ/bcbs157.htm (дата звернення 1.12.2017).
12. Posner E. A.. How Do Bank Regulators Determine Capital Adequacy Requirements? // University of Chicago Law Review. 2015. № 82. P. 1853-1895.
13. Financial Soundness Indicators // International Monetary Fund. URL: <http://data.imf.org/?sk=51B096FA-2CD2-40C2-8D09-0699CC1764DA&sid=1390288795525>.
14. Maisel S.J., Jacobson R. Interest Rate Changes and Commercial Bank Revenues and Costs // Journal of Financial and Quantitative Analysis. 1978. Nov. P. 687-700.
15. Białas M., Solek A. Evolution of Capital Adequacy Ratio // Economics & Sociology. 2010. Vol. 3. №2. P. 48-57.
16. Revised version of the Basel III capital rules reflecting the CVA modification // Basel Committee on Banking Supervision. URL: www.bis.org/publ/bcbs189.pdf (дата звернення 1.12.2017).
17. Solvency II - general insurance. URL: <https://eiopa.europa.eu/regulation-supervision/insurance/solvency-ii> (дата звернення 1.12.2017).
18. Банковское дело: словарь официальных терминов с комментариями / А.М.Тавасиев, Н.К.Алексеев. 2-е изд. Москва.: Дашков и К, 2017. 656 с.
19. Кремень В. М., Косенко В. І. Оцінювання фінансової стійкості в контексті розвитку макропруденційного фінансового нагляду // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. 2015. Вип. 41. С. 121-135.
20. Кулинич Р. Оцінка одночинникових залежностей економічних явищ та процесів методом статистичних рівнянь залежностей. URL: <http://www.kulynych.in.ua/software-statistical-methods/msrz-programa> (дата звернення 18.12.2017).
21. Організаційно-методичні підходи до запровадження в НБУ системи оцінки стійкості фінансової системи // Національний Банк України. URL: <https://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=70693> (дата звернення 17.12.2017).
22. Парасій-Вергуненко І. М. Стратегічний аналіз у банках: теорія, методологія, практика. Київ: КНЕУ, 2007. 360 с.
23. Примостка Л. О. Аналіз банківської діяльності: сучасні концепції, методи та моделі. Київ: КНЕУ, 2002. 316 с.
24. Шелудько В. М. Фінансовий ринок. Київ: Знання-Прес, 2002. 535 с.

ЛОГІТ-МОДЕЛЬ ПРОГНОЗУВАННЯ ЙМОВІРНОСТІ БАНКРУТСТВА БАНКІВ

LOGIT-MODEL FOR FORECASTING THE PROBABILITY OF BANKING FAILURE

Вікторія Кремень

Канд.екон.наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Сумського державного університету

Viktoriia Kremen

PhD in Economics, Associate Professor, Doctorate Student, Sumy State University

 orcid.org/0000-0002-5286-050X

 kremenviktori@gmail.com

Тетяна Бочкарьова

Студентка магістратури Сумського державного університету

Tetiana Bochkarova

Master Student, Sumy State University

 orcid.org/0000-0002-7696-8435

Анотація

У статті проаналізовано особливості наявних у європейській, світовій та вітчизняній практиці побудови моделей прогнозування ймовірності банкрутства банків. Вихідний масив становив 37 показників діяльності банків, серед яких на основі за допомогою алгоритму Фаррара-Глобера та матриці парних кореляцій було відібрано предиктори для побудови моделі. У програмі STATISTICA побудовано логіт-модель прогнозування ймовірності банкрутства банків та здійснено перевірку її якості. Виявлено, що отримане рівняння логістичної регресії визначення ймовірності банкрутства банку від таких факторів як частка адміністративних та інших операційних витрат в активах, частка цінних паперів до погашення в активах, співвідношення коштів клієнтів й зобов'язань та співвідношення комісійних доходів й комісійних витрат має високу якість і може бути використане для прогнозування фінансового стану банківських установ України.

Abstract

Due to existing problems in the banking sector, there is a real threat to the financial soundness of Ukraine, therefore, it is necessary to develop an effective methodology timely and accurately predicting the financial condition of the bank for the future and to prevent the negative trends that can lead to the bankruptcy.

Within the framework of the study, a logit-model for forecasting the probability of banking failure in Ukraine has been elaborated.

Ключові слова:

логіт-регресія, фінансовий стан, банківський сектор, стійкі банки, ліквідовані банки, предиктори.

Key words:

logit-regression, financial state, banking sector, stable banks, liquidated banks, predictors.

The study reviews the peculiarities of European, world and Ukrainian practice of constructing models for forecasting the probability of banks bankruptcy. For prediction of the probability of bankruptcy of banks, logit regression has been chosen, because its advantages are the possibility of obtaining a quantitative estimation of the probability in an explicit form and its high stability. We completed all stages of the algorithm for making the logit-model: selection of 27 liquidated and 27 stable banks; selection and calculation of economic indicators which were necessary for use in the process of constructing a model; checking the significance of the factors by using two selective F-tests for dispersions; evaluation of the correlation between the selected parameters. The initial array consisted of 37 bank performance indicators of liquidity, solvency and financial stability, profitability, business activity, as well as specific indicators. Authors using a Farrar-Globard algorithm and a matrix of pair coefficients of correlation, selected predictors for constructing the model.

As a result, we obtained the logit regression equation by the STATISTICA program and checked the quality of the model. The percentage of forecasted bankruptcy and stable financial state according to our logit-model is 100%, which indicates its high quality. Therefore, logistic regression has been mentioned can be used to predict the financial state of banking institutions in Ukraine.

Постановка проблеми

На сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки банки відіграють вагомую роль, акумулюючи кошти населення, бізнесу та держави, використовуючи ці кошти для кредитування та інвестицій, а також забезпечуючи ведення розрахунків та здійснення платежів.

Протягом останніх п'яти років у банківському секторі спостерігаються негативні тенденції, такі як: зростання обсягів проблемних кредитів, низький рівень капіталізації, значне збільшення випадків банкрутств банківських установ та зниження довіри до банківської системи. З огляду на проблеми у банківському секторі існує реальна загроза для стабільності фінансової системи України в цілому, відтак необхідне створення ефективної методики, що допоможе вчасно та точно спрогнозувати фінансовий стан банку на майбутнє та попередити розвиток негативних тенденцій, що можуть призвести до ліквідації установи. Для створення такої методики видається доцільним здійснити аналіз наявних інструментів, які використовують для прогнозування фінансового стану банків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Науковець із США Д. Мартін розробив групу рівнянь для раннього попередження банкрутства банків у 1969-1974 р. Для кожного з цих років він визначав кількість банків-банкрутів та банків, які продовжили діяльність, на основі чого висував нульову гіпотезу про те, що кожен банк має однакову схильність до банкрутства, яка дорівнює співвідношенню між збанкрутілими та незбанкрутілими банками у відповідному році. У своєму дослідженні він досліджував вплив на діяльність банків 25 факторів, які були згруповані наступним чином: ризик активів, ліквідність, адекватність капіталу, надходження. Д. Мартін побудував рівняння логіт-регресій для різних горизонтів прогнозування [9, с.249].

Дослідження Дж. Ханвека базується на вибірці у 177 банків, діяльність яких оцінювалася за 1973-1975 рр. Пробіт-регресія, в кінцевому підсумку, включала наступні фактори: чистий операційний прибуток / загальні активи; власний капітал / загальні активи; %-а зміна чистого операційного прибутку / загальні активи; %-а зміна загальних активів; кредити / капітал; розмір банку за обсягом активів [6].

Модель Чессера дозволяє передбачити можливу фінансову неспроможність потенційного позичальника [3, с.28]. Причому модель передбачає можливість прогнозування не тільки ризику неповернення кредиту, але і будь-які інші відхилення, що роблять позику не вигідною для кредитора. Також перевагою цієї моделі видається можливість провести експрес-діагностику фінансового стану компанії або оцінити її кредитоспроможність. Разом з тим, слід відзначити, що модель базується на обмеженій кількості факторів та орієнтована на кредитний рейтинг як кінцеву мету дослідження компанії.

Р. Барр і Т. Сімс у 1996 р. запропонували разом із факторами безпосередньо банківської діяльності - власний капітал / кредити, недіючі кредити / активи, чистий прибуток / активи, великі депозити / активи - такі чинники як якість менеджменту та економічних умов. Моделі були побудовані для однорічного і двоохрічного горизонтів прогнозування, точність оцінок за якими складає 92,4 і 94,8% [2, с.3].

Однією з найвідоміших можна вважати багатофакторну модель прогнозування банкрутства банку канадського науковця Ю. Кочака, який для її розробки дослідив вплив 87 факторів-показників на фінансовий стан банку [7, с.105].

Науковці Дж. Коларі, Д. Гленнон, Х. Шін та М. Капуто розробили логіт-моделі для 50, 30 та 20 банків США, з яких половина збанкрутіли. Функції було побудовано для таких періодів як один рік та два роки до банкрутства. З 28 початково запропонованих факторів у модель увійшло від 2 до 6 факторів - залежно від вибірки банків та горизонту прогнозування. Модель була отримана за фінансовою звітністю 20 банків [8, с.361].

Науковці М. Халлінг та Е. Хайден на основі звітності 1100 австрійських банків розробили базову логіт-модель, а також розширені моделі з урахування періоду діяльності банку. Окрім того, автори запропонували удосконалити модель за рахунок врахування переходу банків у ситуацію «atrisk», яку автори розглядають у декількох аспектах [5, с.48].

Турецький науковець Б. Е. Ердоган розробив 6-факторну модель прогнозування ймовірності банкрутства банків [4, с.2973]. Розглянувши 20 факторних ознак фінансового стану банківських установ, до моделі автор включив лише шість [4, с.2974].

Науковцями економічного факультету політехнічного інституту в м. Ова (Нігерія) було розроблено модель D-оцінки можливості банкрутства. Розглядаючи 11 факторів, у фінальний варіант моделі автори включили п'ять факторних ознак: економічні умови країни / продуктивність праці персоналу; кредитний ризик / ліквідність банку; управлінська компетентність / якість активів; дохідність банку / прибуток банку; достатність капіталу банку / прибуток банку. Точність отриманих оцінок складає 78,1% [1, с.159].

Дж. Татом, вивчаючи діяльність близько 1500 американських банків, розробив логіт- та пробіт-модель на основі CAMEL-оцінок та інших показників для однорічного, дворічного та одноквартального горизонтів прогнозування [10].

У 2013 р. українськими науковцями А. В. Череп й О. А. Комісаренко було отримано дискримінантну функцію - показника прогнозування банкрутства банків [17, с.18]. З 24 факторних ознак, що розглядалися на предмет включення до функції, в процесі дослідження було залишено лише п'ять: чистий прибуток / активи; операційний дохід / операційні витрати; кредити / зобов'язання; прибуток / власний капітал; депозити / зобов'язання. Точність моделі, за оцінками авторів, складає 95% [9, с.250].

Г. Островська і О. Квасовський систематизували сильні сторони переваги дискримінантного аналізу: відносна простота і незначна трудомісткість процедури, інформація, потрібна для обчислень, є доступною для широкого загалу користувачів, вираження схильності до банкрутства у цифровому форматі дозволяє порівнювати компанії між собою, невелика кількість коефіцієнтів, використаних у функції, забезпечує високий рівень достовірності оцінки [15, с.101]. Проведене дослідження

дозволило авторам дійти важливих висновків щодо обмеженого використання у сучасній національній аналітичній практиці зарубіжних моделей прогнозування вірогідності банкрутства через невідповідність згаданих моделей вітчизняним умовам господарювання, часову невідповідність через їх розробку на основі емпіричного матеріалу багаторічної давнини, значні відмінності у чинниках, які впливають на фінансовий стан підприємств у країнах, де було розроблено моделі, та Україні, присутні розбіжності у порядку ведення обліку відповідно із міжнародними та національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку та розрахунку окремих показників, які використовуються у закордонних методиках, а також невідповідність між балансовою і ринковою вартістю різних видів активів і пасивів, відсутність детальної типології ступенів фінансової стійкості та схильності до банкрутства на основі диференціації граничних значень інтегральних показників. З метою забезпечення більшої об'єктивності результатів аналізу на основі застосування зарубіжних моделей і методик прогнозування автори виступають за поєднання кількісних і якісних критеріїв, що сигналізують про потенційну загрозу банкрутства; врахування особливостей економічних циклів, узагальнення світового досвіду у розробленні методичного інструментарію діагностики потенційного банкрутства і максимально адаптувати його до умов діяльності та інформаційного забезпечення вітчизняних компаній, розробка власних функцій для кожної галузі, які б враховували специфіку економічних умов в Україні [15, с.110-111].

Л. В. Жердецька та І. С. Постирнак дослідили класичні моделі прогнозування банкрутств, моделі, розроблені спеціально для банківського сектору, а також моделі прогнозування банківських криз і банківських крахів. Особливу увагу автори акцентують на тому, що аналіз фінансової ситуації у банку має бути регулярним, а на основі отриманих результатів повинні розроблятися заходи запобігання погіршення стану та виходу на траєкторію стабільного розвитку банківської установи [13, с.796].

Т. Євченко, досліджуючи методологічні аспекти прогнозування ймовірності банкрутства банківських установ, в основному акцентує увагу на класичних дискримінантних моделях, розроблених для підприємств: п'ятифакторній моделі Е. Альтмана, моделі Дж. Таффлера і Г. Тішоу, моделі Г. Спрінгейта, моделі Р. Ліса, моделі Р. С. Сайфуліна - Г. Г. Кадикова. Також автор розглядає вітчизняний досвід розробки дискримінантних моделей і визначає специфіку моделей В. Мартиненка, О. Терещенка і М. Тридіда. В результаті автор дійшов висновку, що найадаптованішою моделлю прогнозування ймовірності банкрутства банківських установ в Україні є модель прогнозування фінансової стійкості О. М. Тридіда [12, с.117].

Отже, проаналізувавши наявні моделі прогнозування фінансового стану, ми виявили, що вітчизняні науковці приділяють увагу дослідженню платоспроможності підприємств, а для банківських установ необхідні адаптовані до специфіки їх діяльності моделі. Наявні методики прогнозування банкрутства банків застарілі і мають недоліки, тому вважаємо за необхідне розробку сучасної моделі прогнозування фінансового стану українських банків.

Методологія дослідження

Метою дослідження є обґрунтування логістичної моделі (логіт-моделі) прогнозування ймовірності банкрутства банків України.

При виконанні дослідження використовувалися такі методи дослідження: монографічний (при дослідженні наявних методів прогнозування фінансового стану банківських установ); формалізації; методи статистичної обробки даних, зокрема, табличний (для систематизації показників, що використовувалися у процесі побудови логіт-моделі прогнозування ймовірності банкрутства банків); розрахунок відносних показників (при аналізі фінансового стану банківських установ, та при формуванні бази показників для подальшої побудови логіт-моделі); методи статистичного аналізу (при обґрунтуванні логіт-моделі прогнозування ймовірності банкрутства банків).

Серед методів статистичного аналізу для побудови моделі прогнозування фінансового стану банку ми обрали метод логістичної регресії. Логістична регресія використовується для передбачення ймовірності виникнення деякої події за значеннями множини ознак [11, с.124]. Дана модель є моделлю бінарного вибору. Наприклад, фінансовий стан банку - це ознака з двома категоріальними значеннями: 1 - це банкрутство та 0 - задовільний фінансовий стан. Модель бінарного вибору на базі логістичної функції називається логістичною регресією або логіт-моделлю. За методом логістичної регресії можна оцінити ймовірність банкрутства банку. Фінансовий стан банку (z) - це залежна змінна, яка приймає значення 1 чи 0, а множина ознак $x_1, x_2, \dots, x_n$

$$p_i = 1 / (1 + e^{-z_i}), \quad (1)$$

де p_i - ймовірність події;

z_i - лінійна комбінація прогностичних параметрів (предикторів).

Лінійна комбінація прогностичних параметрів має вигляд (формула 2):

$$z_i = b_0 + b_1 x_{i1} + b_2 x_{i2} + \dots + b_k x_{ik}, \quad (2)$$

де x_i - значення j -го предиктора для i -го спостереження ($j = 1, \dots, k$; $i = 1, \dots, n$).

Основними перевагами логістичної регресії є отримання кількісної оцінки ймовірності у явному вигляді, до того ж логістична регресія характеризується високою стійкістю. Недоліками логістичної регресії є певні неточності при описі перелічувальних змінних та її нечутливість до деяких значень числових змінних [11, с.125].

При виконанні роботи використовувалися прикладні програми пакету Microsoft Office та програма STATISTICA.

Основні результати дослідження

Побудова моделі прогнозування фінансового стану для банків України за відбувалась за наступним алгоритмом:

1. відбір рівної кількості ліквідованих та стабільних банків;
2. формування масиву даних для використання в процесі побудови моделі;
3. відбір та розрахунок показників, за якими буде оцінюватися фінансовий стан банку;
4. перевірка значущості факторів, відібраних для моделі за допомогою двохвибірного F-тесту для дисперсій;
5. оцінка взаємозв'язку між відібраними показниками (перевірка наявності мультиколінеарності між змінними за допомогою алгоритму Фаррара-Глобера та за допомогою побудови матриці парних коефіцієнтів кореляції);
6. побудова рівняння логіт-регресії за допомогою програми STATISTICA та перевірка її якості.

На першому етапі ми здійснили відбір однакової кількості ліквідованих та стабільних банків на основі їх фінансової звітності та даних Національного банку України. На другому етапі ми сформували масив даних фінансово-економічних показників для використання в процесі побудови моделі. Масив включав фінансову звітність 54 банків станом на початок 2015 р., з яких 27 були ліквідовані у 2015 р. і 27 є фінансово стабільними [14; 16].

На третьому етапі ми здійснили розрахунок 37-ми показників по кожному банку, що належали до груп ліквідності, платоспроможності та фінансової стійкості, рентабельності, ділової активності, а також специфічні для банківської діяльності показники (табл. 1).

На четвертому етапі здійснено перевірку значущості факторів, відібраних для моделі за допомогою двохвибірного F-тесту для дисперсій. Отримані результати відображені в таблиці 2.

Таблиця 1. Показники діяльності банків, які розглядалися з позиції включення до логіт-моделі

№ з/п	Показник	№ з/п	Показник
X_1	Активи	X_{19}	Кредити та заборгованість фізичних осіб / Активи
X_2	Адміністративні та інші операційні витрати / Активи	X_{20}	Кредити та заборгованість клієнтів / Зобов'язання
X_3	Процентні доходи / Активи	X_{21}	Кошти клієнтів / Зобов'язання
X_4	Цінні папери до погашення / Активи	X_{22}	Кошти юридичних осіб / Зобов'язання
X_5	Цінні папери в портфелі банку на продаж / Активи	X_{23}	Кошти фізичних осіб / Зобов'язання
X_6	Інший сукупний дохід / Активи	X_{24}	Кошти банків / Зобов'язання
X_7	Власний капітал / Активи	X_{25}	Боргові цінні папери, емітовані банком / Зобов'язання
X_8	Грошові кошти та їх еквіваленти / Активи	X_{26}	Субординований борг / Зобов'язання
X_9	Інвестиційна нерухомість / Активи	X_{27}	Резерви за зобов'язаннями / Зобов'язання
X_{10}	Інвестиції в асоційовані та дочірні компанії / Активи	X_{28}	Статутний капітал
X_{11}	Прибуток (збиток) після оподаткування	X_{29}	Статутний капітал / Власний капітал
X_{12}	Прибуток (збиток) після оподаткування / Зобов'язання банку	X_{30}	Основні засоби та нематеріальні активи / Власний капітал
X_{13}	Прибуток (збиток) після оподаткування / Активи	X_{31}	Основні засоби та нематеріальні активи / Активи
X_{14}	Прибуток (збиток) після оподаткування / Власний капітал	X_{32}	Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)
X_{15}	Чистий процентний дохід (Чисті процентні витрати)	X_{33}	Нерозподілений прибуток (непокритий збиток) / Власний капітал
X_{16}	Чистий комісійний дохід (Чисті комісійні витрати)	X_{34}	Процентні доходи / Процентні витрати
X_{17}	Кредити та заборгованість клієнтів / Активи	X_{35}	Комісійні доходи / Комісійні витрати
X_{18}	Кредити та заборгованість юридичних осіб / Активи	X_{36}	Резерви на втрати за кредитами / Усього виданих кредитів
X_{37}	(Грошові кошти + торгові цінні папери) / Сукупні активи		

Джерело: розроблено авторками.

Враховуючи рівні свободи з ймовірністю 0,95, табличне значення F-критерію становить 0,518. Порівнявши розраховані значення з критичним, ми виключили із сукупності показників через їх статистичну незначущість наступні: X_1 , X_6 , X_7 , X_8 , X_9 , X_{10} , X_{12} , X_{13} , X_{14} , X_{16} , X_{19} , X_{25} , X_{26} , X_{27} , X_{28} , X_{29} , X_{30} , X_{31} , X_{32} , X_{33} , X_{34} , X_{36} .

Таблиця 2. Значення F-критерію для розрахованих показників

Показник	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6	X_7
F-критерій	0,075	1,060	64,868	11,554	24,815	0,473	0,197
Показник	X_8	X_9	X_{10}	X_{11}	X_{12}	X_{13}	X_{14}
F-критерій	0,477	0,019	0,000	0,976	0,052	0,034	0,023
Показник	X_{15}	X_{16}	X_{17}	X_{18}	X_{19}	X_{20}	X_{21}
F-критерій	0,554	0,012	0,576	0,729	0,150	0,538	0,837
Показник	X_{22}	X_{23}	X_{24}	X_{25}	X_{26}	X_{27}	X_{28}
F-критерій	1,192	1,402	1,688	0,499	0,091	0,006	0,020
Показник	X_{29}	X_{30}	X_{31}	X_{32}	X_{33}	X_{34}	X_{35}
F-критерій	0,000	0,090	0,263	0,035	0,000	0,417	477,103
Показник	X_{36}				X_{37}		
F-критерій	0,004				0,547		

Джерело: розраховано авторками.

На п'ятому етапі ми оцінили взаємозв'язок між відібраними показниками. Перевірку наявності мультиколінеарності між змінними було здійснено за допомогою алгоритму Фаррара-Глобера та за допомогою побудови матриці парних коефіцієнтів кореляції.

Спочатку, у рамках алгоритму Фаррара-Глобера, ми здійснили стандартизацію змінних, склали кореляційну матрицю. Потім, визначивши критерій x_2 , ми дійшли висновків, що в масиві даних існує мультиколінеарність, адже $x_2\text{факт} > x_2\text{табл}$ ($2176,58 > 82,35$). Обчисливши t-критерії фактичні t-критерій табличний ($t_{\text{табл}}=2,023$) за алгоритмом Фаррара-Глобера та побудувавши матрицю парних кореляцій, ми виявили фактори, які сильно залежать один від одного, та виключили їх. Було доведено, що тісний зв'язок мають такі фактори, як X_3 та X_5 ; X_5 та X_{11} ; X_{11} та X_{15} , X_{37} ; X_{15} та X_{18} , X_{24} ; X_{17} та X_{18} , X_{20} ; X_{21} та X_{22} , X_{23} (таблиці 3 і 4).

Таблиця 3. Значення t-критеріїв для факторів, що мають тісний зв'язок

№з/п	Значення t-критерію	№з/п	Значення t-критерію
X_3 X_5	2,261	X_{15} X_{18}	3,335
X_5 X_{11}	5,861	X_{15} X_{24}	2,071
X_{11} X_{15}	2,719	X_{17} X_{18}	5,203
X_{11} X_{37}	3,015	X_{17} X_{20}	3,444

Джерело: розраховано авторками.

З урахуванням раніше виключених факторів отримуємо наступний перелік предикторів для побудови логіт-моделі: X_2 (адміністративні та інші операційні витрати / активи), X_4 (цінні папери до погашення / активи), X_{21} (кошти клієнтів / зобов'язання) та X_{35} (комісійні доходи / комісійні витрати).

Таблиця 4. Матриця парних коефіцієнтів кореляції для обраних показників

Фактори моделі	X_2	X_4	X_{21}	X_{22}	X_{23}	X_{35}
X_2	1,000					
X_4	0,281	1,000				
X_{21}	0,140	0,240	1,000			
X_{22}	0,097	0,018	0,607	1,000		
X_{23}	0,061	0,263	0,527	-0,355	1,000	
X_{35}	-0,151	-0,198	-0,065	-0,015	-0,060	1,000

Джерело: розраховано авторками.

На наступному етапі для побудови логіт-моделі ми використали можливості пакету програм STATISTICA. Результати наведені на рисунку 1.

N=54		Model: Logistic regression (logit) N of 0's: 27 1's: 27 Dep. var: P Loss: Max likelihood Final loss: ,018557290 Chi?(4)=74,823 p=,00000				
	Const.B0	X2	X4	X21	X35	
Estimate	-4,16076	-328,472	-9,56706	8,714	0,025198	
Odds ratio (unit ch)	0,01560	0,000	0,00007	6085,140	1,025518	
Odds ratio (range)		0,000	0,56219	5230,926		

Рис. 1. Отримані коефіцієнти логіт-моделі в програмі STATISTICA

Отже, оцінка параметру $b_0 = -4,161$, параметру $b_2 = -328,472$, $b_4 = -9,567$, $b_{21} = 8,714$, $b_{35} = 0,025$. Сума квадратів залишків - 0,0186. В результаті перевірки за допомогою критерію максимальної правдоподібності досягнутий рівень значущості становить 0 - змінна є значущою, адже менше значення вірогідності 0,05. Значення статистики x_2 для різниці між поточною моделлю і моделлю, що містить лише вільний член, має високу значущість. У нашому випадку x_2 дорівнює 74,823, тому можна зробити висновок, що відібрані предиктори впливають на показник банкрутства.

Також була складена таблиця класифікації і відношення непогодження з числом спостережень, які були правильно та неправильно класифіковані залежно з отриманою моделлю. Дані наведені на рисунку 2.

Observed	Pred. 0,000000	Pred. 1,000000	Percent Correct
0,000000	27	0	100,0000
1,000000	0	27	100,0000

Рис. 2. Оцінювання класифікації шансів на банкрутство відібраних банків у програмі STATISTICA

Як ми бачимо з рисунку 2, відсоток передбачених банків-банкротів становить 100%, і діючих також становить 100%, що свідчить про якість моделі.

Відповідно до проведених нами розрахунків побудована логістична модель для прогнозування банкрутства банків має наступний вигляд (формула 3):

$$Z_i = -4,161 - 328,472X_2 - 9,567X_4 + 8,714X_{21} + 0,025X_{35} \quad (3)$$

де X_2 - адміністративні та інші операційні витрати / активи;

X_4 - цінні папери до погашення / активи;

X_{21} - кошти клієнтів / зобов'язання;

X_{35} - комісійні доходи / комісійні витрати.

Обчисливши (3), можемо розрахувати вірогідність настання банкрутства за формулою (1), отримавши значення від 0 до 1, при цьому позначка 0 буде свідчити про стабільний фінансовий стан, а 1 - про надзвичайно високу, 100%-у, вірогідність банкрутства банку.

У перспективі розроблену модель можуть використовувати банківські установи та органи банківського нагляду для оцінки фінансового стану та прогнозування ймовірності банкрутства банків. Обмеженням моделі виступає необхідність її оновлення час від часу, адже характер процесів у вітчизняному банківському секторі певною мірою змінюється і трансформується, з'являються нові виклики і проблеми, що, у свою чергу, може потребувати перегляду переліку факторів, які мають найбільш ключовий вплив на фінансовий стан банку та відповідно можуть бути включені до логіт-моделі.

Висновки

Для прогнозування ймовірності банкрутства банків доцільно обрати такий метод нелінійного економіко-математичного моделювання як логіт-модель, оскільки вона дозволяє визначити ймовірність банкрутства від 0 до 1, на відміну від лінійної моделі, результати якої можуть виходити за цей діапазон і набувати від'ємних значень, та пробіт-моделі, за якої вірогідність може дорівнювати лише або 0, або 1.

Кризові явища у вітчизняному банківському секторі і зокрема «банкопад» у 2015 р. обумовили, що за результатами фінансової звітності та рішень Національного банку України у цьому році було сформовано сукупність із 54 банків, 27 з яких були ліквідованих та 27 стабільних. Для визначення предикторів економіко-математичної моделі прогнозування ймовірності банкрутства банків було розглянуто 37 показників, які можуть бути обчислені на основі відкритих даних Національного банку України, які відображають дозволяють комплексно оцінити фінансову ситуацію у банківських установах, оскільки охоплюють сфери ліквідності, платоспроможності та фінансової стійкості, рентабельності, ділової активності та ін. В результаті застосування двохвибірного F-тесту для дисперсій, алгоритму Фаррара-Глобера та обчислення коефіцієнтів кореляції факторами, які були включено у модель, стали наступні - частка адміністративних та інших операційних витрат в активах, частка цінних паперів до погашення в активах, співвідношення коштів клієнтів й зобов'язань та співвідношення комісійних доходів й комісійних витрат.

Оцінювання основних критеріїв якості моделі засвідчило, що досягнутий рівень значущості, значення статистики χ^2 , відсоток передбачених банкрутств та стабільної діяльності є прийнятними і свідчать про високу якість отриманого логіт-рівняння. Це дозволяє використовувати його у практиці фінансового менеджменту банківських установ та наглядовій діяльності у банківському секторі.

Перелік літератури та джерел інформації

1. Adeyeye P. O., Fajembola O. D., Olopete M. O., Adedeji D. B. Predicting Bank Failure in Nigeria using Principal Component Analysis and D-Score Model // Research Journal of Finance and Accounting. 2012. № 8 (3). P. 159-170.
2. Barr R. S., Siems T.F. Bank Failure Prediction Using DEA to Measure Management Quality // Southern Methodist University. 1996. P. 1-20.
3. Chesser D. L. Predicting Loan Noncompliance // The Journal of Commercial Bank Lending. 1974. № 56 (12). P. 28-38.
4. Erdogan B. E. Bankruptcy Prediction of Turkish Commercial Banks Using Financial Ratios // Applied Mathematical Sciences. 2008. № 60. P. 2973-2982.
5. Halling M., Hayden E. Bank Failure Prediction: A Two-Step Survival Time Approach // IFC Bulletin. 2006. № 28. P. 48-73.
6. Hanweck G. A. Predicting Bank Failure // Research Papers in Banking and Financial Economics. 1977. № 19.
7. Kaciak E. Predicting bank failures in a newly emerging free-market economy // Perspective. 2000. Vol. 3(19). P. 105-117.
8. Kolari J., Glennon D., Shinand H., Caputo M. Predicting large US commercial bank failures // Journal of Economics and Business. 2002. № 54 (4). P. 361-387.
9. Martin D. Early-warning of Bank Failure: A Logit Regression Approach // Journal of Banking and Finance. 1977. № 1. P. 249-276.
10. Tatom J. Predicting failure in the commercial banking industry // Munich Personal RePEc Archive. URL: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/34608/1/MPRA_paper_34608.pdf (дата звернення: 11.01.2018).
11. Дубініна С. В. Байєсівські методи моделювання актуарних процесів та оцінювання ризиків страхових компаній: дис. канд. техн. наук: спец. 05. 13. 23. Київ, 2017. 199 с.
12. Євєнко Т. І. Методологічні аспекти прогнозування ймовірності банкрутства банківських установ // Актуальні проблеми розвитку регіону. 2013. № 9 (2). С. 117-121.
13. Жердецька Л. В., Постирнак І. С. Розвиток моделей прогнозування банкрутства банків // Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. № 14. С. 796-801.
14. Основні показники банківської системи України / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/control/uk/index> (дата звернення: 15.01.2018).
15. Островська Г., Квасовський О. Аналіз практики використання зарубіжних методик (моделей) прогнозування ймовірності банкрутства підприємств // Галицький економічний вісник. 2011. № 2 (31). С. 99-111.
16. Фінансова звітність банків та страхових компаній // Відомості Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. URL: <http://www.smida.gov.ua> (дата звернення: 25.01.2018).
17. Череп А. В., Комісаренко О. А. Розробка моделі прогнозування банкрутства комерційних банків України на основі зарубіжного // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2013. № 1. С. 18-23.

Наукове життя академії

КРУГЛИЙ СТИЛ «МЕРЕЖЕВЕ СУСПІЛЬСТВО: РИНОК ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ, РОЛЬ ПРОФСПІЛОК»

ROUND TABLE "NETWORK SOCIETY: LABOUR MARKET, SOCIAL RELATIONS, THE ROLE OF TRADE UNIONS"

ІНФОРМАЦІЯ ПРО НАУКОВИЙ ЗАХІД

22 березня 2018 року в Академії праці, соціальних відносин і туризму відбулося засідання круглого столу на тему: «Мережеве суспільство: ринок праці, соціальні відносини, роль профспілок».

Метою заходу, ініційованого Федерацією профспілок України та кафедрою маркетингу АПСВТ, було визначення ключових соціально-економічних проблем формування мережевого суспільства в Україні, завдань з розвитку ринку праці та соціального захисту в сучасних умовах.

Проблематика мережевого суспільства стала предметом обговорення не лише для науково-педагогічного складу Академії, а й досвідчених практиків, профспілкових лідерів та молодих науковців.

Обговорювалась, зокрема, проблема звуження прав профспілок у проекті нового Трудового Кодексу України, виклики, як виникають у профспілок через трансформацію ринку праці та трудових відносин у мережевому суспільстві, обґрунтовувалась потреба в осучасненні роботи профактивістів. Неабияку зацікавленість у присутніх викликала доповідь «Мобільний додаток – активний профспілковий квиток», в якій було презентовано досвід профспілки таксистів України з розробки та впровадження спеціальної багатофункціональної програми, яка дає змогу контролювати надходження профспілкових членських внесків і водночас забезпечити користувачам доступ до термінових (поліція, швидка) і нетермінових сервісів, дисконтних програм.

Гостра дискусія точилась довкола доповіді кандидата політичних наук заступника директора Науково-дослідного Інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики і НАН України **Леоніда Ільчука**, тема виступу якого була такою: «Мережеве суспільство та ринок праці (на прикладі алгоритму збору та оброблення інформації про попит та пропозицію робочої сили. У виступах учасників йшлося про реалії ринку праці України: тенденції та проблеми; нестандартні форми зайнятості населення в умовах економіки мережевого суспільства.

Окрему увагу було приділено трансформації маркетингу та ринку освітніх послуг в мережевій економіці. Чимало викладачів та студентів активно дискутували щодо впровадження он-лайн курсів в університетах та масових он-лайн курсів на позауніверситетських платформах, викликів, які виникли перед освітою в умовах мережевого суспільства.

Модераторами обговорення виступили доктор економічних наук, завідувачка кафедри маркетингу АПСВТ **Олена Корчинська** та доктор політичних наук, завідувач кафедри соціології та суспільних наук АПСВТ **Віктор Снівак**.

За підсумками круглого столу прийнято резолюцію, яка увібрала ключові пропозиції учасників заходу.

Матеріали круглого столу розміщені на веб-сторінці Академії праці, соціальних відносин і туризму (<https://www.socosvita.kiev.ua/node/2053>).

У цьому випуску журналу представлено окремі тези виступів учасників круглого столу.

МОБІНГ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ

MOBBING IN LABOUR LEGISLATION

Олена Кравченко

*Канд.юрид.наук, завідувачка кафедри цивільного та трудового права
Академії праці, соціальних відносин і туризму*

Olena Kravchenko

*PhD in Law, Head of Civil and Labour Law Department,
Academy of Labour, Social Relations and Tourism*

Ключові слова: мобінг, моральне переслідування, психологічний терор
Key words: mobbing, moral persecution, psychological terror

Повага до людини, що виконує свою трудову функцію, надає галузі трудового права гуманістичний характер.

У 80-х роках ХХ століття було вперше запропоновано визначення «мобінгу» Х.Лейманом у своїй монографії «Мобінг, переслідування на роботі». На його думку, це психологічний тиск на робочому місці, що виявляється у чварах, цькуванні, підсиджуванні, плітках, інтригах, хамстві, емоційному насильстві, сексуальному домаганні тощо [1].

Мобінг провокує звільнення з роботи, судові процеси, неврози, суїциди і матеріальні втрати. За оцінками експертів, звільнення працівників, пов'язані з утисками на робочому місці, обходяться економіці Німеччини майже в 50 млн. євро на рік.

Це явище характерне як для державних установ, так і для приватних фірм. На робочому місці від нього страждають чоловіки і жінки, досвідчені професіонали і молоді працівники. Було встановлено, що в деяких країнах, де рівень безробіття сягає критичної відмітки, від мобінгу страждає до 17% співробітників окремих фірм.

Мобінг шкодить не лише співробітнику-жертві, а й фірмі, тому що гальмує робочий процес. За оцінками німецьких фахівців, фіксована шкода від психотерору в середній західноєвропейській фірмі становить 25-75 тисяч євро на рік.

За статистикою, у країнах Західної Європи мобінгу зазнають майже 20% працівників. Статистика опирається тільки на точні дані, отже, існує ризик, що ця цифра насправді більша, бо багато працівників з цього приводу мовчать або просто полишають місце роботи, не вказуючи на справжню причину.

Найпоширенішими проявами цього негативного явища є босинг та булінг. Перший має місце у разі, якщо керівник шляхом зловживання владою тисне на окремого працівника або на увесь колектив. Останній же полягає у жорстокості, приниженні честі та гідності, безпідставному вказуванні на службову некомпетентність з боку трудового колективу чи роботодавця.

Стаття 2 Кодексу законів про працю України закріплює право на здорові та безпечні умови праці як одне з основних трудових прав працівників.

Міжнародна організація праці (МОП) під психічним терором на робочому місці розуміє «образливе, мстиве, жорстоке, злостиве або принизливе поводження з окремою особою або групою працівників, що охоплює колективний пресинг (ganging up) або мобінг проти обраного працівника, який стає об'єктом психічного тиску. Мобінг передбачає постійну негативну увагу або критику, ізоляцію особи від суспільних контактів, поширення неправдивої інформації» [2].

Закон України «Про засади протидії та запобіганні дискримінації в Україні» від 06.09.2012 р. згадує про існування «утисків», під якими розуміють небажану для особи або групи осіб поведінку, метою або наслідком якої є приниження їх людської гідності або створення стосовно такої особи чи групи осіб напруженої, ворожої або зневажливої атмосфери. Якщо зробити аналіз цього положення, то воно хоча і наближене до суті мобінгу, але не закріплює жодної форми протидії ньому, тому є значною мірою декларативним.

Не знайдемо ми ні поняття, ні механізмів захисту від мобінгу і у проекті Трудового кодексу №1658 від 27.12.2014 року. Отже, наразі в Україні відсутні правові шляхи боротьби з психологічним тиском на роботі.

Звернувшись до міжнародної практики, можна побачити, що захист від цього негативного явища здійснюється шляхом гарантування та забезпечення права на справедливі та безпечні умови праці.

У Франції було прийнято спеціальний Закон «Про захист працівників від морального переслідування на робочому місці». Підписання антимобінгових угод є поширеним у Німеччині. До цього ж, відповідальність за мобінгові дії передбачена у трудовому договорі, тому роботодавець виплачує постраждалому значне матеріальне відшкодування. Важлива роль відводиться діяльності профспілок [2]. У Швеції, окрім законодавчих актів, значного розповсюдження набула соціальна реклама. Кодекс праці Республіки Польща зобов'язує роботодавця протидіяти мобінгу як негативному явищу в службово-трудових відносинах [3].

Національне законодавство потребує змін та реформ, що стосуються протидії утворення та розповсюдження мобінгу. Пропонуємо наступні зміни до законодавства України.

1. Внести у проект Трудового кодексу України поняття мобінгу як «колективного психологічного терору, цькування будь-кого із працівників з боку його колег, підлеглих чи начальства, шляхом поширення чуток, соціальної ізоляції чи особливого приниження, з метою змусити звільнитися з роботи», та встановити матеріальну відповідальність за вчинення таких дій.

2. Заборонити мобінг у внутрішніх нормативно-регуляторних актах, створення спеціальних комісій, які будуть боротися з його проявами і залучати профспілкові органи та представників трудового колективу.

3. Ввести санкції за демонстрацію проявів мобінгу у колективі.

4. Зобов'язати проводити інформування (навчальні семінари тренінги) про способи захисту порушених прав працівників.

Законодавче закріплення обов'язку роботодавця протидіяти мобінгу та встановлення відповідальності за такі дії стане прямим втіленням принципу гуманізму у національне трудове законодавство.

Перелік літератури та джерел інформації

1. Чередніченко Н.А. Мобінг і булінг у трудовому процесі // Право і безпека. 2012. №5. С. 285.
2. Шамшиева А.В., Юричка Ю.И. Моббинг как форма проявления межличностного конфликта в организации: // Психолого-педагогические проблемы личности и общества: м-лы межд. научно-практ. конф. (20.02.2014 года). Днепропетровск, 2014, С. 112-114.
3. Коляда Т.А. Моббінг у трудових (службово-трудових) відносинах: до постановки проблеми // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2010. № 2 (49). С. 270.

РЕАЛІЇ РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ

REALITIES OF LABOUR MARKET IN UKRAINE: TRENDS AND PROBLEMS

Ірина Сидоренко

*Канд.екон.наук, доцент кафедри економіки підприємства та менеджменту
Академії праці, соціальних відносин і туризму*

Iryna Sydorenko

*PhD in Economics, Associate Professor, Department of Enterprise Economics and Management,
Academy of Labour, Social Relations and Tourism*

Ключові слова: оплата праці, рівень життя населення, соціально-трудові відносини

Key words: wages, living standards, social and labor relations

Сьогодні перед українським суспільством постають надзвичайно гострі проблеми у сферах праці і соціально-трудових відносин. В умовах розвитку ринкових відносин і реформування економіки України в цілому, вирішення проблем полягає у швидкому реагуванні з боку профспілок, уряду, бізнесу із залученням експертів, зокрема закордонних, та науковців. Саме оперативне реагування на зміни попиту, пропозиції та цін, що проявляються у зміні обсягу, структури, якості й ціни робочої сили безпосередньо впливають на структурну перебудову економіки країни. Основними суспільно-економічними умовами, що сприяють розвитку продуктивних сил та рівня життя населення країни, є: фінансово-економічна стабілізація; розвиток людського капіталу (на думку спеціалістів, у людському факторі, сучасний світ знайшов джерело нового економічного зростання); модернізація освіти; освоєння світових технологій, децентралізація в сфері укладання колективних договорів (виключення національного і галузевого рівнів з договірного процесу) тощо.

Розвиток економічної політики в нашій країні має бути спрямований на такі напрями, як: інфляція; загальний платоспроможний попит населення і зайнятість. Результати дослідження засвідчують, що з 2007 р. інфляція становила 372, 7%, у той час як середня заробітна плата підвищилась на 112 %, а ціни на основні продукти харчування зросли від 280 до 510 %. З 2007 р. до 2017 р. населення країни стало споживати у 1,5-2,7 рази менше продуктів харчування. Це є свідченням того, що рівень життя українців падає, доходи зросли на 14%, а витрати на 53%. Мінімальна заробітна плата (стандарт у Європі 1500 євро, а в Україні - 112 євро) віддзеркалює бідність та нерівність населення, а питання мотивації до праці і розвиток внутрішнього ринку і досі залишаються риторичними. Рівень заробітної плати у собівартості продукції у країнах Європейського Союзу 28-30%, а в Україні - 5%. Інфляційні процеси в Україні безпосередньо пов'язані: з цінами на енергоносії; монетарного дефіциту державного бюджету; девальвації національної валюти.

Отже, виникає проблема - обмежений характер ринку праці, недостатня мобільність працівників унаслідок низького рівня якості життя і нерозвиненої інфраструктури за регіонами країни. В ході дослідження, автором виявлені сучасні тенденції та проблеми на ринку праці України (табл.1).

Таблиця 1. Основні тенденції та проблеми на ринку праці в Україні

Тенденції	Проблеми
Економічна глобалізація Загальне старіння населення і скорочення активної його частини	Падіння динаміки відносних показників на ринку праці (агресія Росії). Відсутність перепису населення.
Рівень зайнятості серед чоловіків (61,1%) вище ніж серед жінок (51,4%)	Обмеження різних систем соціального забезпечення та страхування працівників
Сезонні коливання на ринку праці (квітень-червень) зростає рівень ділової активності у сільському господарстві, будівництві, торгівлі. Рух ринку праці спостерігається в бік шукачів	Прихований рівень безробіття. Низький рівень зайнятості населення у Волинській (48,8%); Донецькій (49,5%) та Тернопільській (50,8%) обл.
Прискорений ріст кількості вакансій в ІТ - сфері, спорту, дизайну, діловодстві, юриспруденції, страхуванні	Донецька та Луганська області знаходяться у зоні соціально-психологічного та економічного ризику
Помірне зниження рівня навантаження в освіті, охороні здоров'я, тимчасового розміщення й організації харчування	Висока міграція молодого населення країни за кордон
Працевлаштування молодих спеціалістів та студентів, які не закінчили навчання (42% роботодавців підтверджують наявність програм стажування і працевлаштування)	Відсутність ефективних регульованих механізмів щодо вивчення ринку праці під впливом економічної глобалізації
Зміна у віковій структурі активного населення, що шукають роботу (від 26 до 45 років)	Інтенсифікація міжнародного руху робочої сили
Вітчизняний ринок праці функціонує відповідно циклів ділової активності	Проблема співробітництва України з іншими країнами у сфері міграції населення
Трансформація психології українців на ринку праці на кар'єрне зростання (рівень безробіття серед молоді в Україні близький до середньоєвропейського)	Переважаання пропозиції трудових ресурсів над їх попитом
Близько 40% вакансій зосереджено у м. Києві, Львівській, Дніпропетровській та Київській областях	Нерівність України з країнами ЄС у сферах продуктивності праці, оплати, зайнятості населення
Збільшення попиту на кваліфікованих робітників з інструментом (19%); професіоналів та робітників з обслуговування, експлуатації устаткування (по 16%), а також працівників сфери торгівлі та послуг (14%), а також: водії, швачки, слюсарі, кухарі, офіціанти.	Зменшення потенційної робочої сили через міграцію молодого активного населення України
Стабільним є попит на професіоналів та фахівців: лікарів, фармацевтів, інженерів різних галузей, юристів, викладачів, економістів, бухгалтерів	Недостатня підготовка фахівців нового типу мислення

Зростання номінальної заробітної плати у сільському господарстві, будівництві, трубопровідному транспорті. Лідерами за рівнем середньомісячної заробітної плати є фінансово-страхова та інформаційно-телекомунікаційна сфери. Уповільнення зростання з/п в оптовій торгівлі, пасажирському та водному транспорті, у виробництві електричного устаткування.	Недосконала податкова політика обмежує сферу організації власного бізнесу, тим самим сприяє розвитку тіньової економіки
--	---

Основними заходами, за допомогою яких можливо вирішити проблеми на ринку праці, можуть бути: виведення робочих місць з тіньового сектору економіки; підвищення кваліфікації та перепідготовка кадрів; пряме оподаткування сукупного валового доходу родини; пріоритети та підтримка виробничої сфери у багато структурних містах (на відміну від стимулювання міграції населення цих міст); розвиток інвестиційної політики (пріоритети високотехнологічним виробництвам та сільському господарству).

МЕРЕЖЕВЕ СУСПІЛЬСТВО: СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ

NETWORK SOCIETY: SOCIAL ASPECTS OF DEVELOPMENT

Віктор Співак

*Докт.політ.наук, завідувач кафедри соціології та суспільно-гуманітарних дисциплін
Академії праці, соціальних відносин і туризму*

Victor Spivak

*Dr. in Political Sciences, Head of Sociology and Socio-Humanitarian Sciences Department,
Academy of Labour, Social Relations and Tourism*

Ключові слова: глобалізація, комунікація, соціабельність, індивідуалізація
Key words: globalization, communication, sociability, individualization

Протягом останніх десятиліть глобалізація та інформатизація оцінюються науковцями не лише як процеси всесвітнього масштабу і значення, а й як фактори формування нового суспільства. Таким новим суспільством виступає «мережеве суспільство», яке засноване на знаннях, його можна вважати соціальною структурою, що характеризує інформаційну епоху розвитку людства.

За відсутності єдиного визначення поняття «мережеве суспільство», в обґрунтуванні його сутності варто керуватися перш за все узагальненим визначенням М. Кастельса, який зазначав, що мережеве суспільство - це специфічна форма соціальної структури, яка характерна для інформаційного суспільства [1]. Для ширшого розуміння цього поняття слід зважати на наявність тих факторів становлення сучасного суспільства, які стають вирішальними у його визначенні як мережевого. Серед них називають: зростання ролі інформації в житті суспільства, збільшення частки комп'ютерних комунікацій, створення глобального інформаційного (комунікативного) простору, і відповідно, зміна самої соціальної реальності, в якій всі основні сфери життєдіяльності ґрунтуються на мережевій логіці [2]. Це суспільство є таким, що динамічно змінюється як на глобальному, так і регіональних рівнях, має низку загроз, а головне, не гарантує якості і безпеки життя громадян.

У суспільстві, заснованому на мережі, панівною в житті людства є мережева організація, яка охопила найголовніші сфери суспільства: економіку, політику, культуру. Таке суспільство не може розглядатися як суспільство рівності. Навпаки, поширення інформації та знань як провідного фактора виробництва стає основою нової поляризації суспільних груп і формування нового панівного класу. В сучасних умовах ще не закріплена остаточно термінологія страт і класів інформаційного мережевого суспільства, але шведські дослідники О. Бард і Я. Здеквіст досить обґрунтовано виділяють у ньому нетократів - тих хто володіє знаннями і зв'язками, тобто правлячий клас інформаційного суспільства, мережі менших розмірів, які конкурують між собою на основі капіталістичних принципів і консумеріат - нижній шар мережевого суспільства, пролетаріат споживачів. Хоча двері в нетократію ні для кого не закриті, очевидно положення нижчого класу обумовлене недоліком його соціального інтелекту і нерівність такого суспільства має генетичну природу [3]. Вже сьогодні у суспільствах формуються стійкі соціальні групи, представники яких як контролюють інформацію і знання, так і є відчуженими від них. Чим вище місце людини в соціальній ієрархії, тим багатша і різноманітніша інформація, до якої вона отримує доступ, і навпаки.

Сучасне мережеве суспільство несе в собі не лише зміни характеру виробництва (зростання виробництва послуг, розвиток мережевих підприємств, прийняття рішень на засадах нових технологій та ін.),

а й перш за все трансформацію потреб і ціннісних орієнтирів людини. Завдяки процесам демасифікації суспільства, дестандартизації культури і персоналізації людини, виробляється нове розуміння буття людини в контексті зміни її культурно-духовного статусу.

Мережеве суспільство - це суспільство високої соціабельності молоді, різних груп інтересів, рухів, соціальних спільнот тощо, кількість яких постійно зростає. Цьому процесу сприяють не лише нові форми бездротової комунікації. Звичайно Інтернет посилює соціальну і політичну активність та свідомість людей. Однак головна особливість і зміна в соціабельності обумовлена не Інтернетом та новими комунікаційними технологіями, а логікою комунікаційних мереж, тобто появою мережевого індивідуалізму. Мережеве суспільство постає як суспільство мережевих індивідів [4]. Визначальною його детермінантою можна вважати збільшення кількості користувачів Інтернетом. Проблемою виступає недостатність освітніх і культурних можливостей для використання потенціалу Інтернету. Таке суспільство обмежує колективну креативність, сприяє розмиванню середнього класу в його класичному розумінні. Воно ще не виробило власних цінностей, які б у поєднанні з інформаційними технологіями могли б вирішити проблеми життєдіяльності людей постіндустріальної епохи.

Глобальне інформаційне суспільство побудоване за принципом мереж. Побудова мережевого суспільства пов'язана зі збільшенням ролі наднаціонального, а також з розвитком глобальних телекомунікацій (наприклад, Інтернет), що забезпечує майже не обмежені можливості горизонтального спілкування між індивідами і групами без дозволу урядів, робить потенційною мережевою структурою значну частину світу.

Основною суперечністю (і відповідно рушійною силою розвитку) нового суспільства, що формується, заснованого на мережевих структурах, видається суперечність між глобалізацією світу й ідентичністю (самобутністю) конкретного співтовариства.

До важливої особливості мережевого суспільства, з-поміж інших, можна віднести індивідуалізацію праці особи, яка залежить від її знань і вмінь, а також децентралізацію робочих місць. Індивідуалізація праці підриває засади колективної згуртованості, захищеність працівників індустріальної сфери, функціонування профспілок. Різка диференціація між самопрограмованою і родовою працею містить у собі серйозні соціальні виклики і загрози.

В оглядовому майбутньому всі суспільства приречені в тій чи іншій мірі вдаватися до послуг інформаційного суспільства. Україна не може бути винятком з цього процесу. Реконструкція суспільних відносин на шляху до створення мережевого суспільства має обов'язково зважати на його виклики і проблеми.

Перелік літератури та джерел інформації

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Москва: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
2. Савельєва Т. П. Сучасне мережеве суспільство: проблеми визначення // Сучасне суспільство. 2012. Вип. 1. С. 91.
3. Бард А., Зодерквист Я. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. СПб.: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004. 252 с.
4. Махній М. М. Мережеве суспільство: кіберпсихологічний путівник. Київ: Academia, 2018. С.16.

ВПЛИВ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЗАЙНЯТІСТЬ І ТЕРИТОРІАЛЬНУ МОБІЛЬНІСТЬ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

INFLUENCE OF MODERN INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES ON EMPLOYMENT AND TERRITORIAL MOBILITY OF YOUTH IN UKRAINE

Наталія Тілікіна

Заступник директора з наукової роботи Державного інституту сімейної та молодіжної політики

Nataliya Tilikina

Deputy Head for Research, State Institute of Family and Youth Policy

Ключові слова: молодь, дистанційна форма зайнятості, неформальні трудові відносини

Key words: youth, distance employment, informal labor relations

У сучасних умовах розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) виникає нове явище, яке дозволяють відволіктися від простору, де діють географічні обмеження. ІКТ представляють собою сукупність різноманітних технологічних інструментів і ресурсів (комп'ютери, мережа Інтернет, радіо- та телепередачі, телефонний зв'язок), що застосовуються для забезпечення процесу комунікації та створення, поширення, збереження та управління інформацією [1]. За допомогою ІКТ людина отримує доступ до різних благ (робота, освіта, інформація та інше) не здійснюючи фізичного переміщення у просторі, натомість для виконання певних дій переміщується віртуально.

Завдяки ІКТ відбувається нівелювання бар'єрів простору, виникає здатність до віртуального переміщення без прямого фізичного, що певним чином знижує реальну територіальну мобільність. У цьому випадку з'являється віртуальна мобільність, яка може реалізуватися у формі дистанційної зайнятості (онлайн-зайнятості, отримання заробітку на просуванні веб-сторінок; веденні блогів; інтернет-торгівлі), неформального та інформального навчання, уявних подорожей, екскурсів.

Під впливом інтенсивного розвитку ІКТ відбуваються зміни у структурі та формах зайнятості, підвищується мобільність робочої сили, зростають потреби у підвищенні ефективності праці та виникає така форма нестандартної зайнятості, як дистанційна. За результатами соціологічного дослідження, проведеного GfK Україна у 2016 р., 21% підприємств в Україні використовують дистанційну форму зайнятості. Значну частку дистанційних співробітників становлять особи віком 25-33 роки (40%) та 33-42 роки (42%), тоді як особи 18-25 років становлять 10% від загальної кількості дистанційних співробітників. Основними сферами діяльності дистанційних співробітників є фінанси (33%) та ІТ-технології (19%) [2]. Така форма зайнятості має багато переваг: знижується затрати на оренду офісу, оснащення робочого місця, можливість залучити висококваліфікованого спеціаліста, можливість розширити географію найму співробітників, можливість мати виконавця для епізодичних робіт.

Результати соціологічного дослідження «Цінності української молоді-2016» свідчать, що серед молоді, яка працює, налічується 2,2% фрилансерів (е-лансерів), а також 1% працівників, залучених до дистанційної зайнятості. Зокрема, 8% усіх опитаних впродовж останніх 12 місяців мали постійну додаткову роботу, а 17% - тимчасову додаткову роботу. Серед видів додаткових підробітків, які мали опитані впродовж останніх 12 місяців, 16% молоді підробляли через Інтернет (до цього виду додаткових робіт залучена однакова кількість молодих жінок і чоловіків), 21% - надавали послуги з репетиторства,

ремонту, прибирання, 18% - надавали послуги приватним або державним підприємствам у якості найманого працівника та інше [3].

За результатами цього ж опитування, 13% молоді віком 14-34 роки, які користувалися Інтернетом, використовували його з метою отримання заробітків. Серед них: у 51% респондентів ця діяльність була пов'язана з продажем чи перепродажем речей; у 18% - з розробкою програм, сайтів тощо; у 16% - з роботою з текстами; у 13% - з написанням студентських робіт на замовлення (дипломні, курсові, контрольні тощо); у 12% - з супроводом, наповнення та адміністрування сайтів, форумів, сторінок тощо [4].

Отже, складна економічна ситуація, яка останніми роками склалася в Україні, та активний розвиток і поширення ІКТ призводять до значних змін у функціонуванні ринку праці, до формування неконтрольованого неформального сектору ринкових відносин. Це сприяє послабленню соціальної незахищеності працівників, появі тіньової зайнятості, недотриманню або порушенню трудового законодавства, виникненню часткового або повного приховування доходів, недоотриманню державних бюджетних податкових надходжень, відсутності соціальних гарантій (відпустки, лікарняних, а у майбутньої можливі проблеми з пенсійним забезпеченням). Проте така зайнятість допомагає підвищити матеріальне становище молоді, стабілізувати падіння рівня безробіття та протистояти виникненню соціальної інклюзії серед окремих груп населення.

Також сучасні ІКТ дозволяють отримати інформацію, яка підвищує мотивацію до територіальної мобільності та не відчувати відстань і подолати емоційну напругу від розлуки з родичами, друзями. ІКТ сприяють у пошуку нових можливостей для молоді у працевлаштуванні як через мережу Інтернет, так і надають інформацію про нові місця переміщення, де є кращі умови проживання та роботи. Подальший розвиток ІКТ спричинятиме значні зміни у територіальному перерозподілі молодіжної робочої сили та формуванні нових робочих місць.

Перелік літератури та джерел інформації

1. Роль інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у формуванні інформаційних компетенцій учителя та учня, вихователя та вихованця. URL: www.uman-nvk1.edu.ua/Files/downloads/Роль%20ІКТ.docx.
2. Дистанційна занятість: способ сэкономить в кризис или точка роста? / GFK Україна. URL: <http://www.slideshare.net/bitrixcms1/ss-59075712>.
3. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: Жданов І. О., Ярема О. Й., Беляєва І. І. та ін.]. Київ, 2016. 200 с.
4. Цінності української молоді: результати репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді / Міністерство молоді та спорту України. Київ, 2016. 90 с.

Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму

Головний редактор — Т.В. Семигіна
Комп'ютерна верстка — ФОП Самсон О.М.

Підписано до друку 2 липня 2018 р.

Формат видання — А4. Друк цифровий.
11,43 ум. друк. арк.
Наклад - 100 прим.
Ціна договірна.

Видавництво «Академія праці, соціальних відносин і туризму»
Свідоцтво КВ № 21787-11687ПР від 21.12.2015 р.
м. Київ, Кільцева дорога, 3-А, Київ-187,
МСП, 03187, Україна, тел./факс (044) 526-15-45; e-mail: edit@socosvita.kiev.ua

Надруковано: ФОП Самсон О.М.
Свідоцтво В01 №566073 від 04.11.2002 р. тел. 050-355-21-20